

DÜNYA İNSAN BİLİMLERİ DERGİSİ

SAYI: 2024-1

ISSN: 2717-6665

Dünya İnsan Bilimleri Dergisi (World Journal of Human Sciences) yılda iki kez (Temmuz - Ocak) yayımlanan uluslararası, multidisipliner, hakemli, bilimsel bir dergidir.

İNSAN - Dünya İnsan | HUMAN - World Journal of Bilimleri Dergisi | Human Sciences

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/insan>

Cilt/Volume - Sayı/Issue: 2024 - 1

ISSN: 2717-6665

Amaç ve Kapsam

İNSAN - Dünya İnsan Bilimleri Dergisi (HUMAN World Journal of Human Sciences) yılda iki kez (Temmuz – Ocak) yayımlanan uluslararası, multidisipliner, hakemli, bilimsel bir dergidir. Dergi çokdisiplinli bir akademik dergi niteliğine sahip olup, insan bilimlerinin her alanında, nitelikli araştırma ve derleme makalelerini bilim dünyası ile buluşturmayı hedefler. Dergiye gönderilen her makale, yayımlanmadan önce çift-kör hakemlik sürecinden geçer.

Aims And Scope

HUMAN - World Journal of Human Sciences is an international multidisciplinary peer-reviewed journal published twice a year (July-January). The journal is a multi-disciplinary academic journal and aims to bring together quality research and compilation articles in the human sciences to the world of science. Every article submitted to the Journal passes through the double-blind peer-review process prior to publication.

Цель и сфера.

İNSAN - Dünya İnsan Bilimleri Dergisi - международный междисциплинарный рецензируемый научный журнал, издаваемый два раза в год (июль - январь). Междисциплинарный академический журнал стремится донести квалифицированные исследования по всем отраслям гуманитарных наук до научного сообщества. Каждая статья, поступающая в журнал, перед публикацией проходит двойное рецензирование.

Baş Editör	Davud KAPUCU
Editör	Beral ALACI
Yazım ve Dil Editörü	Gülten ARSLAN Ömer Ersin KAHRAMAN Cavid QASIMOV Pasha GULUZADE
İstatistik Editörü	Zarife TAŞTAN
Kapak Tasarımı	Emre ARSLAN
Mizanpaj-Ofset Hazırlık	Erhan ARSLAN

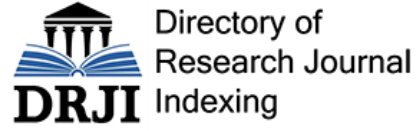
Uluslararası Editörler ve Danışma Kurulu - International Editorial and Advisory Board

Prof.Dr. Selma YEL	- Gazi Üniversitesi
Prof.Dr. Kenan OLGUN	- Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof.Dr. Mustafa Sıtkı BİLGİN	- Artvin Çoruh Üniversitesi
Prof.Dr. Hacı Mustafa ERAVCI	- Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof.Dr. Necdet AYSAL	- Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü
Prof.Dr. Mehmet Emin ÖZEL	- Çukurova Üniversitesi
Prof.Dr. Hamit PEHLİVANLI	- Kırıkkale Üniversitesi
Prof.Dr. Mehmet KAYA	- Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Prof.Dr. Turan AKKOYUNLU	- Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Doç.Dr. Merve SEREN YEŞİLTAS	- Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Doç.Dr. Şenay ATAM	- Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi
Doç.Dr. Haydar ÇORUH	- Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Dr.Öğr. Üyesi Pınar Zarif TAPKAN	- Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Dr. Yusuf Ziya ŞİPAL	- Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Prof.Dr. Sevinç ALİYEVA	- Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi
Dr. Kamala NURİYEVA	- Milli Azerbaycan Edebiyatı Müzesi
Prof.Dr. Turitsyn Igor VİKTOROVİCH	- Research Institute Of History, Economics And Law
Prof.Dr. Davydov Stanislav GENNADİEVİCH	- Research Institute Of History, Economics And Law
Dr. Turytsyn Dmitry ANATOLYEVİCH	- Research Institute Of History, Economics And Law
Doç.Dr. Makka ALBOGACHİEVA	- Rusya Bilimler Akademisi
Prof.Dr. Fatima T. UZDENOVA	- Rusya Bilimler Akademisi
Prof.Dr. Guo XİAOLİ	- Hebei Pedagoji Üniversitesi
Prof.Dr. Cheng HONG	- Hebei Pedagoji Üniversitesi
Dr. Wang XU	- Nanjing Üniversitesi
Prof.Dr. Galib SAYILOV	- Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi
Prof.Dr. Seyfeddin RZASOY	- Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi
Prof.Dr. Nübar HAKİMOVA	- Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi
Doç.Dr. Zümrüd MANSİMOVA	- Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi
Doç.Dr. Vefa İBRAHİM	- Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi
Doç.Dr. Khankişi MAMMADOV	- Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi
Doç.Dr. Naile HÜSEYNOVA	- Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi
Doç.Dr. Aynur HOCAHMETOV	- Başkurdistan Devlet Üniversitesi
Prof.Dr. Merab CHUKHUA	- Tiflis Devlet Üniversitesi
Prof.Dr. Joni KVITSIANI	- Tiflis Devlet Üniversitesi
Prof.Dr. Abay DUYSINBAYEV	- Kazakistan Farabi Üniversitesi
Prof.Dr. Bekezhan A. AKHAN	- Kazakistan Bayşev Üniversitesi
Doç.Dr. Muhtar MİROV	- Kazakistan Devlet Üniversitesi
Doç.Dr. Baltımova MİRA	- Kazakistan Farabi Üniversitesi
Prof.Dr. Yerbolat BAYAT	- Astana Devlet Üniversitesi
Prof.Dr. Yeskeyeva MAGRİPA	- Astana Devlet Üniversitesi
Prof.Dr. Avaakova RAUŞANGÜL	- Kazakistan Farabi Üniversitesi
Prof.Dr. Batıjanov Kenjehan AUEZOV	- Kazakistan Edebiyat ve Sanat Enstitüsü
Prof.Dr. Törelı HIDIR	- Kazakistan Bilim ve Eğitim Bakanlığı
Doç.Dr. Gülcamal KORTABAYEVA	- Kazakistan Farabi Üniversitesi
Doç.Dr. Gülzada ATEMOVA	- Güney Kazakistan Çimkent Üniversitesi
Prof.Dr. Alımkulova SINARU	- Kırgızistan Devlet Üniversitesi
Prof.Dr. Gulnoz KHALIYEVA	- Özbekistan Dünya Dilleri Üniversitesi
Doç.Dr. Gülnaz SATTAROVA	- Özbekistan Bilimler Akademisi

Prof.Dr. Turayev RASUL
Doç.Dr. Obidjon ŞOFİYEV
Doç.Dr. Abdimurod ARSLANOV
Prof.Dr. Jumali SHABANOV
Prof.Dr. Poshshajon Kenjaeva
Doç.Dr. Xolida İmamova
Doç.Dr. Lolaxon Aminova
Doç.Dr. Nemat Xolmatov
Prof.Dr. Leyla MİNGAZOVA
Doç.Dr. Radik GALİULLİN
Prof.Dr. Kakajan JANBEKOV
Dr. Hava MAGOMETOVNA
Doç.Dr. Ramazan Ligidov
Dr. Rasim AGASİYEV
Prof.Dr. Cahangir Memmedli

- Özbekistan Termez Devlet Üniversitesi
- Özbekistan Termez Devlet Üniversitesi
- Özbekistan Termez Devlet Üniversitesi
- Özbekistan Taşkent Devlet Şarkşinaslık Üniversitesi
- Özbekistan Taşkent Devlet Şarkşinaslık Üniversitesi
- Özbekistan Taşkent Devlet Şarkşinaslık Üniversitesi
- Özbekistan Taşkent Devlet Şarkşinaslık Üniversitesi
- Özbekistan Taşkent Devlet Şarkşinaslık Üniversitesi
- Tataristan Volgaboyu Federal Üniversitesi
- Tataristan Nabrejni Çelni Üniversitesi
- Türkmenistan Bilimler Akademisi
- İngush Cumhurbaşkanlığı
- Kabarda-Balkar devlet üniversitesi
- Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi
- Bakü Devlet Üniversitesi

Dizinler

İçindekiler/Contents

Cover-Contents / Kapak-İçindekiler

i-vi

Makaleler/Articles

<u>Yazar/lar</u>	<u>Makale Başlığı</u>	<u>Sayfa</u>
Zehra Alakoç Burma Asena Ayça Özdemir	Ülkelerin Gelir Düzeyleri ve Ağa Hazırlık Endeksi Bileşenlerinin Dijital Göçmen Yaşlı Bireylerin İnternet ve Sosyal Medya Kullanımlarına Etkileri <i>Income Levels of Countries and Network Readiness Index Components Effects of Digital Immigrant Elderly Individuals on Internet and Social Media Use</i>	1-31
Mehlika Kocabaş Akay Muhammed Murat Çiftçi Meral Şahin Günkut	İnsanların Gelir Düzeyleri ile Enflasyon Artışından Kaynaklı Harcama Alışkanlıklarının Veri Madenciliği Algoritmaları ile Analizi <i>Analysis Of People's Income Levels and Expenditure Habits Due to Increasing Inflation with Data Mining Algorithms</i>	32-47
Ali Farhadov	Cənubi Azərbaycanda Qadın Məsələsi: “Azərbaycan” Qəzetinin (1947-1949) Materialları Əsasında <i>The Issue of Women in South Azerbaijan: Based on the Materials of the “Azerbaijan” Newspaper (1947-1949)</i>	48-56
Erdem Sağar	İfade Özgürlüğüne Genel Bir Bakış <i>A General Overview To Freedom Of Expression</i>	57-75
İrem Döndar Tuğba Erdoğan Fatma Can	Maske Takma Davranışının, Saldırganlık ve Bilişsel Esneklik Açısından İncelenmesi <i>Examining Mask Wearing Behavior in Terms of Aggressiveness and Cognitive Flexibility</i>	76-95
Natavan Aghayeva	The Free Republican Party in Ahmed Ağaoğlu's Socio-Political Life <i>Ahmed Ağaoğlu'nun Sosyo-Politik Hayatında “Serbest Cumhuriyet Fırkası”nın Yeri</i>	96-105
Aydın Yazğan Gülbahar Rençber	Afşar Timuçin'in Sanat Ve Estetik Anlayışının Bilimle Olan İlişkisi Üzerine Bir İnceleme <i>A Study On The Relationship Of Afşar Timuçin's Understanding Of Art And Aesthetics With Science</i>	106-126
Sevindzh Alieva	Türk Dillerinin Rusya'daki Durumu <i>Position of Turkic Languages in Russia</i>	127-151
Sudenaz Erkul	Dijital Göçmen Yaşlı Bireylerin İnternet ve Sosyal Medya Kullanımlarına Etkileri <i>Examining the Effect of Family Attitudes and Media Factors on the Eating Attitudes and Body Image Concerns of Female Adolescents and their Relationship with Eating Disorders</i>	152-166
Sibel Taşkın	Minimalizm Kapitalizme Karşı mı? <i>Is Minimalism Against Capitalism?</i>	167-179
	Yazım Kuralları <i>Writing Rules</i>	180-182

Dünya İnsan Bilimleri Dergisi

World Journal of Human Sciences

ISSN: 2717-6665

Ocak 2024

Cilt/Volume: 2024

Sayı/Issue: 1

Ülkelerin Gelir Düzeyleri ve Ağa Hazırlık Endeksi Bileşenlerinin Dijital Göçmen Yaşlı Bireylerin İnternet ve Sosyal Medya Kullanımlarına Etkileri

Income Levels of Countries and Network Readiness Index Components Effects of Digital Immigrant Elderly Individuals on İnternet and Social Media Use

Zehra Alakoç Burma *

Asena Ayça Özdemir**

Özet

Dünya Ekonomik Formu 2022 yılı "Küresel Bilgi Teknolojileri" Raporunu yayınladı. Her yıl farklı bir tema ile yayımlanan raporun bu yılki teması "Yeni dijital çağa adım atmak - Dijital yerliler dünyayı nasıl ve neden değiştirecek?" tir. Raporda dijital çağ ve dijital yerliler kavramları öne çıkmaktadır. Biz de bu çalışmamızda ilgili raporu ve temasını ele alarak; önce dijital yerli, dijital göçmen ve dijital uçurum (dijital bölünme) kavramlarını ele aldık. Sonra 65 yaş ve üzeri dijital göçmenlerin yeni dijital çağda ne durumda oldukları, dijital çağın 65 yaş ve üzeri dijital göçmenlere dünyalarını değiştirme arayışında nelerin rehberlik ettiğini ve onların yeni çağda bilişim teknolojilerini Facebook, Instagram ve Messenger için sosyal medya alanında kullanmaya ne kadar hazır oldukları ve ne kadar kullanabiliyor? olduklarını ve bunlara etki eden faktörleri ülkemiz ve küresel dünya ülkeleri açısından ele aldık. Bu çalışmada iki küresel rapor kullanılmıştır. Birincisi, Dünya Ekonomik Forumu tarafından 2001 yılından beri

* **Sorumlu Yazar/Corresponding author:** Doç.Dr., Mersin Üniversitesi, zalakocburma@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-0376-516X.

** Dr., Mersin Üniversitesi, a.aycaozdemir@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-0108-1880.

Atf/Citation: Alakoç Burma, Z. & Özdemir, A.A. (2024). Ülkelerin Gelir Düzeyleri ve Ağa Hazırlık Endeksi Bileşenlerinin Dijital Göçmen Yaşlı Bireylerin İnternet ve Sosyal Medya Kullanımlarına Etkileri. *Dünya İnsan Bilimleri Dergisi*. 2024 (1), 1-31.

her yıl yayımlanan ve bilişim teknolojilerinin bir ülke içinde kullanımına dair bir performans analizi ve ülkelerin bilgi ve iletişim teknolojilerini (BİT) kullanmaya hazırlıklı olma düzeylerini karşılaştırmalı olarak ölçen “Küresel Bilgi Teknolojileri” raporunun 131 ülke için 58 göstergeden oluşan Ağa Bağlı Hazırlık Endeksi (AHE) bileşenlerinin 2022 yılı değerleri. İkincisi ise; dünya genelinde dijital ve sosyal medya kullanımı, mobil penetrasyon, internet kullanımı, sosyal medya platformları kullanıcı istatistikleri, e-ticaret, e-oyun ve mobil uygulama indirmeleri gibi birçok veriyi içeren WeareSocial ve MeltWater tarafından hazırlanan dünyanın dijital ağ davranışlarına ilişkin temel rehber niteliğinde olan “Dijital 2023-Küresel Genel Bakış” raporu. Bu çalışmanın amacı; AHE’nin 2022 yılında 131 ülke için yayınlanan raporundan; 59 ülke için hesaplanan AHE’nin 58 göstergesinin 15 bileşeni ile “Dijital 2023” raporunun aynı 59 ülke için nüfus, yaşa göre nüfus bilgileri, GSYİH, nüfusun internet ve sosyal medya kullanım gibi değerler/oranlarının 65 yaş ve üzeri yaşlı bireylerin demografik profili (yaşa ve cinsiyete göre facebook, Instagram ve Messenger) değerlerinin AHE indeks değerleri ile arasındaki ilişkileri açıklamaktır. Grup karşılaştırmaları için Kruskal Wallis, Mann Whitney U test kullanılırken, doğrusal ilişkiler için Spearman Rho korelasyon katsayıları hesaplanmış ve 65 yaş ve üzeri META kullanım oranlarını etkileyen değişkenler Çoklu Lineer Regresyon ile incelenmiştir. Elde edilen bulgular sonucunda 65 yaş ve üzeri bireylerin sosyal medya kategorilerindeki kullanımlarında temel değişkenin yaş ve internete erişebiliyor olmak değil; gelir durumu, eğitim, kırsalda yaşama, cinsiyet ve cinsiyete göre de farklılıklar içeren faktörlere de bağlı olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal medya, Yaşlı, Küresel Bilgi teknolojileri, Ağa Hazırlık Endeksi (AHE), Dijital Yerli, Dijital Göçmen, Dijital Uçurum.

Abstract

The World Economic Forum has published the “Global Information Technology” Report for the year 2022. This year's theme of the report, which is published with a different theme every year, is "The Stepping into the new digital era - How and why digital natives will change the World?" The report highlights the concepts of digital age and digital natives. In this study, we discussed the related report and its theme; First, we discussed the concepts of digital native, digital immigrant, and digital divide. Then, we investigated the situation of digital immigrants aged 65 and over in the new digital age, what the digital age guides digital immigrants aged 65 and over in their quest to change their world, and how ready they are to use information technologies in the field of social media for facebook, Instagram and messenger in the new age. We have discussed how much they can use and the factors affecting them in terms of our country and the countries of the global world. Two global reports were used in this study. First, the “Global Information Technology” report, published annually by the World Economic Forum since 2001, which measures the performance analysis of the use of information technologies in a country and the level of readiness of countries to use Information and Communication Technologies (ICTs) comparatively, consists of 58 indicators for 131 countries. 2022 values of the Networked Readiness Index (NRI) components formed. The second is WeareSocial, which contains many data such as digital and social media usage, mobile penetration, internet usage, social media platforms user statistics, e-commerce, e-game and mobile application downloads, prepared by WeareSocial and MeltWater, which is the main guide on the network behavior of the world. “Digital 2023-GLOBAL OVERVIEW REPORT” report. The aim of this study; From the report of NRI published for 131 countries in 2022; Demographic profile of the elderly individuals aged 65 and over, with 15 components of the NRI's 58 indicators calculated for 59 countries, and the "Digital 2023" report for the same 59 countries as the values/rates of population, population of age, GDP Per Capita, internet and social media usage of the population. facebook, instagram, and Messenger, by age and gender) values and NRI index values. While Kruskal Wallis and Mann Whitney U test were used for group comparisons, Spearman Rho correlation coefficients were calculated for linear relationships, and variables affecting META usage rates over 65 years of age were examined with Multiple Linear Regression. As a result of the findings, the main variable in the use of individuals aged 65 and over in social media categories is not age and having access to the Internet; It has been determined that it also depends on factors including income status, education, living in rural areas, gender, and gender.

Keywords: Social Media, Older, Global Information Technology Report, Networked Readiness Index (NRI), Digital natives, Digital immigrant, Digital divide.

Giriş

Yapay Zeka ile bambaşka bir boyuta gelen bilgi ve iletişim teknolojilerindeki (BİT) gelişmeler, günümüz toplumlarını ve kültürlerini de derinden etkilemektedir. Özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler, bu değişimlere ayak uydurmakta zorlanmaktadır. 2023 yılı itibari ile çoğunluğu gelişmekte olan ülkelerde yaşayan insanlardan oluşan dünya nüfusunun yarısı, hala internet erişimine sahip değildir. Tüketicilerin ve işletmelerin yüksek kaliteli, uygun fiyatlı, güvenli ve güvenilir internete ve yeterli dijital becerilere erişimden yoksun olması nedeniyle, gelişmekte olan dünyanın yarısından fazlası dijital olarak bağlantısız durumdadır (ITU, 2021). Dünyadaki bilgi ve iletişim teknolojilerine erişimdeki eşitsizliği ifade eden “*Dijital uçurum*”; sosyal, ekonomik ve siyasi açılardan küresel BİT dünyasının en önemli sorunlarından biridir. *Dijital bölünme* veya *dijital eşitsizlik* olarak da kullanılan bu terim, modern bilgi ve iletişim teknolojilerine erişimi olan bireyler ile olmayanlar arasındaki uçurumu belirtir. Bu uçurum, şehirde yaşayanlar ile kırsal kesimde yaşayanlar, sosyoekonomik gruplar, ekonomik açıdan az gelişmiş ülkeler ile gelişmiş ülkeler, eğitilmiş ve eğitimsiz nüfus, kadınlar ve erkekler, farklı yaş grupları arasında belirgin bir şekilde görülür. Dijital uçurum, özellikle *yaşlı bireyler*, eğitim seviyesi düşük olanlar ve yoksullar için büyük risk oluşturmaktadır. Bu çalışmamızda; 65 yaş ve üzeri dijital göçmenlerin yeni dijital çağda ne durumda oldukları, dijital çağın 65 yaş ve üzeri dijital göçmenlere dünyalarını değiştirme arayışında nelerin rehberlik ettiğini ve onların yeniçağda bilişim teknolojilerini facebook, Instagram ve messenger için sosyal medya alanında kullanmaya ne kadar hazır oldukları ve ne kadar kullanabiliyor? olduklarını ve bunlara etki eden faktörleri ülkemiz ve küresel dünya ülkeleri açısından ele aldık. Araştırmamızın sonuçlarının; yaşlıların yeni dijital çağda yer almalarını sağlamada, dijital uçurumlarını kapatmada ve yeni çağdaki yaşamlarına pek çok açıdan yararlar sağlamada yapılacak olan yeni araştırmalara rehber olmasını beklemekteyiz.

1. Yaşlılık ve Sosyal Medya

Yaş ve yaşlılık nedir? İnsan ne zaman yaşlanır? Ne zaman yaşlı olur? Yaş bireyin doğumundan itibaren dünyanın güneş etrafındaki dönüşünü zamansal olarak gösteren bir sayıdır. Yaşlılık, farklı öğeler temelinde değerlendirildiğinde; biyolojik, psikolojik, kronolojik ve sosyal açılardan farklı biçimlerde ele alınabilir (Field, 1972’den akt. Baran vd., 2005: 27; Hablemitoğlu & Özmete, 2010). Biyolojik yaşlanma, insan organizmasındaki fiziksel ve zihinsel işlevlerde azalma ve hücre kayıplarıdır. Kronolojik yaşlanma bireyin doğumdan, ölüme kadar olan bebeklik, çocukluk, ergenlik, yetişkinlik, yaşlılık gibi yaşam aşamalarına odaklanır. Psikolojik yaşlanma ise, kişinin algılama, öğrenme, bellek gibi yetilerindeki kayıplar ve

korunumlarla ilgilenir. Baran ve diğerlerine göre (2005) psikolojik yaşlanma, aynı zamanda “kişinin kendi kapasitesine dayalı olarak hissettiği yaş” olarak tanımlanmaktadır. Sosyal yaşlanma ise, statü ve rol kayıplarına dayalı olarak kişinin aşamalı biçimde sosyal hayattan yavaş yavaş geri çekilmesidir (Baran vd., 2017:45; Birsen,2018:85-97). Dünya sağlık örgütüne göre ise insan 65 yaş ve üzerinde ise yaşlanmıştır. Dünya nüfusu gittikçe yaşlanmaktadır. Weltmater 2022 raporunun 2023 yılı ocak ayı verilerine göre dünya nüfusu 8.01 milyardır. Dünya nüfusunun %64,4’ü İnternet, %59,4’ü sosyal medya kullanıcısıdır. Nüfusun 795,3 bini 65 yaş ve üzerindedir. Yaşlılar sosyal medya kullanarak; sosyal ağları sürdürme, sosyal izolasyonu azaltma, zihinsel aktivite, hobi ve ilgi alanlarını paylaşma, haber ve bilgi erişimi, fotoğraf ve anı paylaşımı, topluluk desteği, eğitim ve öğrenme fırsatları, duygusal destek, gönüllülük ve sosyal sorumluluk gibi avantajlardan faydalanabilirler.

Günümüzde eğitimden sağlığa, bankacılıktan finansa, e-ticaretten e-devlete, e-mailden sosyal medyaya, e-randevudan e-muayeneye kadar hemen hemen herşey artık dijital olarak yapılmaktadır. Teknolojik gelişmeler ve sosyal ağlar, hem yaşlı bireylerin hem de yakınlarının günlük hayatlarındaki rutinlerinde değişiklikleri zorunlu hale getirmiştir. Sosyal medya; internet tabanlı platformlar ve araçlar üzerinden kullanıcılara profil oluşturma ve görüntüleme, içerik yükleme, mesajlaşma, tanıtım, kendini ifade etme, diğer insanlarla bağlantı kurma ve mevcut sosyal bağlantıları sürdürme olanakları (Ellison, Steinfield & Lampe, 2007:1143; Joinson, 2008; Şişman Eren, 2014:231) sunar. Facebook, Instagram, messenger, Twitter, Snapchat, Pinterest, LinkedIn, Youtube, TikTok yaygın olarak kullanılan sosyal ağ platformlarıdır. Sosyal ağların kullanılma amaçları bireye göre farklılık göstermekle birlikte, aile ve arkadaşlarla iletişim kurma, bilgiye ulaşma ve eğlenme amaçlı olarak ifade edilebilir (Şişman Eren, 2014:231). Sosyal ağlar aynı zamanda bireylerin ortak ilgi alanlarına dayalı sanal gruplara katılmasına, dahil oldukları sosyal sınıflarla iletişim kurabilmelerine, profilleri aracılığıyla birbirlerinin hobileri, ilgi alanları, müzik zevkleri ve romantik ilişkilerini görebilmelerine olanak sağlar (Ellison vd., 2007:1143).

Teknolojik gelişmelerden ve sosyal ağdan yararlanamayan yaşlı bireyler; günlük yaşamdan izole olmakta, günlük yaşamın gerektirdiği pek çok aktiviteyi yapmada ve takip etmede zorlanmaktadır. Yaşlanmanın modernleşmesi kuramına göre; Cowgil ve Holmes 1972 yılında yaşlıların rol ve statülerinin teknolojik gelişmelerle ters bir ilişkiye sahip olduğunu, teknolojik değişim hızına ayak uyduramayan yaşlı bireylerin, teknolojik değişimlerin etkisiyle, deneyim ve birikimlerinin değerini kaybettiğini vurgulamıştır. Mobil teknolojilere ve sosyal medya ağlarına erişim sağlanması, yaşlı bireyin zihinsel olarak aktif tutulması, beyin fonksiyonlarının süreklileştirilmesi, yaşamla bağının güçlendirilmesi, toplumdan ve toplumsal

yaşamdan kopmadan, sosyal ağ aracılığı ile yaşamın içerisinde kendini ifade edebilmesini sağlayacaktır.

Yalnızlık duygusal ve sosyal yalnızlık olmak üzere iki türdür. *Sosyal yalnızlık*, yaşın ilerlemesi, ulaşım - erişim eksikliği, banka ve postane gibi hizmet alanlarına uzak olma, sağlıklı olmama ve kırsal alanda yaşama ile doğrudan ilişkilidir (Treacy vd., 2004:15). Ailenin ve arkadaşların kaybedilmesi, sağlığın kötüleşmesi, hareketlilik ve gelir azalması gibi yaşlanmayla birlikte sık yaşanan deneyimler; daha geniş coğrafi hareketlilik, nesillerin daha az bir arada yaşaması, daha az kaynaşmış topluluklar vb nedenlerle yaşlı insanların daha fazla sosyal izolasyona uğraması yalnızlık eğilimini artırmaktadır (Bernard, 2013:3). Buna karşılık sosyal paylaşım ağları, internet ve diğer iletişim araçlarının, yaşlı bireylerde yalnızlığı azaltabileceğini belirtilmiştir (Leist, 2013:378-384). Yaş sosyal etkileşimi belirleyen ve sınırlayan önemli bir faktördür. Yaşlılar, meslek hayatlarından, sosyal ve kültürel çevrelerinden uzaklaşma sürecine girdiğinde yalnızlaşmaktadırlar (Kurt, Beyaztaş, & Erkol, 2010:32-39). Yaşlılarda sosyal desteklerin fazla olması psikolojik sorunları ve yaşlılığın getirdiği sorunlarla baş etmelerinde önemlidir (Bilir, 2004:11-27; Altay & Avcı, 2009:139-146). Sosyal olarak izole olan yaşlı bireylerin depresyon oranları daha yüksektir ve refah seviyesi giderek düşer (Golden, vd.,2009:694-700). Bu bağlamda, sosyal ağlar, fiziksel veya coğrafi olarak aile ve arkadaşlardan soyutlanmış yaşlılar arasındaki sosyal iletişimi ve bağlanmayı kolaylaştırma potansiyeli taşır.

Bu konularda yapılan pekçok çalışma bulunmaktadır. Sosyal medya, dijital uçurum ve bunların 65 yaş ve üzeri için yapılan çalışmaların literatür taramasına bakıldığında son yıllarda yapılan çalışmaların bir kısmının Covid-19 dönemini kapsadığını görmekteyiz. Bunun dışında yaşam doyumu, iyi oluş, yalnızlık duygusu, sosyalleşme gibi konular üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Chen (2023:115) çalışmasında sosyal medyadaki COVID-19 aşılıları hakkındaki bilgilerin yaşlı yetişkinlerin aşılara yönelik algılarını ve tutumlarını şekillendirip şekillendirmediğini ve nasıl şekillendirdiğini, Li ve diğerleri (2023:115) yaşlı Çinli yetişkinler arasında COVID-19 aşısına ilişkin risk algılarının ve tutumlarının sosyal medyada güçlendirilmesi konusunu, Takayama ve diğerleri (2023:294) ilk olağanüstü hal sırasında toplum içinde yaşayan yaşlı yetişkinler arasında internet ve sosyal medya kullanımına dayalı olarak COVID-19'a yönelik tutum farklılıkları, Wilson ve diğerleri (2023: 222) yaşlı yetişkinlerin sosyal teknoloji kullanımını ve kullanımı etkileyen faktörleri anlamak, Sousa ve diğerleri (2023: 1) Portekiz'deki yaşlı yetişkinler arasında sosyal medya kullanımının etkisini, Sala ve diğerleri (2023: 76) sosyal medya kullanıcıları, kullanmayanlara göre hayatlarından daha mı memnun? Yaşlı İtalyanlar üzerine bir çalışma, Zhao (2023:249) mobil sosyal medya

kullanımının yaşlı göçmenlerin sosyal entegrasyonu ve yaşam doyumu üzerine etkileri: kullanım türleri ve benlik saygısı perspektifi, Chen ve Gao (2023:1121) sosyal medya özyeterliliğinin yaşlı yetişkinlerin bilgi kullanımı, yalnızlık ve benlik saygısı üzerindeki etkileri, Zhang ve diğerleri (2023:1) sürdürülebilir dijital pazarlama: M-teknolojilerinin Çin Pazarındaki yaşlı yetişkinler tarafından benimsenmesine ilişkin faktörler konusunda çalışma yapmışlardır. Sosyal medya, dijital uçurum ve yaşlı insanlar konusunda literatür taramasında “Küresel Bilgi Teknolojileri” raporunun Ağa Bağlı Hazırlık Endeksi ve WeareSocial tarafından hazırlanan “Dijital 2023-Küresel Genel Bakış” raporu ile yapılmış yaşlıları ele alan dünya ülkeleri açısından analiz eden bir çalışma bulunmamaktadır. Çalışma ayrıca 65 yaş ve üzeri dijital göçmenlerin yeni dijital çağda ne durumda oldukları, dijital çağın 65 yaş ve üzeri dijital göçmenlere dünyalarını değiştirme arayışında nelerin rehberlik ettiği ve onların yeniçağda bilişim teknolojilerini Facebook, Instagram ve Messenger için sosyal medya alanında kullanmaya ne kadar hazır oldukları ve ne kadar kullanabiliyor? oldukları ve bunlara etki eden faktörleri ülkemiz ve küresel dünya ülkeleri açısından ele alması açısından özgündür ve bu yönü ile diğerlerinden ayrılmaktadır.

Makalede WeareSocial ve MeltWater tarafından hazırlanan dünyanın network davranışlarına ilişkin temel rehber niteliğinde olan “Dijital 2023-Küresel Genel Bakış” raporunda 59 ülke için verilen 65 yaş ve üzeri yaşlı bireylerin demografik profili (yaşa ve cinsiyete göre facebook, Instagram ve Messenger-META) değerlerinin çeşitli açılardan analizi yapılmıştır.

2. Dijital Yerli, Dijital Göçmen ve Dijital Uçurum

Dünya Ekonomik formu tarafından 2001 yılından beri yayımlanan bilişim teknolojilerinin bir ülke içinde kullanımına dair bir performans analizi ve ülkelerin Bilgi ve İletişim Teknolojilerini (BİT) kullanmaya hazırlıklı olma düzeylerini karşılaştırmalı olarak ölçen Ağa Hazırlık Endeksinin (AHE) 2022 yılı değerleri yayımlandı. Forum 2022 yılı raporuna “Yeni dijital çağa adım atmak-Dijital yerliler dünyayı nasıl ve neden değiştirecek?” ismini verdi. Rapor isminde de vurgulanan yeni dijital çağ kavramı, günümüz dünyasında yeni dijital çağın önemine vurgu yapmaktadır. Raporda; ayrıca dijital yerli, dijital göçmen ve küresel dünyada kişiler ve ülkeler arasında dijital uçurum kavramlarına da özellikle vurgu yapılmıştır.

Dijital yerli kavramı internetin dünyada yaygınlaşmasıyla oluşmuş ve 1980 sonrasında yani dijital çağda doğan, teknoloji ile doğar doğmaz tanışan, internetin kurdu olarak yetişen, bilgisayar ve teknolojilerini anadili gibi bilen yöneten ve kullanan sınıfa verilen isimdir. Dijital yerli kavramı çağımızın insanlarını temsil etmektedir. Bunların yaşam merkezleri çevrimiçi

sosyal ağlardır. BİT'nin sunduğu tüm avantajları kullanarak işlerini daha kolay ve kısa yöntemlerle hallederler. Bazı insanların anlamakta güçlük çektiği terimleri kullanırlar. Dijital yerliler günümüz teknolojileri ile hayata başlamış, hayatının merkezinde çevrimiçi ortamların ve yeni teknolojilerin yer aldığı tüm günlük işlerini teknoloji ile yürüten 21. yüzyıl çocuklarından ve gençlerinden oluşmaktadır (Bilgiç, Duman, Seferoğlu., 2011). Yani 21. yüzyılın neslini kapsayan bir tanımdır.

Dijital göçmen, 1980 yılından önce analog dünyada doğmuş, teknolojik kültür ile sonradan karşılaşmış ve ona ayak uydurmaya çalışan nesli ifade etmektedir. Başka bir deyişle, dijital göçmenlik, yirmili yaş ve sonrasında teknoloji, internet ve web ile tanışan, teknolojik araçların kullanımı ve teknoloji tabanlı öğrenmede güçlükler veya çeşitli uyum sorunlarıyla karşılaşabilen teknoloji okuryazarlığı düşük bireyleri ifade eder (Prensky, M.; 2001:1-6). Yaşlılardaki dijital göçmenlik; yaşlı bireylerin geleneksel iletişim yöntemlerinden dijital iletişime geçiş yapmalarını ifade eder. Bu geçiş, teknoloji kullanımındaki teknolojik korku, bilgi eksikliği, dil bariyerleri, fiziksel engeller, erişim engelleri, alışkanlıklar gibi çeşitli engeller ve güçlüklerle dolu olabilir.

Dijital uçurum (dijital bölünme veya dijital eşitsizlik) ise, dijital çağdan yararlanabilenler ile yararlanamayanlar arasındaki uçurumu ifade eder. Bu kavram önceleri sadece erişim yönünden internete bağlı olan ve olmayanlar arasındaki fark iken, sonraları bilgi ve iletişim teknolojilerinden yararlananlar ile yararlanamayanlar, dijital okuryazarlık ve teknoloji kullanım becerileri olanlar ve olmayanlar arasındaki bölünmeye odaklanmıştır. İnternet'e ve diğer bilgi ve iletişim teknolojilerine erişimi olmayan kişiler, dijital bilgi edinemedikleri, çevrimiçi alışveriş yapamadıkları, çevrimiçi işlemlere demokratik olarak katılamadıkları veya becerilerini öğrenip bunları sunamadıkları için dezavantajlı duruma düşmektedirler. Dijital uçurumun kapatılması internet altyapılarına, uygulamalarına ve hizmetlerine erişim sağlama ve getirdiği avantajlar yararlanma çabalarına bağlı bulunmaktadır. 1990'lı yılların ortalarından itibaren, kişisel bilgisayar kullanımının ve internetin yaygınlaşmaya başlamasıyla birlikte, dijital teknolojilere erişim ve kullanımı açıklamaya çalışan dijital uçurumu konu alan araştırmalar da ortaya çıkmaya başlamıştır (Selwyn, 2004: 341-362). Bu konuda yapılan araştırmalara baktığımızda; birinci dönem dijital uçurum araştırmalarının kullananlar ve kullanmayanlar olarak ele alınan çalışmalar olduğunu görüyoruz (Eastin vd., 2015: 416-437). İkinci düzey dijital eşitsizlik araştırmaları ise “nasıl kullanıyor” sorusu ile dijital beceri ve kullanıma ilişkin çalışmalardır. (Attewell, 2001:252-259; Hargittai, 2002; DiMaggio vd., 2004).

Dijital uçurum, dijital bölünme veya dijital eşitsizlikle ilgili ve bunların 65 yaş ve üzeri için yapılan çalışmaların literatür taramasına bakıldığında farklı konuları içeren pek çok çalışma olduğu görülmektedir. DiMaggio ve Hargittai dijital eşitsizlik ve dijital uçurum kavramlarını, Deursen ve Van Dijk (2010:893-911) ise dijital bölünme kavramlarıyla dijital iletişim teknolojilerinin toplumla ilişkileri, sorunlarını açıklanma açısından ele aldığı görülmektedir. Ronald Rice (2002) bu faktörelere cinsiyet, gelir, ırk ve coğrafyayı dâhil etmiştir. Olper ve Damodaran (2013) dijital ayırım, sahiplik, erişim, kullanım, beceri, süreklilik gibi tüm boyutların temelinde yatan yaşlı nüfusun dezavantajlı yapısının olduğunu vurgulamıştır (akt. Elmas, 2018:145). Eşitsizlik kuşaklararası olmasının yanı sıra aynı kuşak arasında da farklı sosyo-demografik, sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel, politik, ekonomik ve zamansal (Tsatsou, 2016:399) farklı yapıdan gelenler için farklı sorunların görüldüğünü vurgusunu yapmıştır.

Yaşlı yetişkinlerin bazıları teknolojiyi benimserken bazıları maliyeti ne olursa olsun teknolojiden kaçınmaktadırlar. 65 yaş ve üzeri yaş grubu üzerine yapılan araştırmalarda; internet becerileri, kullanım sıklıkları, bağlanmak için tercih ettikleri cihaz türü ve sayısı gibi faktörler açısından yaşlı yetişkinler arasında belirgin farklılıklar bulunduğu saptanmıştır. Benzer şekilde eğitim ve gelir düzeyi yüksek olanların yüksek internet kullanım ve genel internet becerileri hem de sosyal medya becerilerinin yüksek olduğu (Hargittai vd., 2019:881-890), emeklilik öncesi bilgisayar kullanımının olması, sosyal çevre tarafından teşvik edilmesi, okula giden çocuklarının olması da yaşlıların internet kullanımı üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu saptanmıştır. Van Dijk bu ilişkiyi bağlamsal konuyla açıklamış ve dijital eşitsizliği en kesin belirleyen faktörün yaş, bunu cinsiyet ve engelli olma hali (Van Dijk, 2008: 277), teknik ilgi ve medeni durum (Friemel, 2016:313-331), sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel düzeyin (Lagacé vd., 2015:1-13) belirlediği sonuçlarını araştırmalarından elde etmişlerdir. Wallace vd, (2013) araştırmalarında birçok yaşlı yetişkin için, cep telefonu gibi yeni teknolojilerin kullanılmasının öğrenilmesi, cep telefonlarının kullanımı konusundaki deneyim ve bilgi birikiminden dolayı zor bir süreç olabileceği sonucuna ulaşmıştır. Abbey ve Hyde, (2009:225-242)'a göre özgüven eksikliği, damgalanma ve alay konusu olma korkusu, kişisel verilerin ifşa edilmesi ve mahremiyete yönelik bazı psikolojik engeller ile adli sorunlar da söz konusu olabilir. Bir başka çalışmaya göre mobil uygulamaların “yalnızca gençler için” olduğuna dair bir duygu, öğrenememe korkusu, cihazların kullanma kılavuzlarının anlaşılmasında ve yeterli eğitimlerinin olmaması (teknofobi) da yaşlıların bu uygulamaları kullanımını engellemektedir (Wallace vd, 2013:50-59; Vicente & Lopes, 2016:71-86; Kang & Yoon, 2008:425-437; Rodeschini, 2011:521-528; Barnard, Bradley, Hodgson & Lloyd, 2013:1715-1724; Faisal vd, 2014:28-31). Yaşları 65-85 arasında değişen 113 yaşlı yetişkin ile yapılan bir başka araştırmada;

yaşlılar teknolojiyi güvenlik ve güvenilirlik sorunları ile teknolojinin hayatlarını kesintiye uğratması (örneğin, istenmeyen çağrılar, reklamlar) ve pahalı olmasından dolayı kullanmak istemediklerini belirtmişlerdir (Mitzner, Boron & Fausset, 2010:1710-1721).

Bu nedenle dijital eşitsizlik tek değişken olarak biyolojik yaşa indirgenemez. Araştırmalar; gelir ve eğitim düzeyi yüksek olanların düşük olanlara, kentte yaşayanların kırsalda yaşayanlara, erkeklerin kadınlara, kullananların kullanmayanlara, gençlerin yaşlılara kıyasla sosyo-demografik açıdan eşitsizlikleri belirlediğini göstermiştir. Bunlara ek olarak araştırmalarda; özgüven eksikliği, damgalanma, alay konusu olma korkusu, kişisel verilerin ifşa edilmesi, mahremiyet, adli sorunlar, mobil uygulamaların “yalnızca gençler için” olduğu duygusu, öğrenememe korkusu, teknofobi, istenmeyen çağrılar, reklamlar ve pahalı olması yaşlıların bu teknolojiyi kullanmalarının önündeki engeller olarak bulunmuştur.

Yaşlılardaki dijital uçurum, yaşlı nüfusun modern teknolojiye erişim ve bu teknolojileri etkili bir şekilde kullanma konusundaki eşitsizliğini ifade eder. Yaşlılardaki dijital uçurumun en çok sebep olduğu etkileri; sosyal izolasyon, sağlık izleme ve erişimde güçlük, bilgi erişiminde kısıtlamalar, finansal işlemlerde güçlük, eğitim ve kendini geliştirme eksikliği, sosyal ve ekonomik eşitsizlik, dolandırıcılık ve güvenlik riskleri ve toplumsal katılımı azalma olarak sayabiliriz. Yaşlılardaki dijital uçurumun kapatılması, yaşlı bireylerin dijital teknolojilere erişimini artırmak, onları dijital olarak daha yetkin hale getirmek ve bu teknolojilerin sunduğu faydaları yaşamlarına entegre etmelerini desteklemek ile mümkün olacaktır.

3. Küresel Bilgi Teknolojileri ve Ağa Hazırlık Endeksi (AHE)

Ağa Hazırlık Endeksi (AHE) Dünya Ekonomik Formu tarafından her yıl yayınlanmaktadır. Endeks Küresel Rekabet Raporu için hazırlanan Yönetici Görüş Anketi ve Dünya Bankası, Uluslararası Telekomünikasyon Birliği (ITU) gibi uluslararası kurumlardan elde edilen verileri kullanır. 90 göstereyi kapsayan veriler yapılan istatistiksel analiz ile 58 adet değişken ve 12 alt endekse indirgenir. Ülkeler için her bir gösterge değeri 1-7 arasında olmak üzere puanlanır. Endeks, bir ülkenin BİT altyapısı, kullanımı ve etkileri üzerine bir değerlendirme yapar ve ülkeleri aldıkları puanlara göre sıralamaya tabii tutar. Bu sıralama rank olarak isimlendirilir. AHE'nın temel amacı, bir ülkenin dijital dönüşüm ve bilgi toplumu oluşturma yeteneğini ölçmek ve karşılaştırmaktır. AHE ülkeler arasında bir sıralama yapması nedeniyle, ülkelerin BİT'ye ilişkin güçlü ve zayıf yönlerini de ortaya çıkarır ve ülkeler arasındaki rekabet de rahatlıkla izlenilebilir.

Tablo 1: Dünya Ekonomik Formu AHE (Ağa Hazırlık Endeksi 2022)

Teknoloji Altyapı İndeksleri	1.Bileşen: Erişebilirlik	1.1.1 Mobil Tarifeler
		1.1.2 Cep Telefonu Fiyatları
		1.1.3 FFTH/bina internet aboneliği
		1.1.4 En az 3G mobil ağ tarafından kapsanan nüfus
		1.1.5 Uluslararası İnternet Bant Genişliği
		1.1.6 Okullarda İnternet Erişimi
1/3 Erişebilirlik 1/3 İçerik 1/3 Geleceğin Teknolojileri	2.Bileşen İçerik	1.2.1 GitHub taahhütleri
		1.2.2 İnternet alan adı kayıtları
		1.2.3 Mobil uygulama geliştirme
		1.2.4 Yapay Zeka bilimsel yayınları
Teknolojileri	3.Bileşen: Geleceğin Teknolojileri	1.3.1 Gelişmekte olan teknolojilerin benimsenmesi
		1.3.2 Gelişmekte olan teknolojilere yatırım
		1.3.3 Robot yoğunluğu
		1.3.4 Bilgisayar yazılımı harcamaları
İnsan ve Kullanım İndeksleri 1/3 Bireyler 1/3 İşletmeler 1/3 Kamu Yönetimi	1.Bileşen: Bireysel Kullanım	2.1.1 Ülke içindeki mobil geniş bant internet trafiği
		2.1.2 Eğitim sisteminde BİT becerileri
		2.1.3 Sanal sosyal ağların kullanımı
		2.1.4 Üçüncül kayıt
		2.1.5 Yetişkin okuryazarlık oranı
		2.1.6 Yapay zeka yetenek yoğunlaşması
	2.Bileşen: İşletmelerin Kullanımı	2.2.1 Web sitesi olan firmalar
		2.2.2 Ticari işletmeler tarafından finanse edilen GERD
		2.2.3 Bilgi yoğun istihdam
		2.2.4 Telekomünikasyon hizmetlerine yapılan yıllık yatırım
		2.2.5 İşletme tarafından gerçekleştirilen GERD
		2.3.1 Devlet çevrimiçi hizmetleri
3.Bileşen: Kamu Yönetiminin Kullanımı	2.3.2 Açık verilerin yayınlanması ve kullanımı	
	2.3.3 Devletin gelişmekte olan teknolojilere yatırımı teşvik etmesi	
	2.3.4 Hükümetler ve yükseköğretim tarafından yapılan Ar-Ge harcamaları	
	3.1.1 Güvenli İnternet sunucuları	
Yönetişim İndeksleri 1/3 Güvenirlilik	1.Bileşen: Güvenirlilik	3.1.2 Siber Güvenlik
		3.1.3 Finansal hesaba çevrimiçi erişim
		3.1.4 İnternet alışverişi

Ülkelerin Gelir Düzeyleri ve Ağa Hazırlık Endeksi Bileşenlerinin Dijital Göçmen Yaşlı Bireylerin
İnternet ve Sosyal Medya Kullanımlarına Etkileri

1/3 Yasal Düzenlemeler 1/3 Kapsayıcılık	2.Bileşen: Politik ve Düzenleyici Ortam	3.2.1 Düzenleyici kalite
		3.2.2 BİT düzenleyici ortamı
		3.2.3 Gelişmekte olan teknolojilerin düzenlenmesi
		3.2.4 E-ticaret mevzuatı
		3.2.5 Yasa içeriğine göre gizliliğin korunması
		3.3.1 E-Katılım
	3.Bileşen: Kapsayıcılık	3.3.2 Dijital ödemelerin kullanımında sosyoekonomik uçurum
		3.3.3 Yerel çevrimiçi içeriğin mevcudiyeti
		3.3.4 İnternet kullanımında cinsiyet farkı
		3.3.5 Dijital ödemelerin kullanımında kırsal kesimdeki boşluk
Etkiler İndeksleri	1.Bileşen: Ekonomik	4.1.1 Yüksek teknoloji ve orta-yüksek teknoloji imalat
		4.1.2 Yüksek teknoloji ihracatı
1/3 Ekonomik 1/3 Yaşam kalitesi		4.1.3 PCT patent başvuruları
		4.1.4 Yurtiçi pazar büyüklüğü
1/3 SKA (Küresel Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları) Katkısı	2.Bileşen: Yaşam Kalitesi	4.1.5 İş ekonomisinin yaygınlığı
		4.1.6 BİT hizmetleri ihracat
		4.2.1 Mutluluk
		4.2.2 Yaşam tercihleri yapma özgürlüğü
		4.2.3 Gelir eşitsizliği
		4.2.4 Doğumda sağlıklı yaşam beklentisi
	3.Bileşen: SKA Katkısı	4.3.1 SKA 3: İyi Sağlık ve Refah
		4.3.2 SKA 4: Kaliteli Eğitim
		4.3.3 SKA 5: Kadınlara ekonomik fırsat sağlanması
		4.3.4 SKA 7: Erişilebilir ve Temiz Enerji
		4.3.5 SKA 11: Sürdürülebilir Şehirler ve Toplumlar

Kaynak: Network Readiness Index – Benchmarking the Future of the Network Economy (10.06.2023)

AHE aynı zamanda dijital teknolojilerin benimsenmesinin ölçüldüğü için; BİT'nin ekonomik büyüme, yenilik, iş yapma ve sosyal gelişme üzerindeki etkisini değerlendirerek hükümetler, politika yapıcılar ve işletmeler için BİT altyapısının geliştirilmesi, dijital dönüşümün teşvik edilmesi ve inovasyon konusunda da rehberlik sağlar. AHE, bir ülkenin dijital dönüşüm ve bilgi toplumu oluşturma yeteneğini ölçmek için ortalama hanehalkı internet erişimi, bireysel ve kurumsal internet kullanımı, telekomünikasyon altyapısı, BİT sektörü yatırımları, e-devlet hizmetleri, dijital içeriklerin kullanımı, inovasyon kapasitesi, politika ve düzenleyici çerçeve, eğitim ve beceri düzeyi, bilgi ve iletişim teknolojilerine erişim kolaylığı ve dijital güvenlik gibi çeşitli göstergeler kullanır. AHE verileri Küresel Rekabet Raporu için

hazırlanan Yönetici Görüş Anketi ve Dünya Bankası, Uluslararası Telekomünikasyon Birliği (ITU) gibi uluslararası kurumlardan elde edilir. AHE'daki 12 alt indeks 1 en kötü 7 en iyi olmak üzere puanlanır. Her bir alt indeks, kendisini oluşturan verilerin ağırlıklı ortalaması alınarak hesaplanır. Alt indekslerin ortalaması alınarak bileşen endeksleri aynı metotla hesaplanır. Bulunan teknoloji(A), insan-kullanım(B), hükümet-yönetişim(C) ve etkiler(D) 4 adet bileşen endeksinin ortalaması alınarak en son AHE bulunur.

Araştırmada; 65 yaş ve üzeri yaşlı bireylerin demografik profile (yaşa ve cinsiyete göre META) değerlerinin AHE indeks değerleri ile arasındaki ilişkileri analizinde; 58 AHE bileşenlerinden 65 yaş ve üzeri bireylerle ilgili olduğunu düşündüğümüz seçilen ve aşağıda listelenen 15 bileşeni (Tablo 1 de koyu renk ile boyalı) kullanılmıştır.

✓ AHE A-Teknolojik Altyapı İndekslerinden *1.1.1 Mobil Tarifeler, 1.1.2 Cep Telefonu Fiyatları, 1.1.4 En az 3G mobil ağ tarafından kapsanan nüfus ve 1.1.5 Uluslararası İnternet Bant Genişliği* seçenekleri,

✓ AHE B-Kullanım İndekslerinden *2.1.2 Eğitim Sisteminde BİT becerileri, 2.1.3 Sanal sosyal ağların Kullanımı, 2.3.1 Devlet Çevrimiçi Hizmetleri* seçenekleri,

✓ AHE C-Yönetişim İndekslerinden *3.1.1 Güvenli İnternet Sunucuları, 3.1.2 Siber Güvenlik, 3.1.3 Finansal Hesaba Çevrimiçi Erişim, 3.1.4 İnternet Alışverişi ve 3.3.1 E-Katılım, 3.3.4 İnternet kullanımında Cinsiyet Farkı, 3.3.5 Dijital ödemelerin kullanımında kırsal kesimdeki boşluk* seçenekleri,

✓ AHE D- Etkiler İndeksinden SKA (Küresel Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları) indekslerinden *4.3.1 SKA 3: İyi sağlık ve refah* seçenekleri.

Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinden biri olan “SKA-3 İyi Sağlık ve Refah” insanların sağlıklı bir yaşam sürdürebilmesi, iyi bir sağlık hizmetine erişimi sağlanması, refahın artırılması amacıyla tüm yaş gruplarını kapsayacak şekilde geniş bir sağlık ve refah yelpazesini hedeflemektedir. Bireylerin sağlıklı bir yaşam sürdürebilmesi için gerekli olan altyapıyı oluşturmayı amaçlayan SKA-3'ün AHE genelinde ülkeler için ne kadar etkili olduğunu veya başarılı olduğunu öğrenmek için seçilmiştir.

4. Dijital 2023-Küresel Bakış Açısı Raporu and WeAreSocial Bilgileri

WeareSocial ve MeltWater tarafından hazırlanan dünyanın network davranışlarına ilişkin temel rehber niteliğinde olan “Dijital 2023-Küresel Bakış Açısı Raporu” 26 Ocak 2023 tarihinde yayınlandı. Dijital 2023 dünya genelinde internet kullanımı, internet hızı, mobil cihaz kullanımı, dijital ve sosyal medya kullanımı, sosyal medya penetrasyonu, sosyal medya platformlarındaki kullanıcı istatistikleri, e-ticaret, e-oyun ve mobil uygulama indirmeleri gibi

birçok veriyi içermektedir. WeAreSocial 2008 yılında İngiltere-Londra’da kurulmuştur. Dijital dünyanın gelişimi, internet kullanımı ve sosyal medya istatistikleri gibi konuları inceleyerek dijital strateji, sosyal medya yönetimi, içerik oluşturma, pazar araştırması ve analizi konularında düzenli olarak raporlar yayınlayan ve dijital pazarlama ajansı olan şirket dünya çapında birçok büyük markaya danışmanlık hizmeti vermektedir. WeAreSocial tarafından sunulan göstergeler, dijital dünyanın farklı yönlerini ölçmek ve analiz etmek için kullanılmaktadır. Bu araştırmada Dijital 2023 raporundan belirlenen ülkeler için GSYİH, popülasyon büyüklüğü, medyan yaş, cinsiyet, kırsal ve şehirde yaşayan nüfus, internet kullanıcısı, toplam nüfusun içerisindeki sosyal medya kullanıcıları, toplam internet kullanıcılarının içerisindeki sosyal medya kullanıcıları, hücresel mobil kullanıcıları, toplam sosyal medya kullanıcıları içindeki kadın sosyal medya kullanıcıları, toplam sosyal medya kullanıcıları içindeki erkek sosyal medya kullanıcıları, toplam nüfusun içerisindeki 65 yaş üstü, 65 yaş üstü kadın META kullanıcısı ve 65 yaş üstü erkek META kullanıcılarına ait yüzdeler kullanılmıştır.

Dünya nüfusu 8.01 Milyar, 65+ yaş 795,3bin, dünya medyan yaş 30,4, nüfusun %49,2 si kadın, %50,3’ü erkek, nüfusun %57,2 si şehirlerde, %42,8’i ise kırsalda yaşamaktadır.

Şekil 1: Dünya Nüfus İnfogramı (Kaynak: WeAreSocial 2022)

Şekil 2: Dünya Nüfusunün Dijital Özellikleri (WeAreSocial 2022)

İnternette geçirilen günlük süre dünya ortalaması 6 saat 37 dakika sosyal medyada geçirilen günlük süre dünya ortalaması 2 saat 31 dakikadır

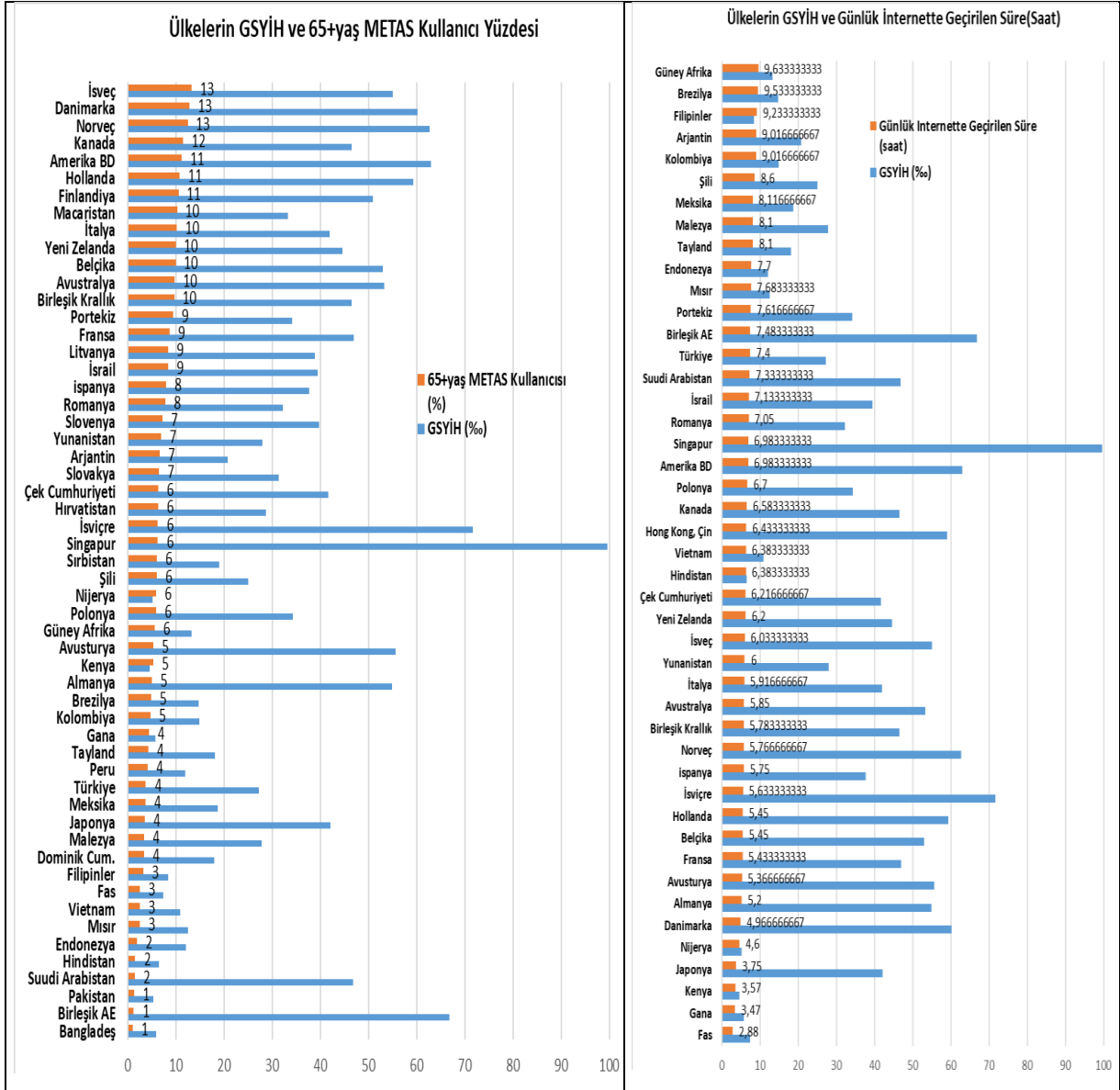
6. Materyal ve Metot

AHE, on iki sütun altında düzenlenen ve ardından dört ana endekse kategorize edilen

58 gösterge aracılığıyla tek tek ülkelerde ağ hazırlığının kapsamlı bir değerlendirmesini sağlar: Teknoloji Altyapı İndeksi (A), İnsan ve Kullanım İndeksleri (B), Yönetişim İndeksleri (C) ve Etkiler İndeksleri (D). Bilgi ve İletişim Teknolojileri (BİT), ülkelerin organizasyon, yönetim, verimlilik düzeyinde ve dolayısıyla refah düzeyinde olumlu gelişmelere neden olmaktadır. Araştırmada Dijital 2023 raporunun 65 yaş ve üzeri yaşlı bireylerin demografik profili (yaşa ve cinsiyete göre facebook, Instagram ve Messenger) değerleri, 2022 Dünya Bankası düşük gelir, orta gelir ve yüksek gelirli ülkelerin dijital göçmenlik durumları ile ülkelerin 2022 AHE endeksi değerlerinin, 4 temel gösterge (A, B, C, D) değerleri ve 58 alt indeks değerlerinden 15 alt bileşeni arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Araştırmada her bir ülkenin ait olduğu gelir grubuna ve dijital göçmenlik durumlarına göre AHE endeksinin bileşenleri karşılaştırılmış, AHE endeksleri ile 65 yaş ve üzeri bireylerin META kullanım oranları arasındaki ilişkiler incelenmiş ve 65 yaş ve üzeri bireylerin META kullanım oranlarını etkileyen faktörler ortaya konmaya çalışılmıştır. Dijital göçmenlik durumu için; 1980 yılı dikkate alınarak medyan yaşı 43 ve üzeri olan ülkeler dijital göçmenliğin fazla olduğu ülkeler olarak kabul edilmiştir. Sürekli değişkenlerin normallik kontrolü Shapiro Wilk testi ile değerlendirilmiştir. Değişkenler normal dağılıma uygunluk göstermediği için parametrik olmayan yöntemlerle analizler gerçekleştirilmiştir ve tanımlayıcı istatistikleri Medyan ve çeyreklikler ile ifade edilmiştir. Ülkelerin Income gruplarına göre AHE endekslerinin karşılaştırılmasında Kruskal Wallis testi, ülkelerin dijital göçmen olma durumlarına göre AHE endekslerinin karşılaştırılmasında Mann Whitney U testi, AHE endeksleri ile 65 yaş ve üzeri bireylerin META kullanım oranları arasındaki ilişkiler ise Spearman Rho korelasyon katsayısı ile analiz edilmiştir. 65 yaş ve üzeri bireylerin META kullanım oranlarını etkileyen faktörlerin tespitinde ise Çoklu Lineer Regresyon Analizi kullanılmıştır. Oluşturulan regresyon modelinde gelir seviyesi, GSYİH, kırsalda yaşama yüzdesi, ülkelerin medyan yaşları ve AHE alt skorları kullanılarak geriye doğru eleme yöntemi uygulanmış ve anlamlı oluşan model rapor edilmiştir. Verilerin analizi TIBCO Statistica version 13.5.0.17 programında yapılmıştır.

Kısıtlamalar: Dijital 2023 raporunda 65+ yaş grubundaki META kullanıcı değerleri tüm ülkeler için değil sadece 55 ülke için verilmiştir. Bu nedenle araştırmada sadece bu 55 ülke ve AHE raporundan da bu 55 ülke değerleri kullanılmıştır. 55 ülke dışındaki diğer ülkeler araştırmada değerlendirilememiştir. Değerler olsaydı tüm dünya için yapmayı arzu ederdik.

7. Bulgular

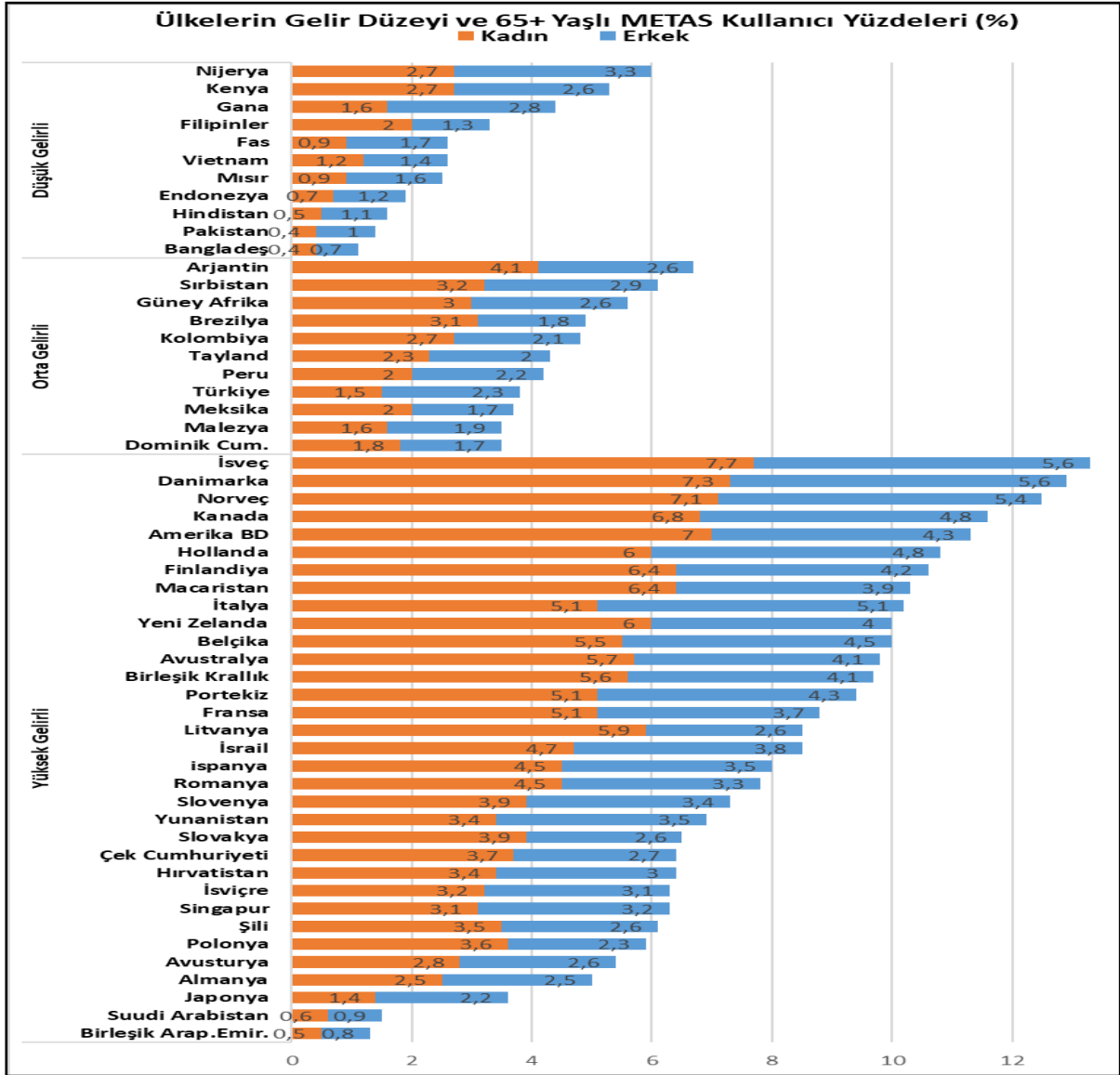

Grafik 1. Ülkelerin GSYİH ve 65+yaş META Kullanıcı Yüzdesi (A), Ülkelerin GSYİH ve Günlük İnternette Geçirilen Süre (Saat) (B)

Grafik 1.A incelendiğinde genel olarak 65 yaş üstü META kullanım oranı GSYİH ile düşmektedir. Ancak istisnai ülkeler de bulunmaktadır. Singapur en yüksek GSYİH'ya sahip olmasına rağmen 65 yaş üstü META kullanımında diğer ülkelere kıyasla ortamala bir yerde bulunmaktadır. İsviçre'de de benzer şekilde 65 yaş üstü META kullanım oranı diğer ülkelere kıyasla ortalama bir yerde bulunmaktadır. Birleşik Arap Emirlikleri ve Suudi Arabistan'da ise GSYİH yüksek olmakla birlikte 65 yaş üstü META kullanım oranı oldukça düşük gözlenmektedir. Grafik 1. B'de de internette günlük geçirilen zamana göre bir sıralama yapılmıştır. GSYİH değerleri ortalamadan düşük olan ülkeler internette en çok zaman geçiren ülkeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte GSYİH değeri yüksek olan ülkeler ise

diğer ülkelere kıyasla internette ortalama düzeyde zaman geçirdiği görülmektedir. Vietnam ve Hindistan bu durumdan ayrılmaktadır. Bu iki ülkenin hem GSYİH değerleri düşük hem de internette geçirdikleri zaman ortalama düzeydedir. Bu durumun iki ülkedeki kırsalda yaşayan nüfus oranının çokluğunun sebep olduğunu söyleyebiliriz. Japonya ise GSYİH değeri yüksek olan ülkeler arasında olmasına karşın internette en az zaman geçiren ülke olarak göze çarpmaktadır.

Grafik 2: Ülkelerin gelir durumuna göre 65 yaş üstü META kullanıcılarının kadın ve erkek cinsiyetlerine göre oranı

Ülkelerin gelir durumlarına göre yapılan 65 yaş üstü META kullanım oranları incelendiğinde yüksek gelir grubu ülkesi İsveç'in, orta gelir grubu ülkesi Arjantin'in, düşük gelir grubu ülkesi Nijerya'nın en yüksek META kullanım oranına sahip olduğu görülmektedir. Düşük gelir grubu ülkelerde çoğunlukla 65 yaş üstü erkeklerin internet kullanım oranının kadınlardan

Ülkelerin Gelir Düzeyleri ve Ağa Hazırlık Endeksi Bileşenlerinin Dijital Göçmen Yaşlı Bireylerin
İnternet ve Sosyal Medya Kullanımlarına Etkileri

daha yüksek olduğu, orta ve yüksek gelir grubu ülkelerinde ise genellikle 65 yaş üstü kadınların internet kullanım oranının erkeklere göre daha yüksek olduğu gözlenmiştir.

Tablo 2: AHE sıralamalarının ülkelerin gelir düzeylerine göre karşılaştırılması

	Yüksek Gelirli	Orta Gelirli	Düşük Gelirli	p
AHE	19 [9-33.5]	57 [46-68]	77 [62-89]	<0.001
1.	21 [10.5-35.5]	61 [47-77]	65 [56-85]	<0.001
2.	19 [10.5-36]	57 [40-69]	85 [73-92]	<0.001
3.	20 [9.5-32]	59 [48-71]	82 [74-101]	<0.001
4.	20 [9.5-32.5]	61 [46-77]	78 [62-98]	<0.001
1.1.	23 [11-39.5]	62 [38-73]	67 [46-85]	<0.001
1.2.	22 [11.5-37.5]	52 [46-59]	80 [66-86]	<0.001
1.3.	22 [10.5-42.5]	68 [52-94]	69 [45-88]	<0.001
2.1.	48 [24.5-61.5]	53 [16-84]	90 [30-105]	<0.001
2.2.	22 [10.5-33]	59 [48-65]	92 [64-105]	<0.001
2.3.	21 [9.5-35.5]	50 [36-59]	84 [56-88]	<0.001
3.1.	22 [9.5-37.5]	60 [50-80]	73 [64-83]	<0.001
3.2.	19 [10.5-33.5]	56 [48-61]	83 [66-113]	<0.001
3.3.	22 [9.5-37.5]	61 [47-77]	97 [80-115]	<0.001
4.1.	22 [11.5-35]	57 [35-80]	49 [28-77]	<0.001
4.2.	22 [10.5-35.5]	67 [61-99]	94 [68-108]	<0.001
4.3.	20 [11.5-36]	61 [47-79]	96 [78-110]	<0.001
1.1.1.	28 [12-42.5]	74 [39-86]	56 [36-85]	<0.001
1.1.2.	23 [11-42.5]	58 [52-76]	96 [68-104]	<0.001
1.1.4.	28 [10-50]	67 [47-87]	81 [55-89]	<0.001
1.1.5.	48 [26-69.5]	22.5 [13.5-40.5]	24 [8-44]	0.023
2.1.2.	31 [12.5-58]	104 [65-114]	70 [43-96]	<0.001
2.1.3.	33 [18-56.5]	42 [28-72]	102 [74-106]	<0.001
2.3.1.	24 [11-54]	42 [24-48]	78 [70-91]	<0.001
3.1.1.	23 [12.5-32.5]	54 [45-76]	95 [69-105]	<0.001
3.1.2.	27 [12.5-42.5]	60 [25-87]	55 [31-61]	<0.001
3.1.3.	22 [10.5-41]	77 [65-90]	96 [64-117]	<0.001
3.1.4.	20.5 [9.75-29.75]	53 [47-72]	81 [60.75-102.5]	<0.001
3.3.1.	23 [9-52.5]	41 [27-50]	85 [56-96]	<0.001
3.3.4.	46 [32.5-67.5]	55.5 [22.5-80.25]	96 [82-101.5]	<0.001
3.3.5.	23 [12.5-45.5]	71 [53-97]	103 [59-120]	<0.001
4.3.1.	20 [11.5-39.5]	49 [36-65]	100 [72-117]	<0.001

p: Kruskal Wallis testi, Medyan [Çeyreklik]

Ülkelerin gelir düzeylerine göre, incelenen bütün AHE rankları istatistiksel olarak

anlamli fark göstermektedir ($p<0,05$). Genellikle yüksek gelirli ülkelerinin rankları daha düşük iken, gelir seviyesi azaldıkça rankların yükseldiği gözlenmiştir. Ancak 4.1, 1.1.1, 2.1.2 ve 3.1.2 için gelir seviyesi orta gelirli ülkelerinin rankları düşük gelirli olanlara kıyasla daha yüksek gözlenmiştir. Mobil tarifelerin yüksek olması, eğitimde BİT becerileri üzerine fazla eğinilmemesi, siber güvenliğin zayıf olması ve BİT ile ilgili ekonomik durumların daha kötü olması orta gelire sahip ülkelere düşük gelir seviyesine sahip ülkelere göre daha fazla olduğu görülmüştür. Grafik 1: B’de de görüldüğü gibi, geliri yüksek olan ülkeler internette ortalama seviyede vakit geçirirken, geliri düşük olan ülkelerin internette geçirdikleri zaman daha fazladır ve geliri çok düşük olan ülkeler ise internete en az düzeyde vakit geçirmektedir. Mobil tarifelerin yüksek olması, siber güvenliği az olması ya da eğitim sisteminin düşük olması internete bağlanma oranında bir düşüşe neden olduğu söylenememektedir. Internet bant genişliği konusunda ise yüksek gelir seviyesindeki ülkelerin daha kötü olduğu görülmüştür. Bu durum internette geçirilen zamanın düşük olmasına neden olarak gösterilebilir.

Tablo 3: 65 yaş üstü bireylerin META kullanım oranlarının ülkelere göre karşılaştırılması

	Yüksek Gelirli	Orta Gelirli	Düşük Gelirli	p
65+ yaşlı Kadın META kullanıcıları	4.7 [3.4-6]	2.3 [1.8-3.1]	0.9 [0.5-2]	<0.001
65+ yaşlı Erkek META kullanıcıları	3.5 [2.6-4.3]	2.1 [1.8-2.6]	1.4 [1.1-2.6]	<0.001
65+ yaşlı META kullanıcıları	8.5 [6.3-10.25]	4.3 [3.7-5.6]	2.6 [1.6-4.4]	<0.001

p: Kruskal Wallis testi, Medyan [Çeyreklik]

Ülkelerin gelir düzeylerine göre, 65 yaş üstü META kullanım oranları incelendiğinde istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar gözlenmiştir ($p<0,05$). Grafik 1.A’da gözlendiği gibi yüksek gelirli ülkelere 65 yaş üstü kadın, erkek ve toplam META kullanım oranları en yüksek seviyede gözlenirken, gelir seviyesi azaldıkça internet kullanım oranlarının da düştüğü gözlenmektedir. Ülkelerin medyan yaşları yüksek gelirli ülkelere 41.9 [39,7-43.9], orta gelirli ülkelere 31,3 [28,7-33,5], düşük gelirli ülkelere ise 24,9 [20,6-29,2] dir. Düşük gelirli ülkelerin medyan yaşının küçük olması; ülkelerin yaşlı nüfusunun az olduğunun göstergesidir. Dolayısı ile düşük gelirli ülkelerin düşük medyan yaşları ile 65 yaş üstü META kullanım oranlarının düşük olduğu ve birbiri ile orantılı olduğu gözlemlenmiştir.

Ülkelerin Gelir Düzeyleri ve Ağa Hazırlık Endeksi Bileşenlerinin Dijital Göçmen Yaşlı Bireylerin
İnternet ve Sosyal Medya Kullanımlarına Etkileri

Tablo 4: Ülkelerin AHE sıralamalarının dijital göçmen statülerine göre karşılaştırılması

	Dijital Göçmen		p
	Medyan Yaş \geq 43 (Evet)	Medyan Yaş <43 (Hayır)	
AHE	28 [19,75-42]	43 [14-68]	0,214
1.	30,5 [23,75-61,25]	43 [15-63]	0,699
2.	31 [17,25-40,5]	43 [16-72]	0,160
3.	28,5 [18-36]	46 [12-72]	0,154
4.	26,5 [16,5-39,5]	41 [15-72]	0,160
1.1.	43 [18,5-61,75]	35 [18-62]	0,775
1.2.	30,5 [23,25-43]	45 [16-66]	0,206
1.3.	31 [20,25-69]	46 [16-77]	0,744
2.1.	47,5 [31-52,75]	58 [21-85]	0,403
2.2.	31,5 [12,5-38,5]	42 [18-64]	0,166
2.3.	30 [16,25-46,75]	42 [15-65]	0,488
3.1.	35,5 [21,75-41,5]	47 [16-71]	0,254
3.2.	22,5 [14,25-37,75]	46 [17-72]	0,058
3.3.	34,5 [17,5-44]	45 [14-80]	0,192
4.1.	31,5 [18,75-57,5]	32 [16-54]	0,935
4.2.	30,5 [20,5-46,75]	54 [15-86]	0,148
4.3.	22,5 [14,75-37,25]	47 [17-81]	0,067
1.1.1.	32,5 [11,5-55,75]	38 [24-66]	0,280
1.1.2.	28 [20,75-51,5]	51 [18-83]	0,206
1.1.4.	33,5 [19-43]	55 [28-81]	0,066
1.1.5.	45,5 [35,25-61,75]	30 [13,5-61,25]	0,154
2.1.2.	56,5 [31,5-80,5]	51 [15-94]	0,706
2.1.3.	55,5 [30,75-66,75]	41 [22-72]	0,596
2.3.1.	35,5 [18,75-56,25]	38 [18-69]	0,646
3.1.1.	29,5 [13,5-33,5]	45 [21-76]	0,040
3.1.2.	31 [13,5-45,25]	39 [17-60]	0,386
3.1.3.	42,5 [20,5-64]	41 [15-85]	0,760
3.1.4.	26,5 [20,25-36,75]	37 [15,5-67,5]	0,210
3.3.1.	41 [24,5-54,25]	41 [16-68]	0,691
3.3.4.	66,5 [45,25-80]	53,5 [32-77,25]	0,409
3.3.5.	24,5 [7,25-46,5]	54 [23-94]	0,008
4.3.1.	28,5 [16,5-52,75]	44 [17-72]	0,349

p: Mann Whitney U testi, Medyan [Çeyreklik]

1980 ve öncesi doğanlar dijital göçmen grubunu oluşturmaktadır ve 2023 yılında dijital göçmen başlangıcı 43 yaş ve üzeri olanlar alınmıştır. Ülkelerin medyan yaşları dikkate alınarak 43 yaş ve üzeri olanlar dijital göçmenlik açısından daha yoğun ülkeler olarak kabul edilmiştir. Ülkelerin dijital göçmenlik durumlarına göre AHE ranklarının karşılaştırıldığına 1.1.5. Uluslararası internet bant genişliği, 2.1.2. Eğitim sisteminde BİT becerileri, 2.1.3. Sanal sosyal ağların kullanımı, 3.1.3. Finansal hesaba çevrimiçi erişim ve 3.3.4. İnternet kullanımında cinsiyet farkı durumlarında dijital göçmen sayısı az olan ülkelerde daha düşük ranka sahip iken, diğer bütün indekslerde dijital göçmen sayısı fazla olan ülkelerde daha düşük ranklara sahip olduğu görülmüştür. Nüfusu genç olan ülkelerde internet bant genişliğine ve BİT eğitimlerine daha fazla önem verildiği, finansal hesaplara yenilikçi bir şekilde online olarak erişim sağladıkları, sanal sosyal ağları kullanmada daha aktif oldukları görülmüştür. Ancak internet kullanım oranı nüfusu yaşlı olan ülkelerde daha düşük olduğu için orada internet erişimine cinsiyet eşitsizliği net şekilde ortaya çıkmamaktadır. Dijital göçmen sayısı fazla olan ülkelerde 3.1.1. Güvenli int. sunucuları ve 3.3.5. Dijital ödemelerin kullanımında kırsal kesimdeki boşluk rankları dijital göçmen sayısı az olan ülkelere kıyasla daha düşük ve istatistiksel olarak anlamlı tespit edilmiştir ($p < 0,05$). Nüfusu daha yaşlı olan ülkelerin özellikle bilgi güvenliğine daha fazla önem verdiği ve kırsal alanda yaşamın daha fazla olduğu göz önünde bulundurulduğunda daha iyi ranklara sahip olduğu söylenebilir. Genel olarak değerlendirdiğimizde ise AHE'nin yüksek olmasını sağlayan teknoloji, insan, hükümet ve etki olan dört faktörün yüksek olduğu ülkelerde dijital göçmenlerin teknoloji kullanabilirliği artmıştır.

Table 5. 65 yaş üstü ülkelerin dijital göçmenlik durumlarına göre internet kullanım oranlarının karşılaştırılması

65+ yaşlı META kullanıcıları	Dijital Göçmen		p
	Evet	Hayır	
Kadın	3,55 [2,9-4,95]	3,1 [1,6-5,6]	0,469
Erkek	2,95 [2,6-3,5]	2,6 [1,7-4]	0,237
Toplam	6,65 [5,575-8,375]	5,9 [3,5-9,8]	0,318

p: Mann Whitney U testi, Medyan [Çeyreklik]

Ülkelerin dijital göçmenlik durumlarına göre 65 yaş üstü internet kullanım oranları karşılaştırıldığında dijital göçmen sayısı az olan ülkelerin daha düşük oranlara sahip olduğu görülmektedir. Ancak yapılan karşılaştırmalarda istatistiksel olarak anlamlı bir sonuca ulaşılmamıştır ($p > 0,05$). Dijital göçmenlik açısından kadın ve erkek META kullanım oranları açısından da bir fark bulunmamaktadır.

Ülkelerin Gelir Düzeyleri ve Ağa Hazırlık Endeksi Bileşenlerinin Dijital Göçmen Yaşlı Bireylerin
Internet ve Sosyal Medya Kullanımlarına Etkileri

Table 6. Ülkelerin AHE sıralamaları ile dijital manşet kullanımları ve 65 yaş üstü META arasındaki ilişki

	Sosyal Medya Kullanıcı Oranı (%)		65+ yaşlı META kullanıcıları		65+ yaşlı Kadın META kullanıcıları		65+ yaşlı Erkek META kullanıcıları	
	r	p	r	p	r	p	r	p
AHE	-0.329	0.014	-0.680	0.000	-0.673	0.000	-0.652	0.000
1.	-0.272	0.045	-0.590	0.000	-0.580	0.000	-0.569	0.000
2.	-0.368	0.006	-0.581	0.000	-0.564	0.000	-0.566	0.000
3.	-0.257	0.059	-0.780	0.000	-0.782	0.000	-0.734	0.000
4.	-0.366	0.006	-0.660	0.000	-0.649	0.000	-0.639	0.000
1.1.	-0.249	0.067	-0.418	0.001	-0.426	0.001	-0.390	0.003
1.2.	-0.310	0.021	-0.732	0.000	-0.724	0.000	-0.698	0.000
1.3.	-0.260	0.055	-0.433	0.001	-0.405	0.002	-0.448	0.001
2.1.	-0.421	0.001	0.037	0.786	0.049	0.722	0.044	0.748
2.2.	-0.244	0.073	-0.629	0.000	-0.605	0.000	-0.626	0.000
2.3.	-0.293	0.030	-0.583	0.000	-0.583	0.000	-0.561	0.000
3.1.	-0.180	0.189	-0.765	0.000	-0.767	0.000	-0.719	0.000
3.2.	-0.258	0.058	-0.774	0.000	-0.758	0.000	-0.760	0.000
3.3.	-0.304	0.024	-0.646	0.000	-0.655	0.000	-0.601	0.000
4.1.	-0.248	0.068	-0.397	0.003	-0.389	0.003	-0.384	0.004
4.2.	-0.295	0.029	-0.616	0.000	-0.614	0.000	-0.595	0.000
4.3.	-0.435	0.001	-0.754	0.000	-0.727	0.000	-0.759	0.000
1.1.1.	-0.058	0.674	-0.344	0.010	-0.323	0.016	-0.340	0.011
1.1.2.	-0.314	0.020	-0.629	0.000	-0.618	0.000	-0.615	0.000
1.1.4.	-0.153	0.265	-0.396	0.003	-0.386	0.004	-0.383	0.004
1.1.5.	-0.053	0.701	0.490	0.000	0.493	0.000	0.477	0.000
2.1.2.	-0.095	0.489	-0.463	0.000	-0.464	0.000	-0.452	0.001
2.1.3.	-0.662	0.000	-0.372	0.005	-0.400	0.003	-0.329	0.014
2.3.1.	-0.387	0.004	-0.482	0.000	-0.511	0.000	-0.432	0.001
3.1.1.	-0.235	0.084	-0.749	0.000	-0.745	0.000	-0.694	0.000
3.1.2.	-0.135	0.326	-0.198	0.148	-0.175	0.202	-0.213	0.118
3.1.3.	-0.144	0.295	-0.705	0.000	-0.709	0.000	-0.668	0.000
3.1.4.	-0.172	0.217	-0.750	0.000	-0.759	0.000	-0.705	0.000
3.3.1.	-0.398	0.003	-0.394	0.003	-0.410	0.002	-0.366	0.006
3.3.4.	-0.134	0.344	-0.402	0.003	-0.491	0.000	-0.255	0.068
3.3.5.	-0.229	0.093	-0.632	0.000	-0.619	0.000	-0.596	0.000
4.3.1.	-0.481	0.000	-0.641	0.000	-0.613	0.000	-0.655	0.000

p:Spearman Rho Korelasyon, Sosyal Medya Kullanıcı Oranı: Sosyal Medya Kullanıcı/Toplam Internet Kullanıcı

Ülkelerin 65 yaş üstü META kullanım oranları ile 2.1. Bireylerin kullanımı ve 3.1.2.Siber güvenlik AHE rankları/sırası arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Ülkelerin 1.1.5. Uluslararası internet bant genişliği rankı kötüleştikçe 65 yaş üstü kadın, erkek ve total META kullanım oranlarının yükseldiği gözlenirken, diğer incelenen AHE ranklarında bu durumun tam tersi olduğu gözlenmiştir ($p<0,05$). Bu durum daha önce Şekil 1 B’de elde edilen gelir düzeyleri ile internet kullanım oranları arasında olan ilişkiyi desteklemektedir. Dijital manşetler oranı AHE indeksi arasında negatif yönlü ilişkiler olduğu gözlenmiştir. Ayrıca en

yüksek ilişkiye 2.1.3. Sanal sosyal ağların kullanımı indeksi sahip olup, bu da beklenen bir durumdur.

Tablo 7: Ülkelerin Kişi Başına GSYİH, Medyan Yaş, Kırsal Yerde Yaşayan Oran, Dijital Manşet Oranı ve 65 Yaş Üstü META Kullanımı Arasındaki İlişki

	Dijital Manşet (%) % Sos.Med.Kullanıcı/Toplam İnternet Kullanıcı		65+ yaşlı META kullanıcıları		65+ yaşlı Kadın META kullanıcıları		65+ yaşlı Erkek META kullanıcıları	
	r	p	r	p	r	p	r	p
GSYİH	0.337	0.012	0.617	0.000	0.608	0.000	0.595	0.000
Medyan Yaş	0.390	0.003	0.547	0.000	0.521	0.000	0.522	0.000
Kırsal (%)	-0.427	0.001	-0.450	0.001	-0.455	0.000	-0.422	0.001

p:Spearman Rho Korelasyon

Ülkelerin dijital manşet oranları ile kadın, erkek ve total META kullanım oranları arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanmamıştır. Ancak ülkelerin GSYİH değerleri ve medyan yaş arttıkça Dijital manşet oranları, kadın, erkek ve toplam META kullanım oranlarında da artış olmaktadır. Kırsalda yaşama oranı fazla olması ise hem dijital manşet hem de META kullanım oranlarında düşüşe neden olduğu gözlenmektedir.

Tablo 8: 65 yaş üzeri META kullanım oranını etkileyen faktörler

Model		Standardize Olmayan Katsayılar		Standardize Katsayı	B için %95 Güven Aralığı		t	p
		B	Std. Hata	Beta	Alt Limit	Üst Limit		
Dependent Variable 65+ yaşlı META kullanıcıları R ² :0.744 F:12.617 p<0.001	(Sabit)	16.065	2.407		11.201	20.929	6.675	0.000
	GSYİH	-9.382E-05	0.000	-0.582	0.000	0.000	-3.081	0.004
	Kırsal (%)	-0.082	0.028	-0.422	-0.138	-0.025	-2.920	0.006
	1.1.5.	0.030	0.012	0.222	0.006	0.055	2.556	0.014
	2.1.2.	-0.043	0.012	-0.434	-0.068	-0.019	-3.550	0.001
	2.1.3.	0.041	0.019	0.357	0.002	0.080	2.143	0.038
	3.1.1.	-0.051	0.018	-0.426	-0.087	-0.014	-2.777	0.008
	3.3.5.	-0.025	0.011	-0.270	-0.048	-0.003	-2.267	0.029
	4.3.1.	-0.036	0.020	-0.339	-0.077	0.005	-1.789	0.081
Dependent Variable 65+ yaşlı Kadın META kullanıcıları R ² :0.701 F:17.064 p<0.001	(Sabit)	11.277	1.585		8.077	14.478	7.116	0.000
	GSYİH	-8.024E-05	0.000	-0.790	0.000	0.000	-3.986	0.000
	Kırsal (%)	-0.036	0.014	-0.296	-0.064	-0.008	-2.633	0.012
	1.1.2.	-0.019	0.009	-0.295	-0.038	0.000	-2.061	0.046
	1.1.5.	0.019	0.007	0.221	0.004	0.034	2.609	0.013
	2.1.2.	-0.028	0.008	-0.449	-0.043	-0.013	-3.734	0.001
	3.1.1.	-0.034	0.011	-0.455	-0.056	-0.012	-3.167	0.003
	3.3.5.	-0.018	0.007	-0.301	-0.032	-0.004	-2.593	0.013
	4.3.1.	-0.030	0.008	-0.717	-0.045	-0.014	-3.868	0.000
Dependent Variable 65+ yaşlı Erkek META kullanıcıları R ² :0.657 F:14.158 p<0.001	(Sabit)	5.278	0.918		3.423	7.132	5.747	0.000
	GSYİH	-2.128E-05	0.000	-0.340	0.000	0.000	-1.797	0.080
	Kırsal (%)	-0.024	0.011	-0.321	-0.047	-0.001	-2.135	0.039
	1.1.5.	0.014	0.005	0.256	0.004	0.023	2.851	0.007
	2.1.2.	-0.016	0.005	-0.410	-0.026	-0.006	-3.169	0.003
	2.1.3.	0.024	0.008	0.536	0.008	0.040	3.046	0.004
	3.3.5.	-0.010	0.004	-0.273	-0.019	-0.001	-2.248	0.030
	4.3.1.	-0.030	0.008	-0.717	-0.045	-0.014	-3.868	0.000

p:Çoklu Lineer Regresyon

Ülkelerin 65 yaş üstü META kullanım oranlarını etkileyen değişkenleri tespit edebilmek için gelir seviyesi, GSYİH, kırsalda yaşama yüzdesi, medyan yaşları ve AHE skorları ile geriye doğru eleme yöntemi kullanılarak regresyon modeli oluşturulmuştur. GSYİH'nın artması, kırsalda yaşama oranının artması, 1.1.5. Uluslararası internet bant genişliği ve 2.1.3. Sanal sosyal ağların kullanımı indekslerinde rankın artması 65 yaş üstü META kullanım oranını

negatif yönlü etkilemektedir. 2.1.2. Eğitim sisteminde BİT becerileri, 3.1.1. Güvenli İnternet Sunucuları ve 3.3.5. Dijital ödemelerin kullanımında kırsal kesimdeki boşluk indeks ranklarının azalması ise pozitif yönlü etkilediği gözlemlenmiştir. Modele alınan değişkenlerle 65 yaş üstü META kullanım oranının %74,4'ünü açıkladığı gözlenmiştir ($p < 0,001$). Gelir seviyesi yüksek iken bant genişliği düşük olması, bant genişliği düşük olduğunda internet kullanımını artması birbirleri ile bağlantılı durumlardır. Bu sebepten ülkelerin bant genişliğinin internet kullanımını pek de etkilemediği söylenebilir. Bant genişliğinin artması ve sanal sosyal ağ kullanımının artması 65 yaş üstü internet kullanımlarında olumlu bir etkisi gözlenmemiştir. Ancak eğitim, güvenlik ve kırsalda ödeme imkanı arttıkça ise internet kullanım oranının arttığı söylenebilir. GSYİH'nin artması, kırsalda yaşama oranının artması ve 1.1.5. Uluslararası İnternet Bant Genişliği indeksinde rankın artması 65 yaş üstü kadınlarda META kullanım oranını negatif yönlü etkilemektedir. 1.1.2. Cep Telefonu Ücretleri, 2.1.2. Eğitim sisteminde BİT becerileri, 3.1.1. Güvenli İnternet Sunucuları ve 3.3.5. Dijital ödemelerin kullanımında kırsal kesimdeki boşluk indekslerinde rankların azalması 65 yaş üstü kadınlarda META kullanım oranını pozitif yönde etkilemektedir. Modele alınan değişkenlerle 65 yaş üstü kadın META kullanım oranının %70,1'ini açıkladığı gözlenmiştir ($p < 0,001$). 65 yaş üstü erkek META kullanım oranını negatif yönlü etkileyen faktörler ise kırsalda yaşama, 1.1.5. Uluslararası bant genişliği ve 2.1.3. Sanal Sosyal ağları kullanma ranklarının artması olduğu gözlenmiştir. 2.1.2. Eğitim sisteminde BİT becerileri, 3.3.5. Dijital ödemelerin kullanımında kırsal kesimdeki boşluk ve 4.3.1. İyi sağlık ve refah indekslerindeki rankların iyileşmesi ise 65 yaş üstü erkek META kullanım oranını olumlu yönde etkilemektedir. Modele alınan değişkenlerle 65 yaş üstü erkek META kullanım oranının %65,7'sini açıkladığı gözlenmiştir ($p < 0,001$). İyi sağlık ve refah genel kullanımda ve kadınlarda anlamsızken erkeklerin kullanım oranını olumlu yönde etkilemektedir. Kadınlarda ücretlerin düşük olması internet kullanımını olumlu yönde etkilerken, erkeklerde ve genel kullanımda etki etmemektedir. Ayrıca kadınlar internette güvenliğe erkeklere kıyasla daha fazla önem vermekte olup, güvenli internet ortamında kullanım kadınların internet oranının arttığı gözlenmiştir. Gelişen teknoloji dünyasında, cinsiyete göre internet kullanımdaki eşitsizliği giderebilmenin en önemli yolu kadınların da mobil iletişim cihazlarına ekonomik olarak ulaşımını kolaylaştıracak politikalar geliştirmek ve internet güvenliğinin artırılması olduğu düşünülmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu makale; 65 yaş ve üzeri bireylerin yeni dijital çağdaki durumları, dijital eşitsizlik, BİT ve yeni medya ekosistemindeki facebook, Instagram ve messenger sosyal medya

kullanımlarına odaklanmaktadır.

Artık pekçok şeyin BİT ile yapıldığı günümüzde, herkesin bilgi ve iletişim teknolojilerine erişimini sağlamamız ve bireyler arasında çeşitli sebeplerle oluşan dijital uçurumu kapatmamız gerekmektedir. Yaşlılar için BİT önemlidir. Yaşadığımız yeni dijital çağda BİT artık bir lüks değil, bir zorunluluktur hatta temel bir ihtiyaçtır diyebiliriz. Günümüzde eğitimden sağlığa, bankacılıktan finansa, e-ticaretten e-devlete, e-mailden sosyal medyaya, e-randevudan e-muayeneye kadar hemen hemen herşey artık dijital olarak yapılmaktadır. Dijital göçmen olan yaşlı bireylerin diğer bireyler gibi BİT açısından özgür ve eşit erişime sahip olması, dolayısı ile ülkeler ve bireyler arasındaki dijital uçurum kapatılmalıdır. Herkesin temel hakkı olan BİT erişimi konusunda hepimize düşen bir rol bulunmaktadır. Bu görevin ülkeleri yönetenler, iş dünyasını yönetenler, bilişim sektörüne yön veren bilişimciler, toplum bilimciler, sosyologlar, psikologlar, akademisyenler ve yönetim bilişim sistemleri uzmanları tarafından çok iyi analiz edilmesi gerekmektedir. İnternet ve dolayısıyla dijital eşitsizlikleri açıklamak için; bilgi bilimi, siyaset bilimi, sosyoloji, iletişim ve etik vb. birçok dilim alanı disiplinler arası derin araştırmaların yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır (Couldry, 2003: 16). Her alan konu ile ilgili daha fazla araştırmalar yapmalı ve bunları farklı disiplinlerle paylaşmalıdır.

Ülkeler dijital dışlanmışlığı geride bırakmak ve dijitalleşmiş bir toplum oluşturmak için Küresel Bilgi Teknolojileri Raporu ve Küresel Dijital Bakış Açısı Raporu gibi raporları iyi analiz ederek güçlü stratejiler oluşturmalıdırlar. Çalışmalardan elde ettiğimiz sonuçların iyi analiz edilmesi ve buna göre politikaların belirlenmesi gereklidir. Unutulmamalıdır ki; ülkelerin vatandaşlarına sağlamaları gereken ekonomik ve sosyal koşullar kadar eşit internet erişimi de aynı değerdedir. Dijital vatandaşlar yetiştirmek ve özellikle yaşlı bireylerin dijital becerilerini geliştirmek için uygun dijital ortamlar ve eğitimler sağlamak hayati öneme sahiptir.

Literatür taramasından ve yaptığımız araştırmadan elde ettiğimiz sonuçlara göre; dijital uçurum sadece biyolojik yaş ile ilgili değil, aynı zamanda gelir, eğitim düzeyi, kırsalda yaşama, cinsiyet ve uluslararası internet bant genişliği ile de ilgilidir. Yaşlıların; özgüven eksikliği, damgalanma, alay konusu olma korkusu, kişisel verilerin ifşa edilmesi, mahremiyet, adli sorunlar, mobil uygulamaların “yalnızca gençler için” olduğu duygusu, öğrenememe korkusu, teknofobi, istenmeyen çağrılar, reklamlar ve pahalı olma gibi yaşlıların önündeki engelleri aşmamız gerekmektedir. Yaşlılardaki dijital uçurumu, yaşlı nüfusun modern teknolojiye erişim ve bu teknolojileri etkili bir şekilde kullanma konusundaki eşitsizliğini kaldırarak önleyebiliriz. Yaşlılardaki dijital uçurumun kapatılması, yaşlı bireylerin dijital teknolojilere erişimini artırmak, onları dijital olarak daha yetkin hale getirmek ve bu teknolojilerin sunduğu faydaları

yaşamlarına entegre etmelerini desteklemek ile mümkün olacaktır. Dijital göçmen yaşlıların yeni digital çağda dijital göçmenlikten kurtulup, dijital yerlilerle arasındaki uçurumlarının kapatılması ve sosyal medya da olmaları onların daha bağımsız, daha aktif ve başkalarına bağlı olmadan bir yaşam sürdürmelerine de yardımcı olması açısından çok önemlidir.

Kaynakça

- Abbey, R., & Hyde, S. (2009). No country for older people? Age and the digital divide. *Journal of Information, Communication & Ethics in Society*, 7(4),225-242. doi:10.1108/1477996091100 4480
- Altay, B., & Avcı, İ. A. (2009). Samsun Alanlı köyünde yaşayan yaşlılarda aileden algılanan sosyal destek ile depresif belirti yaşama sıklığı arasındaki ilişki, *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 8(2), 139-146.
- Attewell, P. (2001). Comment: The first and second digital divides. *Sociology of Education*,74(3), 252-259. DOI: 10.2307/2673277
- Baran, A. G. Kalınkara, V. Aral, N. Baran, G. Akın, G. & Özkan, Y. (2005). Yaşlı ve Aile ilişkileri: Ankara Örneği. Ankara: T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü.
- Baran, A. G. Koçak, K. Ş. & Serdar, T. E. (2017). Yaşlıların Dijital Teknolojileri Kullanım Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 45.
- Barnard, Y., Bradley, M., Hodgson, F., & Lloyd, A. (2013). Learning to use new technologies by older adults: Perceived difficulties, experimentation behavior and usability. *Computers in Human Behavior*, 29,1715-1724. doi:10.1016/j.chb.2013.02.006
- Bernard, S. (2013). Loneliness and Social Isolation: Among Older People in North Yorkshire. Social Policy Research Unit, University of York. Working Paper No.WP 2565
- Bilgiç, Hatice Gökçe., Duman, Duygu., Seferoğlu & S. Sadi. (2011). “*Dijital Yerlilerin Özellikleri ve Çevrimiçi Ortamların Tasarlanmasındaki Etkileri*” (PDF). Akademik Bilişim. İnönü Üniversitesi. 9 Nisan 2011 tarihinde kaynağından arşivlendi (PDF). Erişim tarihi: 13 Aralık 2022.)
- Bilir, N. (2004). Yaşlılık Gerçeği. Hacettepe Üniversitesi Geriatrik bilimler Araştırma ve Uygulama Merkezi. Ankara, 11-27.
- Birsen, H. (2018). Silver Surfers- And New Media: Experiences, Thoughts and Observations of Elder People about Internet. *European Journal of Social Sciences* 1(3), 85-97.
- Chen Y., & Gao, Q. (2023). Effects of Social Media Self-Efficacy on Informational Use, Loneliness, and Self-Esteem of Older Adults, *International Journal of Human-Computer Interaction*, 39:5, 1121-1133, DOI: 10.1080/10447318.2022.2062855
- Chen, H. (2023). The Different Value of Facebook for Taiwanese Older Adults, *Activities, Adaptation & Aging*, DOI: 10.1080/01924788.2023.2172877

- Couldry, N. (2013). Digital Divide or Discursive Design? On the Emerging Ethics of Information Space. Erişim Adresi: http://eprints.lse.ac.uk/17654/1/Couldry_Digital_divide_discursive_2003.pdf. Erişim Tarihi:20.2.2021.
- Deursen & Van Dijk (2010). Internet skills and the digital divide, *new media & society*, 13(6) 893–911. DOI: 10.1177/1461444810386774
- Di Maggio, P. & Hargittai, E. (2001). From the “Digital Divide” to “Digital Inequality”: Studying Internet Use an a Penetration Increase. Working Paper 15, Center for Arts and Cultural Policy Studies. Princeton: Princeton University.
- Eastin M.S., Cicchirillo V., & Marby A. (2015). Extending the Digital Divide Conversation: Examining the Knowledge Gap Through Media Expectancies, *Journal of Broadcasting & Electronic Media* 59(3), 2015, pp. 416–437, DOI: 10.1080/08838151.2015.1054994
- Ellison, N., Steinfield, C. & Lampe, C. (2007). The benefits of Facebook “friends”: Social capital and college student’s use of online social network sites. *Journal of Computer Mediated Communication*, 12 (4), 1143-1168.
- Elmas, Ç. (2018). Dijital Mecrada Eşitlik ve Kuşakları Anlamak: Quid Pro Quo? Ö. Arun (Ed.). Yaşlanmayı Aşmak içinde (s. 137-169). Ankara: Phoneix.
- Faisal, M., Yusof, M., Romli, N., & Yusof, M. F. M. (2014). Design for elderly friendly: Mobile phone application and design that suitable for elderly. *International Journal of Computer Applications*, 95(3), 28-31. doi:10.5120/16576-6261
- Friemel, T. N. (2016). The digital divide has grown old: Determinants of a digitaldivide among seniors. *New media & society*, 8(2), 313-331. DOI:10.1177/1461444814538648
- Golden, J., Conroy, R. M., Bruce, I., Denihan, A., Greene, E., Kirby, M. & Lawlor, B. A. (2009). Loneliness, social support networks, mood and wellbeing in community-dwelling elderly. *International Journal of Geriatric Psychiatry*, 24 (7), 694-700
- Hablemitoğlu, Ş. & Özmete, E. (2010). Yaşlı Refahı - Yaşlılar İçin Sosyal Hizmet. Ankara: Kilit.
- Hargittai, E. (2002) Second-level digital divide: Differences in people’s online skills. *First Monday* 7(4)
- Hargittai, E., Piper, A. M. & Morris, M. R. (2019). From internet access to internetskills: digital inequality among older adults. *Universal Access in the Information Society*, 18(4), 881-890. doi:10.1007/s10209-018-0617-5
- ITU, 2021 <https://www.itu.int/hub/2021/11/facts-and-figures-2021-2-9-billion-people-still-offline/>

-
- Joinson, A.N. (2008). Looking at, looking up, or keeping up with people? Motives and Uses of Facebook. *Online Social Networks*, Italy.
- Kang, N.E., & Yoon, W.C. (2008). Age- and experiencerelated user behavior differences in the use of complicated electronic devices. *International Journal of Human-Computer Studies*, 66(6), 425– 437. doi:10.1016/j.ijhcs.2007.12.003
- Kurt, G., Beyaztaş, F. Y., & Erkol, Z. (2010). Yaşlıların sorunları ve yaşam memnuniyeti. *Adli Tıp Dergisi*, 24(2), 32-39.
- Lagacé, M., Charmarkeh, H., Laplante, J., & Tanguay, A. (2015). How ageism contributes to the second-level digital divide: The case of Canadian seniors. *Journal of technologies and human usability*, 11(4), 1-13.
- Leist, A. K. (2013). Social media use of older adults: A mini-review. *Gerontology*, 59, 378-384.
- Li, J., Li, L., Liu, T., Ming, W., & Meng, S. (2023). Social media amplification of risk perceptions of and attitudes toward COVID-19 vaccination among older Chinese adults, *Chinese Journal of Communication*, 16:2, 115-131, DOI: 10.1080/17544750.2022.2134158
- Maggio%2BHargittai.pdf. <https://www.princeton.edu/artspol/workappWP15%20Di> Erişim Tarihi: 10.02.2020.
- Mitzner, T.L., Boron, J.B., Fausset, C.B., Adams, A.E., Charness, N., & Czaja, S.J. (2010). Older adults talk technology: Technology usage and attitudes. *Computers in Human Behavior*, 26, 1710–1721. doi:10.1016/j.chb.2010.06.020
- Prensky, M. (2001, September/October). Digital natives, digital immigrants. *On the Horizon* 9(5): 1-6.).
- Rodeschini, G. (2011). Gerotechnology: A new kind of care for aging? An analysis of the relationship between older people and technology. *Nursing and Health Sciences*, 13, 521-528. doi:10.1111/j. 1442-2018.2011.00634.x
- Sala, E., Cerati, G., & Gaia, A. (2023). Are social media users more satisfied with their life than non-users? A study on older Italians. *Ageing & Society*, 43(1), 76-88. doi:10.1017/S0144686X21000416
- Selwyn N. (2004). “Reconsidering Political and Popular Understandings of the Digital Divide”, *New Media & Society*, 6(3): 341-362.
- Sousa, L., Freitas, J., Pinto, M., Lemos, D., & Tavares, J. (2023). Influence of Social Media Use Among Older Adults in Portugal, *Activities, Adaptation & Aging*, 1-17: DOI: 10.1080/01924788.2023.2219518.

- Şişman Eren, E. (2014). Sosyal medya kullanım amaçları ölçeğinin geliştirilmesi ve bazı kişisel değişkenlere göre incelenmesi. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 29 (4), 230- 243.
- Takayama, A, Takeshima, T, Omae, K, et al. (2023). Differences in attitude toward COVID-19 based on internet and social media usage among community-dwelling older adults during the first state of emergency. Geriatr. Gerontol. Int. 2023; 23: 289–296. <https://doi.org/10.1111/ggi.14568>
- Treacy, P., Butler, M., Byrne, A., Drennan, J., Fealy, G., Frazer, K., & Irving, K, (2004). Loneliness and Social Isolation Among Older Irish People. National Council on Ageing and Older People, Report no. 84. Dublin.
- Tsatsou, P., (2016). Sayılan Uçurumların Yeniden Değerlendirilmesi Uçurumlar ve Uçurum Araştırmalarına Dair Yenilikler. (Çev.). Sömnez, B. Yeni Medya Kullanıcının Yükselişi içinde. (s. 396-417). H. Hülür & C. Yaşın. (Ed.) Ankara: Ütopya.
- Van Dijk, J. (2008). Ağ Toplumu. (Çev.). Ö. Sakin. İstanbul: Kafka Yayınları, 277
- Vicente, P., & Lopes, I. (2016). Attitudes of older mobile phone users towards mobile phones. Communications, 41(1), 71–86. doi:10.1515/commun-2015-0026
- Wallace, S., Graham, C., & Saraceno, A. (2013). Older adults' use of technology. Perspectives on Gerontology, 18(2), 50-59. doi:10.1044/gero18. 2.50
- Wearesocial (2022): Digital 2023: Global Overview Report — DataReportal – Global Digital Insights
- Wilson, G., Gates, J., Vijaykumar, S., & Morgan, D. (2023). Understanding older adults' use of social technology and the factors influencing use. Ageing & Society, 43(1), 222-245. doi:10.1017/S0144686X21000490
- Zhang, B., Ying, L., Khan, M. A., Ali, M., Barykin, S. & Jahanzeb, A. (2023). Sustainable Digital Marketing: Factors of Adoption of M-Technologies by Older Adults in the Chinese Market. Sustainability, 15(3), 1972. doi:10.3390/su15031972
- Zhao, L. (2023). The Effects of Mobile Social Media Use on Older Migrants' Social Integration and Life Satisfaction: Use Types and Self-Esteem Perspective. Social Science Computer Review, 41(1), 249-264. <https://doi.org/10.1177/08944393211042545>
- Not:** Tüm infografikler canva.com sitesinde Pro abonesi olarak düzenlenmiştir.

Dünya İnsan Bilimleri Dergisi

World Journal of Human Sciences

ISSN: 2717-6665

Ocak 2024

Cilt/Volume: 2024

Sayı/Issue: 1

İnsanların Gelir Düzeyleri ile Enflasyon Artışından Kaynaklı Harcama Alışkanlıklarının Veri Madenciliği Algoritmaları ile Analizi

Analysis Of People's Income Levels and Expenditure Habits Due to Increasing Inflation with Data Mining Algorithms

Mehlika Kocabaş Akay *
Muhammed Murat Çiftçi**
Meral Şahin Günkut***

Özet

Günümüzde, satın alma kararları veri madenciliğini aktif yönetebilen alt yapıların yönlendirmesi ile etkilenmektedir. Artık göz bebeklerinin hareket etmesi bile izlenerek veriler toplanmakta ve işlenmektedir bu da teknoloji sayesinde veri madenciliğinin önemini arttırmıştır. Teknolojinin ivmesi sayesinde insanların bilgisayar ortamında yaptığı işlemlerin sayısı her geçen gün katlanarak artmaktadır. Bu işlemler çokça veriyi oluşturmaktadır. Veriler veri tabanları veya veri ambarlarında anlamsız olarak depolanmaktadır. Yığın halde bulunan verileri çeşitli algoritmalar ile analiz edip işe yarar bilgiler üretmektedir. Özellikle satınalma kararlarını da etkilediği için firmalar için kritik öneme sahiptir. Bu çalışmada artan enflasyona göre insanların harcamalarındaki yönelim veri madenciliği kümeleme algoritmalarından K-

* **Sorumlu Yazar/Corresponding author:** Dr.Öğr.Üyesi, Kocaeli Üniversitesi, mehlika.kocabas@kocaeli.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-0564-4625.

** Uzman, Kocaeli Üniversitesi, ciftcimmurat23@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-7178-758X.

*** Uzman, Körfez Milangaz Hacer Demiröen Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, meralmary@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-7023-0803.

Atıf/Citation: Kocabaş Akay, M., Çiftçi, M.M., Şahin Günkut, M. (2024). İnsanların Gelir Düzeyleri ile Enflasyon Artışından Kaynaklı Harcama Alışkanlıklarının Veri Madenciliği Algoritmaları ile Analizi. *Dünya İnsan Bilimleri Dergisi*. 2024 (1), 32-47.

Geliş/Received: 21.02.2023

Kabul/Accepted: 25.12.2023

Means ile analiz edilmiştir. Bu analiz dijital ortamda hazırlanan form üzerinden katılımcılardan çeşitli bilgiler alınarak hazırlanmıştır. Çalışma kapsamında elde edilecek bulgular, içinde bulunulan enflasyon ortamında firmalara yol gösterici nitelik taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Alım Gücü, Kümeleme, Sınıflandırma, Veri Madenciliği ve Modelleri.

Abstract

Nowadays, purchasing decisions are affected by the policies of companies that actively use data mining. It is now possible to collect and process data by even monitoring the movement of the pupils, increasing the impact of technology on decision-making. Thanks to the acceleration of technology, the number of transactions people perform on computers is increasing day by day. This multiprocessor creates the data. Data is stored meaninglessly in databases or data warehouses. Collected data is analyzed with various updates and produces useful information. It is especially critical for companies to make purchasing decisions. According to this increasing inflation, people's expenditures were analyzed with K-Means, one of the data mining clustering products. Various information is brought together through the digitalized form of this analysis. The findings to be obtained within the scope of the study show that they will guide companies in the current inflation environment.

Keywords: Data Mining And Models, Clustering, Classification, Purchasing Power.

Giriş

Sanayi devriminin başlangıcı sayılan Endüstri 0 noktasından günümüze teknoloji ivmelenerek hızla hayata dahil olmuştur. İnsanlar yaptıkları birçok işlemi dijitalde gerçekleştirmektedir. Verilerin dijitalde saklanmaya başlamasıyla birlikte verilerin saklanması ve işlenmesi daha kolay hale gelmiştir. Her geçen gün bu veriler katlanarak artmaya devam etmektedir. Bu büyük veriler veri tabanı adı verilen yapılarda saklanmaktadır. Veri tabanındaki veriler tek başına değersizdir. Kullanıcı için bir anlam ifade etmez. Bu veri tabanındaki veri sistematik bir şekilde belirli amaca yönelik analiz edilirse eğer çok değerli bilgilere ulaşılabilir. Veri madenciliği astronomi, biyoloji, finans, pazarlama, sigorta, sağlık gibi birçok alanda uygulanmaktadır (Özekes, 2003).

Ekonomik koşullar insanların satın alma kararlarını doğrudan etkilemektedir. Dünyanın enflasyon ve krizlere yenik düştüğü dönemlerde satın alma alışkanlıklarının değişiklik göstermesi olasıdır. Enflasyon ortamlarında gelir düzeyleri arasında oluşan farklılıkların da alışveriş alışkanlıklarını etkileyeceği öngörülmektedir.

Bu çalışma kapsamında, enflasyon ortamında gelir düzeyi farklılıklarının alışveriş alışkanlıklarını etkileyip etkilemediği veri madenciliği yöntemleri kullanılarak araştırılmıştır. Çalışmada gelir gruplarına göre alışkanlıkların değişip değişmediği araştırıldığı için veri madenciliği yöntemlerinden kümelemeye yarayan K-Means algoritması kullanılmıştır. IBM SPSS Modeler Subscription paket programı ile veriler modellenmiş ve K-Means algoritması kullanılarak yapılan modelleme güvenilir çıkmıştır.

Veriler anket yöntemi toplanmıştır. Çevrimiçi tarama yöntemleri kullanılarak gerçekleştirilen anket herkes tarafından erişilecek şekilde tasarlanmış ve çeşitli sosyal medya araçları ile yayılması sağlanmıştır. Bu nedenle katılım gönüllülük esaslı olup rassaldır. Anketi 234 kişi cevaplamıştır. Katılımcıların %59'u erkek, %41'i kadındır. Katılımcıların %88,5'i genç nüfustan (18-25 yaş aralığı) oluşmaktadır. Katılımcıların %20'si tam zamanlı olarak yüksek gelir ile çalışmaktadır.

Ticari hayat ancak alışverişin aktif olması ile mümkündür ve tüm girişimlerde amaç para kazanmaktır. Bu nedenle hedef kitlenin dönemselsel davranışları kritik öneme sahiptir. Bu çalışma farklı sektörlerle hizmet edebilme özelliğindedir ve özelleştirilerek kullanılması için bir örnek teşkil etmektedir. Dört bölümden oluşmaktadır, birinci bölümde veri madenciliği tanıtılmış ve algoritmalarından bahsedilmiştir. İkinci kısımda detaylı bir literatür taramasına yer verilmiştir. Literatür taraması yöntemin uygulamalarının çeşitlendirilmesi üzerine kurgulanmıştır. Üçüncü kısımda çalışmanın malzeme ve metotlarından bahsedilmiştir. Son olarak ise sonuç ve öneriler verilmiştir.

1. Veri Madenciliği

1.1. Veri Madenciliği Nedir

Depolanan verilerin artarak veri yığını oluşturması ve her geçen gün daha karmaşık hale gelmiştir. Bu veriler arasındaki ilişkiyi analiz etmek için geleneksel yöntemler yetersiz kalmıştır. Yeni yöntemlerin ortaya çıkması ihtiyacı oluşturmuştur. İstatistik, bilgisayar veri tabanı teknolojileri ve diğer disiplinlerin de birleşmesiyle veri madenciliği ortaya çıkmıştır (Özbay,2015:262-272).

Yığın halindeki verileri analiz edip anlamlı ve yararlı bilgiler haline dönüştüren veri madenciliği, bilgisayar programlarının kullanılarak anlamlı örüntülerin ortaya çıkarılması işlemidir. Büyük miktardaki verinin analiz edilip daha önceden bilinmeyen bir bilginin ortaya çıkarılması sürecidir. Veri madenciliği aşağıdaki resim 1.1 de olduğu gibi çeşitli disiplinlerini içerisinde barındırır (Özbay, 2015: 262-272).

Şekil 1: Veri Madenciliğini Oluşturan Yapılar

Veri madenciliğinin amacı önceden bilinmeyen verilerin analizler sonucunda tahminlenmesi ve ona uygun hareket edilmesini sağlamaktır. Mevcuttaki yapıların eksikliklerinin, aksaklıklarının tespit edip giderilmesi ve daha verimli çalışmak için gerekenlerin yapılmasını sağlamaktır. Bu yüzden çokça geniş uygulama alanı bulunmaktadır.

Temel olarak veri madenciliği bilgisayar destekli bir bilgi çözümlene işlemidir. Veri madenciliği, eldeki verilerden çok net olmayan, önceden bilinmeyen ancak potansiyel olarak kullanışlı bilginin çıkarılmasıdır. Bu işlem kümeleme, veri özetleme, değişikliklerin analizi, sapmaların tespiti gibi belirli sayıda teknik yaklaşımları içerir. Başka bir deyişle, veri madenciliği, verilerin içerisindeki örüntülerin, ilişkilerin, değişimlerin, düzensizliklerin, kuralların ve istatistiksel olarak önemli olan yapıların keşfedilmesidir. Veri madenciliğinde amaç, kolaylıkla mantıksal kurallara ya da görsel sunumlara çevrilebilecek nitel modellerin çıkarılmasıdır. Bu bağlamda, veri madenciliği insan merkezlidir ve bazen insan – bilgisayar ara

yüzü birleştirilir. Veri madenciliği sahası, istatistik, makine bilgisi, veri tabanları ve yüksek performanslı işlem gibi temelleri de içerir (Özby, 2015: 262-272).

Veri madenciliği tanımlarından da anlaşılacağı gibi istatistik, makine öğrenmesi, veri tabanı yönetimi, görselleştirme gibi alanlardan faydalanan disiplinler arası bir alandır. İşlenmemiş veriden, son kullanıcının kolayca anlayıp karar alma sürecine dahil edebileceği bilgiyi oluşturana kadar geçen tüm süreci kapsayan bir yöntem olmasından, hipotez doğrulamaya yönelik değil yeni, gizli örüntüler bulmaya yönelik bir alan olmasından ve çok çeşitli teknikleri aynı uygulama içinde kullanabilmeye olanak sağlamasından dolayı veri madenciliği kullanıcılarına kendisini oluşturan makine öğrenmesi, istatistik matematik gibi yöntemlerden daha farklı bir perspektif suna (Özçınar, 2006).

Örgütler az veya çok milyarlarca byte uzunluğunda, kullanıcıları, süre giden işleri, hizmet ve ürünleri, çalışanları vb. hakkında veri üretirler. Ancak bu veriler bilgisayar sistemlerinin içinde her geçen gün ulaşılması daha da zor bir hal alarak gömülür gider. Uzmanlar ise, mevcut verilerden elde edilmiş, işlenmiş ve depolanmış sadece küçük bir parça veriye dayanarak değerlendirme yapabilmektedirler. Örgüt bünyesinde toplanan verilerin yalnız raporlama amaçlı kullanılması, yöneticilere yeterince karar desteği sağlanamamasına neden olmaktadır (Savaş, S., Topaloğlu, N., & Yılmaz, M., 2012: 1-23).

1.2. Veri Madenciliği Süreci

1. Veri temizleme
2. Veri bütünleştirme
3. Veri indirgeme
4. Veri dönüştürme
5. Veri madenciliği algoritmasının uygulanması
6. Analiz sonuçlarının değerlendirilmesi (Coşlu, 2013: 23-25)

Veri temizleme: Veri ambarında yer alan hatalı ve tutarsız veriler gürültü olarak adlandırılır. Bu gürültülü verilerin, eksik verilerin, atılabilir. Kayıp veriler yerine diğer verilerin ortalaması girilebilir.

Veri bütünleştirme: Farklı veri tabanlarında yer alan veriler aynı biçime dönüştürülerek analize hazır hale getirilmesidir. Örnek verecek olursak bir veri tabanında erkek olan cinsiyet diğer veri tabanında e ya da 0 ile 1 rakamlarıyla temsil edilebilir.

Veri indirgeme: Eğer analizin sonucunun değişmeyeceğine inanılıyorsa yüksek boyuttaki verinin belirli bir kısmının alınmasıdır.

Veri dönüştürme: Verilerin kullanılacak algoritmaya uygun içeriğini koruyarak

dönüştürülmesi işlemidir.

Veri madenciliği algoritmasının uygulanma: Veri hazır hale getirildikten sonra analiz programı yardımıyla uygun algoritma seçimi verilere uygulanır.

Analiz sonuçlarının değerlendirilmesi: Veriler analiz edildikten sonra sonuçlar düzenlenilip ilgili yerlere sunulur.

Veri Madenciliği Yöntemleri

1. Sınıflandırma
2. Kümeleme
3. Birliktelik kuralı

Veri madenciliği yöntemleri tahmin edici ve tanımlayıcı olmak üzere iki yönlüdür. Sınıflandırmada amaç sonucu tahmin etmektir. Kümeleme ile birliktelik kurallarında ise amaç karar verme aşamasında rehberlik edecek bilginin tanımlanmasıdır (Özbay,2015:262-272).

1.3. Sınıflandırma

Sınıflandırma veri madenciliğinin en çok kullanılan yöntemlerindedir. Veri tabanından belirli bir kısmı kullanılarak kurallar oluşturulur. Bu kurallar kullanılarak ortaya çıkacak durumlarda nasıl karar verileceği belirlenir (Osman,2019).

Sınıflandırmada kullanılan başlıca teknikler aşağıdaki gibidir (Özekes,2003).

1. Karar ağaçları
2. Yapay sinir ağları
3. Genetik algoritmalar
4. K – en yakın komşu
5. Bellek temelli nedenleme
6. Naive – Bayes

En çok kullanılan teknik karar ağacıdır. Yorumlanmasının rahat olması, kolayca entegre edilip güvenli sonuçlar vermesi iyi olmasının nedenlerindedir. Adından da anlaşılacağı üzere karar ağacı ağaca benzer bir şemadır. Dğümler, dallar ve yapraklardan oluşur (Han, J.-Kamber, M., Morgan Kaufmann Publishers,2000). Eğer bir dalın ucunda sınıflandırma gerçekleşiyorsa yaprak gerçekleşmiyorsa düğüm oluşmaktadır. Karar ağacı oluşturmak için birçok yöntem geliştirilmiştir. Bunlardan temel olanları aşağıdaki gibidir.

1. Entropiye dayalı algoritmalar
2. Sınıflandırma ve resesyon araçları
3. Bellek tabanlı sınıflandırma modelleri

1.4. Kümeleme

Kümeleme, veriyi sınıflara veya kümelere ayırma işlemidir (Han E.-Kumar V, 1999: 68-75). Aynı kümelerin elemanları birbirine benzerden farklı kümelerin elemanlarından farklıdır. Sınıflama modelinde olan veri sınıfları kümelemede yoktur. Sınıfı olmayan verilerde kümelemede dahil edilir. Bu yüzden bazı uygulamalarda kümeleme yapıldıktan sonra sınıflandırma algoritmaları kullanılmaktadır. Örnek verecek olursak marketlerdeki müşterilerin gruplanması örneği verilebilir. Veri tabanlarındaki verilerin her geçen gün artmasına orantılı olarak kümelemede önem kazanmaktadır. Literatürde pek çok kümeleme algoritması bulunmaktadır. Genel olarak kümeleme yöntemleri aşağıdaki gibi sınıflandırılabilir (Özekes, 2003)

1. Bölme yöntemleri
2. Hiyerarşik yöntemler
3. Yoğunluk tabanlı yöntemler
4. Izgara tabanlı yöntemler
5. Model tabanlı yöntemler

Bölme yöntemleri, n adet nesneyi k adet kümeye bölmeye yardımcı olur. En iyi bilinen ve en çok kullanılan kümeleme bölme yöntemi K – Means yöntemidir. Bu yöntemde ilk olarak n adet nesneden k adet nesne seçer. Bu nesnelerin her biri bir kümenin merkez noktasını temsil eder. Bu merkez noktaya yakınlıklarına göre nesnelere kümelere ayrılır. Bu işlem tüm nesnelere kümelere ayrılıncaya kadar devam eder.

1.5. Birliktelik Kuralları

Veri tabanı içerisindeki verileri analiz edip bu verilerin birbirleriyle olan ilişkisini inceleyen ve aynı zamanda gerçekleştirebileceklerini ortaya koyan yöntemdir. Pazarlama alanında çokça kullanılır. Bunlara aynı zamanda pazar sepet analizi de denmektedir. Örneğin marketten elma, armut alan kişilerin yüzde kaç olasılıkla yeni bir ürün alabileceği sonucunu ortaya koyar. Müşterilerin segmentlere ayrılmasını ve onlara özel teklifler sunulması için bilgiler üretir.

En sık kullanılan algoritması Apriori algoritmasıdır. Destek ve güven ölçütlerini belirlemek için gerekli formüller kullanılıp bu değerler verilerden elde edilir. Elde edilen destek aralığında bize seçilenin yanında güven oranı değeri kadar seçilecek olanının bilgisini verir.

2. Literatür İncelemesi

Çalışmanın bu kısmında literatürde yer alan veri madenciliği çalışmaları incelenmiş ve farklı alanlarda kullanımının mümkün olduğu ve yöntemlerin kapsayıcı olduğuna değinilmiştir.

Özekeş, veri madenciliği tekniklerini eğitim alanında kullanmıştır. Eğitim alanında öğrencilerin verileri analiz edilip başarılı ve başarısız olmalarındaki faktörlerin tespiti, çalışma ortamlarındaki aksaklıkların tespiti ve aralarındaki örüntü durumların incelenmesi veri madenciliği ile yapılmaktadır.

Savaş, çalışmasında Türkiye’de veri madenciliğini karar destek sistemi olarak kullanan alanların tespiti için çalışılmış ve mühendislik alanında, tıp alanında, bankacılık ve borsa alanında, eğitim alanında, ticari alanda, telekomünikasyon alanında olmak üzere 6 alanda incelenmiştir. Kurumların farklı amaçlar doğrultusunda veri madenciliğinin farklı özelliklerinden faydalandıkları ve kimisinin gruplama kimisinin tahminlemede kullandığını belirtmiştir.

Coşlu 2013 yılındaki çalışmasında veri madenciliğinin süreçleri olan veri temizleme, veri bütünleştirme, veri indirgeme, veri dönüştürme, veri madenciliği algoritmasının uygulanması, sonuçlar ve sunumlar açıklanmıştır. Karar ağacı sınıflandırma yöntemi kullanılarak gelir, statü, risk durumu üzerinden örnek çalışma yapılmıştır. Birliktelik kurallarından apriori algoritması açıklanıp örnek verilmiştir.

Koyuncugil ve Özgülbaş (2009), bu çalışmada veri madenciliğinin tıp ve sağlık alanında kullanımı ve uygulamaları konusu işlenmiştir. Verinin oluşum süreci ve veri ambarlarında kullanılmak üzere depolanması, veri tabanı gibi konuları açıklanmıştır. Veri madenciliği ile istatistik arasındaki ilişki açıklanmıştır. Tıp ve sağlık sektöründe elektronik hasta dosyalarının oluşturulmasında, kronik hastalıklar için erken uyarı sinyallerinin tespitinde, laboratuvar testleri için hata ve suistimal tespitinde, sağlıkta kalitenim geliştirilmesinde, yolsuzluk ve fatura suistimallerinin tespitinde, maliyet minimizasyonunda, finansal riskin belirlenmesi için erken uyarı sisteminin geliştirilmesinde, yönetsel karar destek sistemlerinin geliştirilmesi gibi konularda veri madenciliği yöntemlerinden faydalanılabileceği söylenmiştir.

Yurdakul (2015), bu çalışmada lise öğrencilerinin performansları anket verileri ışığında veri madenciliği yöntem ve teknikleri ile analiz edilip incelenmiştir. Öğrenci performansını etkileyen yöneticiden kaynaklı nedenler, öğretmenlerden kaynaklı nedenler, aileden kaynaklı nedenler, çevreden kaynaklı nedenler, akademik kaygıdan kaynaklı nedenler, bireysel nedenlerden bahsedilmiştir. Çalışmada kullanılan çok katmanlı algılayıcı algoritmalar, k en yakın komşu algoritması, J48 algoritması, JRIP algoritması ve kullanılan program tanıtılıp açıklanmıştır.

Özkan ve Boran (2014:59-82), bu çalışmada veri madenciliğinin finansal kararlarda kullanımı konusu incelenmiştir. Finansal tablolarda analiz yapmanın amacı karar alma

mekanizmasının somut verilerle desteklenmesi ve karar almanın kolaylaştırılması olduğu söylenmiştir. Çalışmada kümeleme algoritmalarından OPTICS, DBscan, K – Means, EM algoritmaları kullanılmıştır. Ağırlıklı olarak K – Means ile EM algoritmaları karşılaştırılarak kullanıldığı belirtilmiştir.

Rygielski, Wang ve Yen (2002:483-502), bu çalışmada müşteri ilişkileri yönetimi için veri madenciliği yöntem ve tekniklerinden faydalanılmıştır. Geleneksel pazarlama modellerinde sürekli müşteri kitlesini artırmanın yüksek maliyetlere neden olduğuna değinmiştir. Bunun yerine var olan müşterilerin ihtiyaçlarını tespit edip satış yapmanın önemi vurgulanmıştır. Veri madenciliği yöntemlerinden sınıflandırma ve regresyon analizinin tahminlerde kullanıldığı, birliktelik analizinin davranışı tanımlamak için kullanıldığı söylenmiştir. Mevsimsel trend ürünlerin satışındaki problem CHAID ve sinir ağı yöntemleri açıklanıp kullanılarak sonuçlar ve çözümler üretilmiştir.

Özçınar (2006), bu çalışmada KPSS sonuçlarının veri madenciliği yöntemi kullanılarak tahmin edilmesinden bahsedilmiştir. Çalışmada kullanılan yapay sinir ağı ve regresyon analizi detaylı olarak anlatılmıştır. Elde edilen iki farklı algoritma sonuçları karşılaştırılmıştır. KPSS’de soru çıkan dersler, bu derslere ait not ortalamaları, puanlara ilişkin veriler alınarak analizin gerçekleştirildiği söylenmiştir. SPSS ve WEKA programlarının kullanıldığı söylenmiştir. Analizler sonrası elde edilen sonuçlar tablolarla ifade edilmiştir.

Cengiz ve Topsakal (2014:1-11), bu çalışmada veri madenciliği kullanılarak beton basınç dayanımının belirlenmesi incelenmiştir. Betondan beklenen en temel özellik basınç dayanımı olduğu söylenmiştir. Bu yüzden çeşitli veriler veri madenciliği yöntemleri ile analiz edilip anlamlı bilgiler edinilmesi amaçlanmıştır. Gerekli deneyler sonucunda girdi verileri elde edilmiştir. Bu girdiler karışım, doz, boyut, zaman özelliklerine göre hazırlanmıştır. Veriler WEKA programına yüklenip korelasyon katsayısı en yüksek olan dokuz algoritma belirlenmiştir. Bu dokuz algoritmadan elde edilen sonuçlar tablo halinde sunulmuştur. En yüksek korelasyon katsayısına sahip algoritma K – Star algoritması olarak belirlenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre büyükten küçüğe sırasıyla çimento dozajı, numune boyutu, numune alma zamanı, karıştırma metodu olarak tespit edilmiştir.

Literatür taraması ile veri madenciliğinin birbirinden çok farklı alanda farklı şekillerde kullanıldığı gösterilmiştir. Çalışma özelinde yapılan literatür bilgileri ise uygulama ve yöntem anlatımı kısımlarında değinilmiştir.

2. Malzeme ve Yöntem

2.1. Çalışmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, her geçen zamanda artan enflasyona karşı insanların gelir düzeyleri arasındaki ilişkiye göre harcama alışkanlıklarının nasıl değiştiğini ortaya koymaktır. Bunun için rastgele yapılan ankette insanların aldıkları maaşlar, enflasyonun etkisi, harcamalarının eğiliminin nasıl değiştiği ile alakalı veriler toplanmıştır. İnsanlarda artan enflasyonun ve maaş zamlarının etkisi ile tüketim davranışlarının nasıl etkilendiği araştırılmıştır.

2. Çalışmanın Sınırları ve Verilerin Toplanması

Çalışmada kullanılmak üzere toplanan veriler form hazırlanarak sosyal platformlar aracılığı ile duyurulmuştur. Verileri dolduran kişiler sosyal platformlardan ilgili anket sayfasına yönlendirilmiştir.

Uygulamada kullanılan verilerimiz 10 Aralık – 20 Aralık 2022 tarihleri arasında 233 kişinin katılımı ile katılımı ile gerçekleştirilmiştir. Forma giriş yaptıktan sonra kişilerin tek seferlik cevap gönderebileceği şekilde ayarlama yapılmıştır. Ankette insanlara 12 farklı soru yöneltilmiştir. 4 soruda katılımcılara aralık belirtilerek sorular sorulmuştur. Bu cevapların karşılıkları tablo 2, tablo 3, tablo 4 ve tablo 5’ te verilmiştir. Soruların tamamı çoktan seçmelidir. Yorumla açık uçlu soru bulunmamaktadır. Ankette yöneltilen sorular ekler kısmında tablo 1’ de gösterilmiştir.

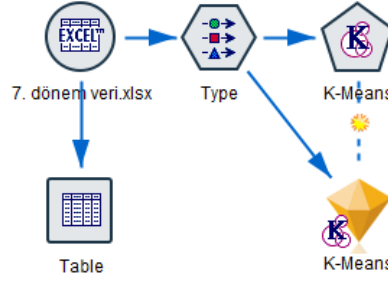
Anket verileri MS Excel dosyası olarak alınmıştır. Gerekli düzenlemeler yapılarak IBM SPSS Modeler Subscription programına aktarılarak analizi yapılmıştır.

2.3. Çalışmanın Yöntemi ve Örneklemi

Çalışmada kullanılan K – Means algoritması kümeleme algoritmalarından birisidir. Elimizdeki verileri belirlemiş olduğumuz k adetteki kümeye ayırır. Aynı kümedeki veriler birbirleriyle benzer niteliğe sahiptir.

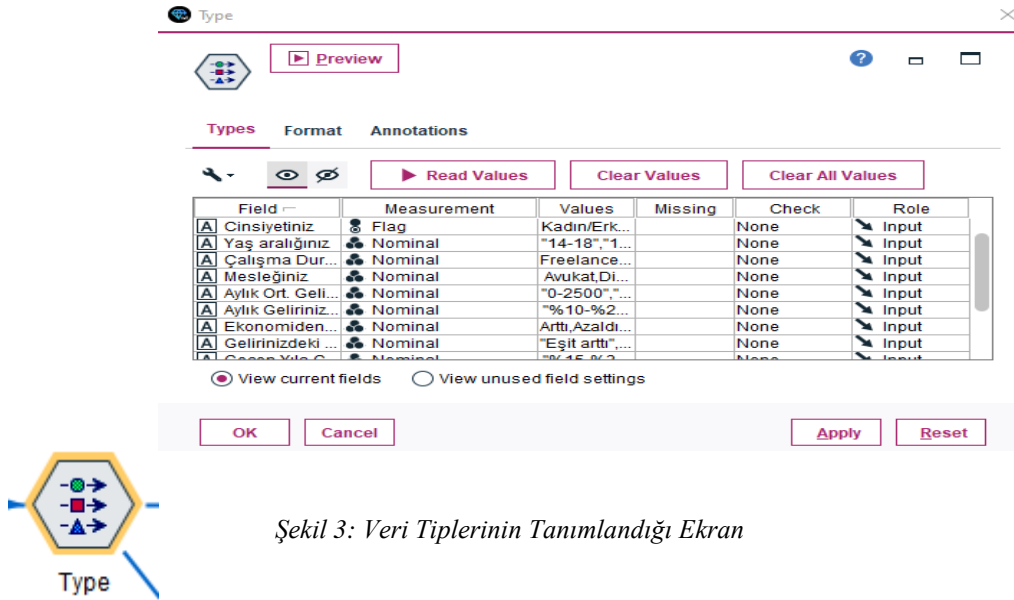
Anket sonucunda elde verilen IBM SPSS programına yüklenerek sonuçlar çıkarılmıştır. Bu sonuçlar K – Means algoritması uygulanarak analiz edilmiştir. Analizde algoritmadan verileri 5 farklı kümeye ayırması istenmiştir.

Aşağıdaki şekil 2 ‘de olduğu gibi model kurulmuştur. Formdan alınan veriler hazırlama aşamasında geçirildikten sonra Excel dosyasına aktarılmıştır. Kaynak olarak Excel dosyası kullanılmıştır.

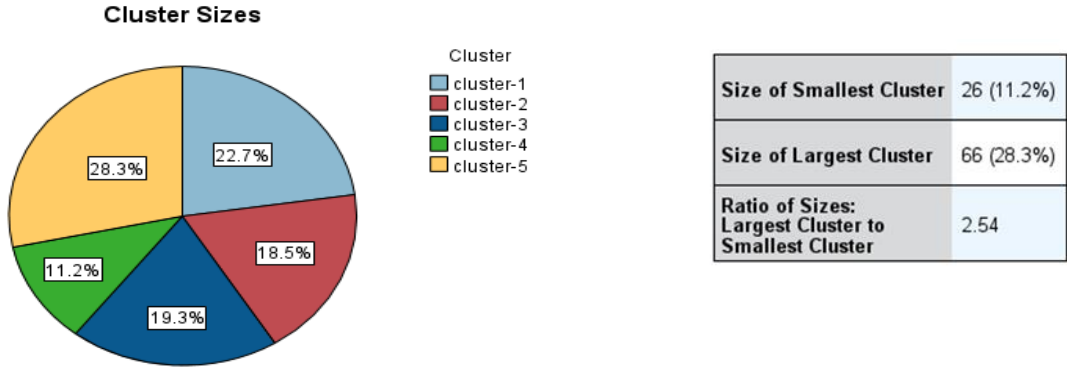
Şekil 2 SPSS'te Kurulan Yapının Görseli

Şekil 3' te olduğu gibi verilerin hepsi K – Means algoritmasına ve Programa uygun hale getirilmiştir. Veri tipi olarak hepsi Input olacak şekilde girilmiştir.

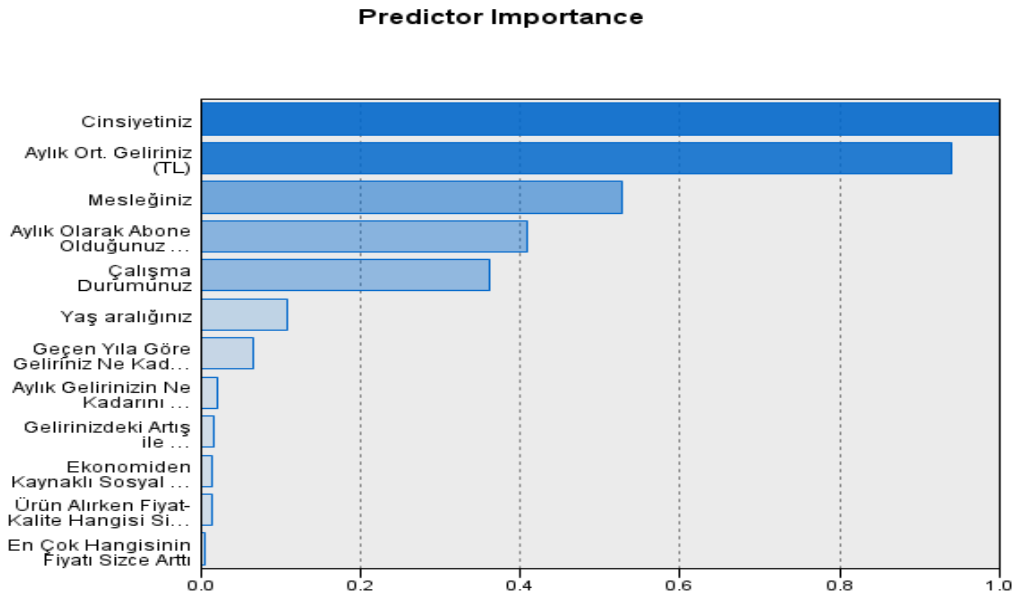
Şekil 3: Veri Tiplerinin Tanımlandığı Ekran

Uygulamada yapılan analizlerin sonucunda istenilen 5 adet kümeye ulaşılmıştır. Bu kümeler sırası ile %22,7, %18,5, %19,3, %11,2, %28,3 büyüklüğe sahiptir. En küçük kümeyi %11,2 oranla dördüncü küme almaktadır. En büyük kümeyi %28,3 oranla beşinci küme oluşturmaktadır. En büyük kümenin en küçük kümeye oranı 2,54' tür.

Şekil 4: Kümelerin Büyüklüklerinin Görseli

Aşağıdaki şekil 5’ teki grafikte olduğu gibi en önemli 2 verimizin cinsiyet ve aylık ortalama gelir olduğunu görmekteyiz. Bunlardan sonra gelen diğer önemli veriler ve önem düzeyleri de resimde gösterilmiştir.

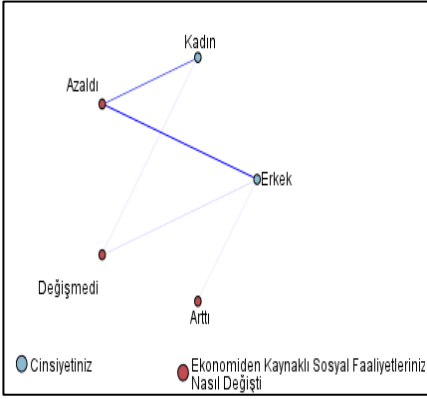

Şekil 5: En Önemli Verilerin Grafiği

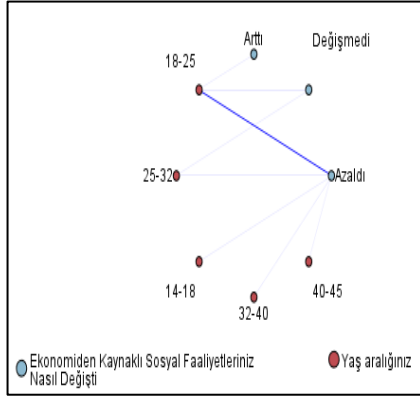
Verilerin analizi sonrasında oluşan kümeler ekler kısmında şekil 15, şekil 16, şekil 17, şekil 18, şekil 19’da olduğu gibidir. En büyük kümeyi %28,3 oranla beşinci küme oluşturmaktadır. Bu kümedeki kişilerin cinsiyeti erkektir. Aylık ortalama gelirleri 0 – 2500 TL arasındadır ve meslekleri öğrencidir. Enflasyondan dolayı aylık sürekli aboneliklerini iptal etmişlerdir. Bu kişiler aktif olarak çalışmıyordur. 18 – 25 yaş aralığındaki bireylerden oluşmaktadırlar. Geçen yıla oranla gelirleri 0- %15 arasında artış göstermiştir. Aylık gelirlerinden 0 - %10 aralığında biriktirebilmektedirler. Gelirlerine oranla giderlerindeki artışın daha yüksek olduğunu düşünmektedirler. Ekonomiden kaynaklı sosyal faaliyetlerini azaltan

kişilerdir. Aldıkları ürünleri değerlendirirken ihtiyaçlarını karşılayan en uygun fiyatlı ürünü tercih etmektedirler. En çok gıda fiyatlarının arttığını düşünmektedirler.

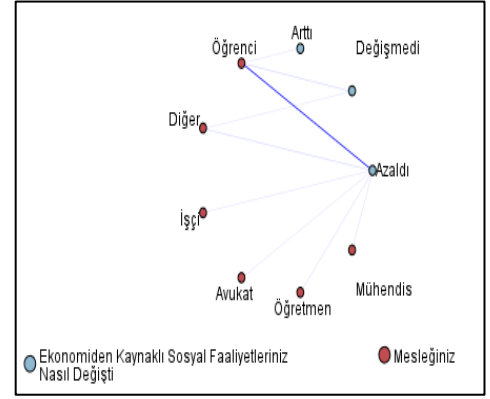
Aşağıdaki şekil 6, şekil 7, şekil 8’ de ekonomiden kaynaklı sosyal faaliyetlerinin cinsiyet, yaş ve meslek arasındaki ilişki matrisini görmekteyiz. İnsanların cevabının azaldı olarak verdiğini ve bu kişilerin 18 – 25 yaş aralığındaki öğrencilerden oluştuğunu söyleyebiliriz.

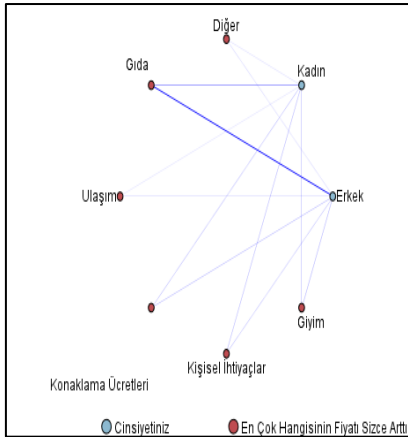
Şekil 11: İlişki Matrisi

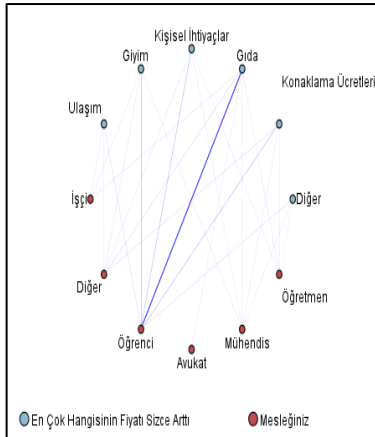
Şekil 11: İlişki Matrisi

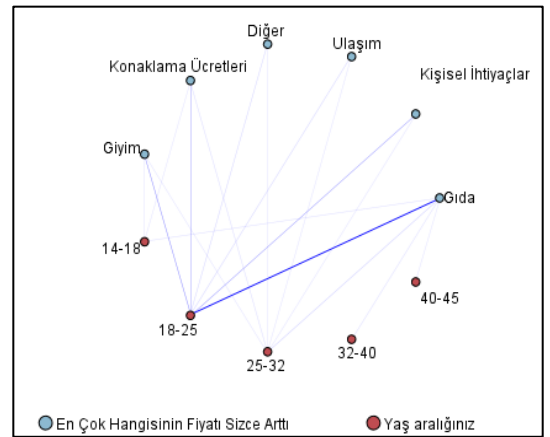
Şekil 11: İlişki Matrisi

Şekil 8: İlişki Matrisi

Şekil 8: İlişki Matrisi

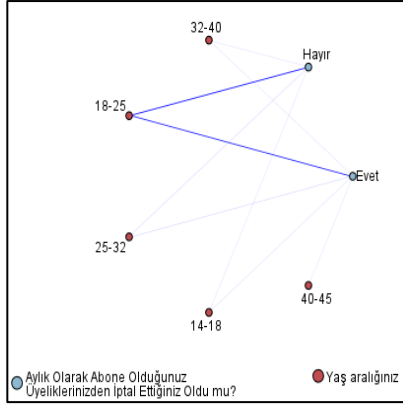

Şekil 8: İlişki Matrisi

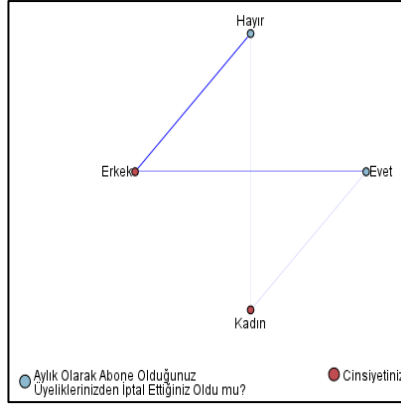
Aşağıdaki şekil 9, şekil 10, şekil 11’ de en çok fiyatı arttığı düşünülen gruplar ile cinsiyet, yaş ve meslek arasındaki ilişki matrisini görmekteyiz. En çok fiyatı arttığı düşünülen grup gıda grubudur. Öğrenciler genellikle gıda, kişisel ihtiyaç ve giyim arttığını düşünmektedir.

Aşağıdaki şekil 12, şekil 13, şekil 14’ te aylık olarak abone olunulan sürekli üyeliklerin iptali ile alakalı cinsiyet, yaş ve meslekler arasındaki ilişki matrisini gösterilmiştir. 18 – 25 yaş aralığındaki kişilerinin, öğrencilerin, erkeklerin cevaplarının birbirine yakın olduğunu cevapların herhangi birinin ağır basmadığını görmekteyiz.

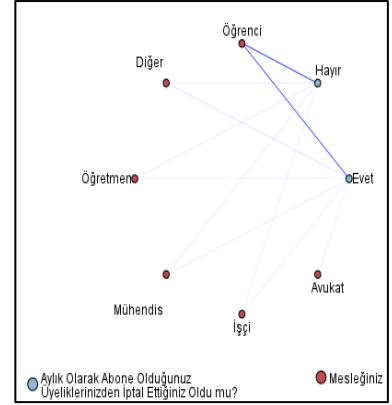
İnsanların Gelir Düzeyleri ile Enflasyon Artışından Kaynaklı Harcama Alışkanlıklarının Veri Madenciliği Algoritmaları ile Analizi

Şekil 14 İlişki Matrisi

Şekil 14 İlişki Matrisi

Şekil 14 İlişki Matrisi

Sonuç

Veri madenciliği elimizde bulunan verileri çeşitli yöntem ve tekniklerle analiz etmemizi sağlar. Bu çalışmada anket ile dijital ortamda alınan veriler SPSS modeler programında K – Means algoritması ile analiz edildi. Analizde veriler 5 farklı kümeye ayrılacak şekilde ayarlandı. En kalabalık kümenin hangisi olduğu tespit edildi. Bu kümedeki kişilerin cinsiyeti erkektir. Aylık ortalama gelirleri 0 – 2500 TL arasındadır ve meslekleri öğrencidir. Enflasyondan dolayı aylık sürekli aboneliklerini iptal etmişlerdir. Bu kişiler aktif olarak çalışmıyordur. 18 – 25 yaş aralığındaki bireylerden oluşmaktadır. Geçen yıla oranla gelirleri 0 - %15 arasında artış göstermiştir. Aylık gelirlerinden 0 - %10 aralığında biriktirebilmektedirler. Gelirlerine oranla giderlerindeki artışın daha yüksek olduğunu düşünmektedirler. Ekonomiden kaynaklı sosyal faaliyetlerini azaltan kişilerdir. Aldıkları ürünleri değerlendirirken ihtiyaçlarını karşılayan en uygun fiyatlı ürünü tercih etmektedirler. En çok gıda fiyatlarının arttığını düşünmektedirler. İnsanların verdiği cevaplardan önemli olanları cinsiyet, yaş aralığı ve meslek kriterlerine göre ikili matrisle incelenmiştir. Bu sayede incelenen verideki insanların harcama alışkanlıkları ile alakalı bilgi edinilmiştir.

Bu çalışmada kullanılan algoritma ile veri setindeki verilerin gruplandırılması yapıp aynı zamanda o verilerin birbiri ile ilişkileri ikili matrisler kullanılarak yapılabilir. Elde edilecek bilgilere göre bu veri setiyle alakalı aksiyonlar alınıp daha verimli ve nitelikli sonuçlar çıkarılabilir. Örnek verecek olursak öğrenciler gıda fiyatlarının çok arttığını düşünmektedir. Öğrencilerin mutluluğu için gıda fiyatlarını düşürmek için okulda veya okul çevresinde çeşitli çalışmalar yapılarak öğrencilerin refah seviyesi artırılabilir.

Kaynakça

- Akküçük, U. (2011), Sınıflama, K. V. Veri Madenciliği, Yalın Yayınları, 1-123.
- Arslantekin, S. (2003), Veri madenciliği ve bilgi merkezleri. *Türk Kütüphaneciliği*, 17(4), 369-380.
- Cengiz, Ö. Z. E. L., & Topsakal, A. (2014). Veri madenciliği kullanarak beton basınç dayanımının belirlenmesi. *Cumhuriyet Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Fen Bilimleri Dergisi*, 35(1), 1-11.
- Coşlu, E. (2013). Veri madenciliği. *Akademik bilişim*, 23-25.
- Han, J.-Kamber, M., Morgan Kaufmann Publishers, Data Mining Concepts and Techniques, 1st Ed., San Francisco, USA, 2000.
- Karypis G. - Han E.-Kumar V, IEEE Computer, Chameleon: Hierarchical Clustering Using Dynamic Modeling, 1999 : 68-75.
- Koyuncugil, A., & Özgülbaş, N. (2009). Veri madenciliği: Tıp ve sağlık hizmetlerinde kullanımı ve uygulamaları. *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, 2(2).
- Osman, A. S. (2019). Data mining techniques.
- Özbay, Ö. (2015). Veri madenciliği kavrami ve eğitimde veri Madenciliği uygulamaları. *Uluslararası Eğitim Bilimleri Dergisi*, (5), 262-272.
- Özçınar, H. (2006). *KPSS sonuçlarının veri madenciliği yöntemleriyle tahmin edilmesi* (Master's thesis, Pamukkale Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü).
- Özekes, S. (2003). Veri madenciliği modelleri ve uygulama alanları.
- Özkan, M., & Boran, L. (2014). Veri Madenciliğinin Finansal Kararlarda Kullanımı. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(1), 59-82.
- Rygielski, C., Wang, J. C., & Yen, D. C. (2002). Data mining techniques for customer relationship management. *Technology in society*, 24(4), 483-502.
- Savaş, S., Topaloğlu, N., & Yılmaz, M. (2012). Veri madenciliği ve Türkiye'deki uygulama örnekleri. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 11(21), 1-23.
- Yurdakul, S. (2015). *Veri madenciliği ile lise öğrenci performanslarının değerlendirilmesi* (Master's thesis, Kırıkkale Üniversitesi).

Dünya İnsan Bilimleri Dergisi

World Journal of Human Sciences

ISSN: 2717-6665

Ocak 2024

Cilt/Volume: 2024

Sayı/Issue: 1

Cənubi Azərbycanda Qadın Məsələsi: “Azərbaycan” Qəzetinin (1947-1949) Materialları Əsasında

The Issue of Women in South Azerbaijan: Based on the Materials of the “Azerbaijan” Newspaper (1947-1949)

Ali Farhadov*

Özet

Seyid Cafer Pişevari'nin 1945 yılında Tebriz'de yayınlattığı “Azerbaycan” gazetesinde XX. yüzyılın ilk yarısında İran ve Azerbaycan'da kadın konusu ana yerlerden birini işgal etmektedir. S.C. Pişevari liderliğindeki Azerbaycan Demokrat Partisi'nin (ADF) yayın organı olan gazete, 1945-1946 yıllarında Tebriz'de yayımlanmış, ADF'nin yenilgisi nedeniyle sonraki baskıları Bakü'de yayımlanmıştır. “Azerbaycan” gazetesi, Pehlevi Şah rejiminin halk karşıtı politikasını, özellikle de Azerbaycanlı kadınların hem ulusal baskıya hem de ayrımcılığa maruz kalmasını eleştirdi. Gazete, “Rıza Şah'ın verdiği özgürlüğün kadınlara herhangi bir ekonomik, sosyal veya siyasi hak vermediğini” belirtti. Gazetede Azerbaycan kadınlarına gerçek özgürlüğün Pehleviler tarafından değil, 1945-1946 yıllarında Azerbaycan Demokrat Partisi hükümeti tarafından verildiği gösterildi. ADF hükümetinin yenilgisine rağmen gazete umudunu kaybetmedi ve gerçek insan özgürlüğünün hâlâ kurulabileceğini gösterdi. Gazete ayrıca Azerbaycan kadınının acı kaderini anlatan şiirlere de yer vererek ona umut verdi. Pişevari mirasının ve “Azerbaycan” gazetesinin araştırılması, Pehlevi Şah rejiminin 20. yüzyılın ilk yarısındaki halk karşıtı politikasını, saraya karşı halk hareketini, ulusal kurtuluş hareketini ve

* **Sorumlu Yazar/Corresponding author:** Doç.Dr., Milli Azerbaycan Tarihi Müzesi, ali_farhadov@yahoo.com, ORCID ID: 0000-0002-9322-3670.

Atf/Citation: Farhadov, A. (2024). Cənubi Azərbycanda Qadın Məsələsi: “Azərbaycan” Qəzetinin (1947-1949) Materialları Əsasında. *Dünya İnsan Bilimleri Dergisi*. 2024 (1), 48-56.

Geliş/Received: 13.05.2023

Kabul/Accepted: 07.01.2024

mücadelesini, İran ve Güney Azerbaycan'daki kadın meselesini incelemek açısından önemlidir ve kendi araştırmacılarını bekliyor.

Anahtar Kelimeler: "Azerbaycan" Gazetesi, S.C. Pişevari, ADF, Pehleviler, Kadın

Abstract

In the “Azerbaijan” newspaper founded by Sayyed Jafer Pischevari in Tabriz in 1945, the topic of women occupies one of the main places in Iran and Azerbaijan in the first half of the 20th century. The newspaper, an organ of the Azerbaijan Democratic Party (ADP) led by S.J. Pischevari, was published in Tabriz in 1945-1946, and its subsequent editions were published in Baku due to the defeat of the ADP. The “Azerbaijan” newspaper criticized the anti-people policy of the Pahlavi Shah regime, especially the fact that Azerbaijani women were subjected to both national oppression and discrimination. It was mentioned in the newspaper that “the freedom given by Reza Shah did not give women any economic, social or political rights.” In the newspaper, it was shown that real freedom was given to Azerbaijani women not by the Pahlavis, but by the government of the Azerbaijan Democratic Party in 1945-1946. Despite the defeat of the ADF government, the newspaper did not lose hope and showed that true human freedom would still be established. The newspaper also presents poems dedicated to the bitter fate of the Azerbaijani woman and gave her hope. Finally, we can say that the investigation of the Pischevari heritage and the “Azerbaijan” newspaper is important in terms of studying the anti-people policy of the Pahlavi Shah regime in the first half of the 20th century, the people's movement against the palace, the struggle for national liberation, and the women's issue in Iran and South Azerbaijan, and it awaits its own researchers.

Keywords: “Azerbaijan” newspaper, S.J. Pischevari, ADP, Pahlavis, Woman

Giriş

S.C.Pişəvərinin rəhbərlik etdiyi Azərbaycan Demokrat Firqəsinin (ADF) orqanı olan qəzet 1945-1946-cı illərdə Təbrizdə, sonrakı nəşrləri isə ADF-nin məğlubiyyəti səbəbilə Bakıda çap edilmişdir. S.C.Pişəvərinin 1945-ci ildə Təbrizdə əsasını qoyduğu “Azərbaycan” qəzetində XX əsrin I yarısında İranda və Azərbaycanda qadın mövzusu əsas yerlərdən birini tutur.

“Azərbaycan” qəzetində Pəhləvi şah rejimi dövründə azərbaycanlı qadınların həm milli zülmə, həm də ayrı-seçkiliyə məruz qalması tənqid edilirdi. Hələ 1945-ci ildə çıxan nömrələrdə Baş prokuror F.İbrahiminin məqalələrində Əhəməni çarı Kirin başını kəsən skif çarıçası Tomrisin qəhrəmanlığı Azərbaycan qadınlarına nümunə göstərilirdi (İbrahimi 2018, 44-46). Qəzetdə milli hökumət dövrünün qadınlara verdiyi hüquq və azadlıqlar təbliğ edilir və nümunə göstərilirdi. Həmçinin qəzetdə qadınların beynəlxalq vəziyyəti, 8 mart Beynəlxalq Qadınlar Günü və s. məsələlər barədə oxuculara məlumat verilirdi.

1. “Azərbaycan” Qəzetində Qadın Məsələsinə Baxış

“Azərbaycan” qəzetində qeyd edilirdi ki, Rza şahın 1936-cı il 8 yanvar tarixini (17 dey 1314) qadınlar bayramı günü elan etməsinin, onun qızı Şəms Pəhləvinin İran qadınlarının bayrağı münasibətilə təntənəli tədbirlər keçirməsinin və şahpərəst mətbuatın bunu təbliğ etməsinin qadınlara heç bir faydası olmayıb. Şahın qadınların çadrasını zorla açdırmasının da qadın azadlığına heç bir aidiyyəti yoxdur. Qəzet yazırdı ki, “Quldur Rza xan 1314-ci ilin dey ayının 17-də qadınları kəşfi-hicab etmək (hicabı açmaq-Ə.F.) üçün müxtəlif şəhərlərdə müəyyən yığıncaqlar tərtib edib və sonra bütün şəhərlərdə vəhşiyanə surətdə bütün qadınların kəşfi-hicab olunmalarına başladı. Rza xanın etdiyi bu süni təqlid xalq içərisində olduqca böyük narazılıqlara səbəb oldu. Bundan əlavə bu iş xalqın namusuna təcavüz etmək, xalqı hədələyib rüşvət almaq, və bir çox qanunsuz hərəkətləri icra etmək üçün dövlət məmurlarına, xüsusilə polis idarəsinə imkan və bəhanə verdi” (İran qadınları 1949, 1). Qəzetə görə “Rza xanın bu işi İran qadınlarına ictimai hüquq vermirdi. İran qadınları indi də ictimai hüquqdan məhrum edilib pis və dözülməz bir vəziyyətdə yaşayırlar” (İran qadınları 1949, 1). Həmçinin göstərilirdi ki, “Rza xanın verdiyi azadlıq, qadınları heç bir iqtisadi, ictimai və siyasi hüquqa malik etməmişdir. Bu azadlıq fəqət ajanların zoruyla küçələrdə arvadların çadrasını götürməkdən ibarət olmuşdur” (18 Dey 1948, 4). Qəzetdə qadın azadlığından danışan saray məmurlarına, o cümlədən Məhəmmədrza şahın bacısı Əşrəf Pəhləviyə tövsiyə olunurdu ki, Tehranın zənginlər məhəlləsindən kənara çıxıb bölgələrdə bədbəxt İran qadınlarının faciəvi, yoxsul həyatı ilə tanış olsunlar (18 Dey 1948, 4).

Qadınlara onlara kişilərlə bərabər hüquqlar verilməməsini tənqid edən “Azərbaycan” qəzeti yazırdı ki, “Qadınların iqtisadi cəhətdən ərdən asılı olması onları müti qul qalmağa məcbur etmişdir. Hətta karxanə və fabriklərdə kişilərlə eyni iş və eyni vəzifədə çalışan qadının zəhmətinə kişidən az hüquq verilməsi kapitalizm dünyasında qadın azadlığını iddia edənlərin riyakarlığını sübut edən bir dəlildir” (8 Mart 1948, 1). Qəzet iqtisadi cəhətdən azad və təmin edilməyən qadınların son nəticədə ya pis yola düşdüyünü, ya da qul, kölə kimi ac və çıplaq yaşamaq məcburiyyətində qaldığını belə göstərirdi: “Qadınların zindəganlıq (həyat-Ə.F.) şəraiti düzgün olmadığına görə vəziyyətləri pozulur. Ehtiyacın çoxluğundan bəzən namuslu qadınlar təmini-məaş (məişəti təmin-Ə.F.) etməkdən ötrü na-rəva hərəkətlərə baş vurmaq məcburiyyətində qalırlar” (Dərəndaşi 1948, 1). Həmçinin göstərilirdi ki, “öz varlığını itirmiş olan əhali qışın bu şaxtasında evsiz-eşiksiz qalıb və hər dəqiqə ölümlə hədələnilir. Alınan xəbərlərə görə körpə uşaqlardan, qadınlardan bir çoxu soyuğun nəticəsində ölüb aradan getmişlər” (Dövlətin 1949, 1). Sosial-iqtisadi problemlərlə yanaşı Pəhləvi dövlət məmurları da yoxsul insanlara, xüsusilə qadınlara qarşı qanunsuz olaraq çox kobud rəftar edirdi. Qəzet baş verən bir hadisəni nümunə verərək yazırdı ki, “bir jandarm yoldan keçərkən yolun kənarında öz tütün zəmisində işləyən bir qoca qadını tutub, zorla zəmidən çıxarmış və Duxaniyyat (Tütün-Ə.F.) İdarəsindən icazəsiz tütün yığmağa başladığını bəhanə qərar verib tufəng qundağıyla qadını o qədər vurmuşdu ki, qadın kəndə gələndən iki gün sonra ölmüşdü. Bu növ vəhşiyanə cinayətlərin sayı olduqca çoxdur” (Kürdüstan 1949, 4). “Azərbaycan” qəzeti göstərirdi ki, məmurların özbaşınalığına və ya ölkədəki ağır ictimai-siyasi, iqtisadi duruma etiraz edən qadınlar da kişilər kimi cəzalandırılır, hətta həbs və ya sürgün edilirdi.

Sosial-iqtisadi problemlərlə yanaşı səhiyyə məsələsi də Pəhləvilər dövrünün əsas problemlərindən biri idi. Xəstəxanaların yetərsizliyi, dərmanların qıtlığı və bahalılığı, bölgələrdə həkim azlığı və ya yoxluğu səbəbilə erkən ölümlər, doğuş vaxtı ana və körpələrin tələf və ya əlil olması İranda o dövrdə adi bir hal idi. “Azərbaycan” qəzeti yazırdı ki, İranda xəstəxanalar, profilaktik tədbir və təcili kömək müəssisələri olmadığına görə müalicə fərdi olaraq geniş xalq kütləsini əhatə edə bilmir. Nəticə etibarilə əhali qolu bağlı, ölüm əjdəhasının ağızına atılmış olur. Kəndlərdə, qəsəbələrdə əsla dərmanxana və yaxud həkimdən heç əsər yoxdur. Əgər bir kimsəyə cərrahlik əməli və ya təxirə salınmaz müalicələr lazım olarsa, o, dörd əl-ayağını uzadıb mürdəşiri gözləməlidir” (Əsgərzadə 1948, 1, 4). İldə yüz məzun buraxan Tehran Universitetinin Tibb fakültəsi əhalinin ehtiyaclarını qarşılaya bilmirdi (İranı 1949, 3). Hətta Tehrandə da əhalinin səhiyyəyə olan ehtiyacının yalnız üçdə bir hissəsi təmin olunmuşdu və yoxsul təbəqə xəstəxanalarda yer azlığı səbəbilə müalicə oluna bilmirdi (Şəkibxan 1948, 1, 3). “Azərbaycan” qəzeti xəstəxanaların və həkimlərin ancaq varlı təbəqəyə xidmət etdiyini

göstərərək yazırdı ki, “Şəhərlərdə bir nəfər kargər və ya yoxsul xəstələndikdə xəstəxanalardan pulsuz olaraq istifadə etməyə haqlı olmadığından ölümə məhkumdur” (Fəhmi 1948, 4). Hökumət isə bu problemlərə laqeyd olub dövlət büdcəsini ancaq öz şəxsi əyləncəsi üçün xərcləyirdi. “Azərbaycan” qəzeti yazırdı ki, “bu büdcədən xalqın istifadəsi üçün heç bir şey verilməyib və həmin pulları müxtəlif yollarla Tehranın kafelərində xərcləyib xalqın bəhdaştı (sağlamlığı-Ə.F.) fikrində olmamışlar. Xüsusilə Azərbaycan səhiyyəsi üçün indiyə qədər heç bir müsbət iqtisadi addım olunmamışdır” (Oğruların 1948, 1).

Azərbaycanlılar isə bu dövrdə iki qat zülmə, həm şah əsarətinə, həm də fars şovinizminə məruz qalırdılar. Qəzet yazırdı ki, “polis xalqımızı indi də terror edib dəstə-dəstə öz yurdunu tərk etməyə məcbur edir və hakim farsları Azərbaycana gətirir. Bununla da daxili irtica Azərbaycanda farslaşma siyasəti aparır” (Azərbaycanda 1949, 4). Qəzetdə bu mənfur siyasətin Rza şahın qızları olan Şəms, Əşrəf və digər Pəhləvi ailəsinə mənsub şahzadələrin, məmurların daha da harınlanmasına xidmət etdiyi şeir vasitəsilə belə göstərilirdi:

“Azərbaycan talanır...

Tapıldı gəlir yolu,

Buradan çıxdı hələ Əşrəfin,

Şəmsin işrət pulu.

Belə icra olundu şahənşahın fərmanı:

Kişilər dar ağacına!

Qadınlar sürgünə!

Şeylər Tehrana getdi,

Yandırdılar daxmanı” (Azəroğlu 1948, 3).

2. “Azərbaycan” Qəzetində Qadın Hüquqları Uğrunda Mübarizəyə Çağırış

“Azərbaycan” qəzetində qadınların öz haqları uğrunda mübarizə aparmaları üçün təşkilatlanmaları gərəkdiyini bildirilir və yazılırdı ki, “Qadınların bu qədər ədalətsizlik və haqsızlığa məruz qalmalarının səbəbi onların hüququnu müdafiə edən bir təşkilatın yoxluğundan irəli gəlir” (Darəndaşi 1948, 4). Pəhləvi hakimiyyəti xalqın gözünü boyamaq üçün bəzi qadın təşkilatları yaratsa da, qəzet göstərirdi ki, onlar “hay-küy salıb xalqı iğfal etməyə çalışırlar. Azadlıq hərəkatını kişilərdən səlb (ləğv-Ə.F.) etməyə çalışan hakim təbəqə heç vaxt qadınlara azadlıq qail olub (söz verib-Ə.F.) demokratik hərəkatın inkişafına razı olmayacaqdır” (Darəndaşi 1948, 4). Qəzetdə əslən Qacar nəslindən və Təbrizdən olan qadın haqları müdafiəçisi, İran Xalq Partiyasının Qadın Komitəsinin rəhbəri Məryəm Firuzun Budapeştdə yeni təşkil olunan Beynəlxalq Qadınlar Konqresindəki nitqi də təqdim edilmiş və göstərilmişdir

ki, Məryəm xanımın bu tədbirə gedə bilməməsi üçün hökumət süni əngəllər yaratmışdı (Taziyanə 1948, 1). Lakin Məryəm xanım bu tədbirə gedərək İran qadınlarının acınacaqlı vəziyyətini konqres iştirakçılarına çatdırmış və belə demişdir: “İranın irticaçı heyəti-hakiməsi İran xalqlarını satmışdır”. O, konqres iştirakçılarına müraciət edərək, onları öz dövlətlərinin İranda yürütdükləri siyasət əleyhinə etiraz etməyə dəvət etmişdir (Beynəlxalq Qadınlar 1948, 1). Qadınlara qarşı məhdudiyətlər təkcə şah hökumətinin sərt tədbirlərlə məhdudlaşmır, mürtəcə şəxslər “təhsil almaq məsələsini də qadınlara günah hesab edir”, hətta qəzet və radiolarda qadınların azadlığı əleyhinə məqalə, nitq və çıxışlar təşkil edirdilər. İrticaçı qüvvələr İran qadınlarını cəhalət içərisində saxlamağa çalışırdılar (8 Mart 1948, 1).

Azərbaycanlı qadınlara həqiqi azadlığın Pəhləvilər tərəfindən yox, məhz 1945-1946-cı illərdə Azərbaycan Demokrat Fırqəsi hökuməti tərəfindən verildiyi belə göstərilir: “Azərbaycanda milli hökumət təşkil edildiyi vaxtlərdə Azərbaycan qadınları həqiqi azadlığa nail ola bilmişdilər. Milli hökumət İranda birinci dəfə olaraq, Azərbaycan qadınlarına seçki hüququ verib, onları geniş miqyasda istehsalata cəlb etməklə asılı olmaq əsarətindən xilas etmişdi” (8 Mart 1948, 1). Qəzətdə ilk dəfə olaraq İranda qadınlara kişilərlə bərabər hüququn məhz ADF hökuməti tərəfindən verildiyi bildirilirdi (Fırqəmizin 1948, 4).

“Azərbaycan” qəzeti ADF hökumətinin məğlubiyətinə baxmayaraq, ümidini itirmir, həqiqi insan azadlığının yenə də bərqərar olacağını belə göstərirdi: “Həqiqi qadın azadlığını quldur Rza xanın və onun imperialist nöqərləri olan oğlu və ya İranın mürtəcə məclis və dövləti yox, fəqət xalq hökuməti verə bilər ki, onun da vaxtı uzaq deyildir” (18 Dey 1948, 4).

“Azərbaycan” qəzetində dünya qadınlarının öz hüquqları uğrunda mübarizə tarixi də oxuculara çatdırılırdı. Qəzətdə 1910-cu ildə Danimarkanın Kopenhagen şəhərində keçirilmiş Qadın Sosialist İnternasionalının qurultayı haqqında və 8 Mart Beynəlxalq Qadınlar Gününün təsis edilməsi barədə məlumat verilirdi və göstərilirdi ki, “sosialistlərin konqresində qadınların kişilərlə bərabər hüquqa malik olmaq məsələsi müzakirə edilib qərar çıxarıldı” (8 Mart 1948, 1). SSRİ-dəki qadın haqları nümunəsi də iranlı qadınlara nümunə göstərilir və belə deyilirdi: “Stalin qanuni-əsasının (konstitusiyası-Ə.F.) böyük nemətlərindən biri də qadına kişi ilə bərabər haqq vermişdir” (Vilayi 1948, 3). Həmçinin göstərilirdi ki, “Sovet İttifaqı qadınları cəmiyyətin tam hüquqlu üzvü olub təsərrüfat, mədəniyyət və sənət sahələrinə yüz minlərcə calibi-diqqət (diqqəti cəlb edən-Ə.F.) şəxslər vermişdir” (8 Mart 1948, 1).

Qəzətdə Azərbaycan qadınının acı taleyinə həsr edilmiş şeirlər də təqdim edilir və ona belə ümid verilirdi:

“Düşünürəm taleyini əziz qadın, əziz qadın!

Bilməm nədən, sən ömründə bir az belə şad olmadın!

Böyük qadın! Taleyindən küsməginən sən bu qədər

Bil ki, yenə alınızda gün doğacaq bir xoş səhər” (Gülgün 1947, 3).

“Azərbaycan” qəzeti Pəhləvi hakimiyyətinin xalqa bir qul kimi baxdığını və daima onu istismar etmək, əsarətdə saxlamaq istədiyini göstərir və onu yenidən mübarizələrə səsləyirdi (Dövlətin 1949, 1). Bu istiqamətdə qəzətdə Mədinə Gülgünün “Anama”, “Sabahın müjdəsi”, “O gün yaxınlaşır”, “Mənimdir”, Hökumə Billurinin “Mənim arzum”, “Xatırlayıram o günləri” və s. şeirlərindən nümunələr də təqdim edilir, qadınlara haqq uğrunda mübarizə, ictimai-siyasi, milli maarifçilik yolu göstərilirdi.

Sonuç

Son olaraq deyə bilərik ki, Pişəvəri irsinin, “Azərbaycan” qəzetinin tədqiqi təkcə dövrün milli azadlıq, insan haqları və demokratiya uğrunda azərbaycanlıların mübarizəsini yox, həm də İranda və Cənubi Azərbaycanda qadın problemini, bu istiqamətdə Azərbaycan qadınlarının ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi, milli-mədəni sahələrdəki mübarizə tarixini öyrənmək baxımından da əhəmiyyətlidir. Həmçinin qəzətdə Mədinə Gülgün, Hökumə Billurə kimi qadın şairlərimizin yaradıcılığının təqdim edilməsi Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatının öyrənilməsini təşviq edir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin dünya azərbaycanlılarının hüquqlarının qorunması sahəsindəki nitq və çıxışları, apardığı siyasət gənc alimlər üçün nümunə olmalı, bu baxımdan elmi araşdırmalar, tədqiqatlar daha dərindən aparılmalı, millətimizin şah rejiminə, mürtəcə və müstəbid xalq düşmənlərinə qarşı qarşı mübarizə və mücadilə tarixi öyrənilməli və təbliğ edilməlidir.

Kaynakça

- 18 Dey İran qadınlarının azadlıq bayramının həqiqi mənası. (1948). “Azərbaycan” qəz., № 13, 14 yanvar, s.4.
- 8 Mart dünya qadınlarının beynəlxalq bayramı. (1948). “Azərbaycan” qəz., № 29, 10 mart, s.1.
- Azərbaycanda mürtəcelərin azğınlığı. (1949). “Azərbaycan” qəz., № 116, 8 yanvar, s.4.
- Azəroğlu. (1948). Zindan. “Azərbaycan” qəz., № 68, 24 iyul, s.3.
- Beynəlxalq Qadınlar Təşkilatının ikinci konqresində İran qadınlar nümayəndəsi xanım Məryəm Firuzun nitqi. (1948). “Azərbaycan” qəz., № 111, 22 dekabr, s.1.
- Darəndaşi. (1948). İran qadınlarının vəziyyəti haqqında. “Azərbaycan” qəz., № 43, 28 aprel, s.1.
- Dövlətin xalqa olan etibarsızlığı. (1949). “Azərbaycan qəz., № 128, 19 fevral, s.1.
- Əsgərzadə. (1948). Səhiyyə və əhalinin artımı. “Azərbaycan” qəz., № 30, 13 mart, s.1, 4.
- Fəhmi, C. (1948). Kimi aldadırlar? “Azərbaycan” qəz., № 83, 15 sentyabr, s.4.
- Firqəmizin Mərkəzi Komitəsi sədri yoldaş Badəganın məruzəsi. (1948). “Azərbaycan” qəz., № 109, 15 dekabr, s.4.
- Gülgün, M. (1947). Anama. “Azərbaycan” qəz., № 5, 16 dekabr, s.3.
- İbrahimi, F. (2018). Azərbaycan danışır... İftixarlı tariximizdən bir neçə parlaq səhifə (Azərbaycanın qədim tarixindən). Tərtibçi: S.Bayramzadə. Bakı: Elm və təhsil, 116 s..
- İran qadınları öz azadlıqları uğrunda mübarizəni davam etdirirlər. (1949). “Azərbaycan” qəz., № 116, 8 yanvar, s.1.
- İranı müstəmləkəyə çevirən “yeddi illik bərnəmə”. (1949). “Azərbaycan qəz., № 116, 8 yanvar, s.3.
- Kürdüstan tütünü. (1949). “Azərbaycan” qəz., № 119, 19 yanvar, s.4.
- Oğruların vədələri. (1948). “Azərbaycan” qəz., № 83, 15 sentyabr, s.1.
- Şəkibxan, F. (1948). İrtica əl-ayağa düşübdür. “Azərbaycan” qəz., № 93, 20 oktyabr, s.1, 3.
- Taziyanə. (1948). “Azərbaycan” qəz., № 106 4 dekabr, s.1.
- Vilayi, M. (1948). Dekabrın 5-i Sovet Sosialist Cümhuriyyətləri İttifaqı qanuni-əsaslı günü, ümumxalq bayramıdır! “Azərbaycan” qəz., № 106, 4 dekabr, s.3.

Dünya İnsan Bilimleri Dergisi

World Journal of Human Sciences

ISSN: 2717-6665

Ocak 2024

Cilt/Volume: 2024

Sayı/Issue: 1

İfade Özgürlüğüne Genel Bir Bakış

A General Overview To Freedom Of Expression

Erdem Sağar*

Özet

İnsanı diğer canlılardan ayıran en önemli özellik düşünebilme yetisidir. İnsan, bu yeti sayesinde iç dünyasında çeşitli fikir ve düşünceler üretebilmektedir. Ancak yalnızca kişinin iç dünyasında kalan, bir başka deyişle dış dünya ile paylaşılmayan fikir ve düşünceler anlamsız kalır. Fikir ve düşünceleri anlamlı kılan onları dış dünya ile paylaşmaktır. İşte bu noktada ifade özgürlüğü önem kazanmaktadır. Çünkü bu özgürlük temelde düşüncelerin serbestçe dışa vurulabilmesini konu alır ve insanı insan yapan düşünebilme yetisine anlam kazandırır. Keza bu önemi sebebiyle ifade özgürlüğü, insan haklarına ilişkin uluslararası sözleşmelerin ve anayasaların neredeyse hepsinde koruma altına alınmıştır. Yapılan çalışmada da ifade özgürlüğünün önemi ile birlikte ulusal ve uluslararası mevzuattaki mevcut konumu göz önünde bulundurulmuş ve bu hakka ilişkin okuyucuda genel bir fikir oluşturulması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İfade Özgürlüğü, Düşünce Özgürlüğü, Düşünceyi Açıklama Özgürlüğü, Konuşma Özgürlüğü, İnsan Hakları.

* **Sorumlu Yazar/Corresponding author:** Doktorant, erdemsagar1@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-2711-7439.

Atıf/Citation: Sağar, E. (2024). İfade Özgürlüğüne Genel Bir Bakış. *Dünya İnsan Bilimleri Dergisi*. 2024 (1), 57-75.

Abstract

The faculty of thought distinguishes humans from other living creatures. Humans develop various thoughts and ideas thanks to this faculty. Yet, thoughts and ideas that are not shared with people lose their meaning. Thoughts and ideas serve their purpose only when shared with others. In this regard, freedom of expression becomes crucial as it is essentially about free expression of thoughts, which accentuates the faculty of thought, the very thing that makes us human. Freedom of expression is protected under nearly all international contracts and constitutions relating to basic human rights. The aim of this article is to provide the reader with a general idea about the basic human right of freedom of expression by demonstrating its significance, and current place in national and international legislations.

Keywords: Freedom of Expression, Freedom of Thought, Freedom to Declare Ideas and Opinions, Freedom of Speech, Human Rights

Giriş

“Zayıfa acımak doğaya ihanettir” der Adolf Hitler (Wikiquote, 2023). Peki ya gerçekten zayıf olana merhametli davranılırsa bu doğa kanunlarına riayet edilmediği anlamını mı taşır? Bu sorunun cevabı insan düşünebilme yetisine sahip olmasaydı şüphesiz evet olurdu. Ancak insanlar diğer canlılardan farklı olarak düşünebilme ve akıl ve mantık doğrultusunda hareket edebilme kabiliyetine haizdirler. Bu sebeple diğer canlılar içgüdüleri gereği zayıf olan bireyi elemeye meyilli iken insanın akli ve mantığı buna engel olur. Bir başka deyişle insan düşünme ve düşündükleri doğrultusunda hareket edebilme yeteneği sayesinde diğer canlılardan ayrılır, farklı ve üstün bir yerde konumlanır.

İfade özgürlüğü ise bu insana has düşündüklerini ifade edebilme sürecini konu alır. İnsan ifade özgürlüğü ile insan olur, ifade özgürlüğünün olmadığı bir yerde insanın diğer canlılardan bir farkı kalmaz. Bu bakımdan ifade özgürlüğü kutsal bir misyona sahiptir.

Ancak ifade özgürlüğünün insanı insan yaptığı ve mukaddes bir değere sahip olduğu şeklindeki açıklamalar söz konusu özgürlüğün insanlığın başlangıcından beri var olduğu şeklinde yorumlanmamalıdır. Çünkü ifade özgürlüğü zaman içinde çokça tartışılmış ve bu hakkın bir temel insan hakkı olarak kabul edilmesi çok sancılı olmuştur. Zira Yunan tanrılarına inanmadığını söylediği için zehirlenen Sokrates’ten, dünya güneş etrafında dönüyor dediği için Kilise tarafından diri diri yakılan Giordano Bruno’ya, padişahı hedef alan hiciv çalışmaları için idam edilen Nef’i’den, mumyalamanın insanları öbür dünyaya göndermede bir araç olmadığını söylediği için katledilen Mısırlı Amentebat’a birçok kişi yalnızca düşündüklerini ifade ettikleri için öldürülmüştür (Şenödeyici, 2010: 329; Kaya, 2019).

Neyse ki insan hakları için verilen uzun ve çetin mücadeleler sonuç vermiş, bireylerin sırf insan olmasından mütevellit “insan hakları” olarak adlandırılan birtakım haklara sahip olduğu konusunda uzlaşmıştır (Torun, 2017: 417; Hekimoğlu, 2003: 77). Bu uzlaşma hali ise, insan haklarının ulusal ve uluslararası alanda korunmasını beraberinde getirmiştir. Bu çerçevede koruma altına alınan hak ve özgürlüklerden birisi de ifade özgürlüğü olmuştur. Keza uluslararası alana bakıldığında ifade özgürlüğü insan haklarına ilişkin uluslararası sözleşmelerde birincil olarak düzenlenmiş vaziyettedir. Ulusal bağlamda ise, bu hakkın birçok anayasal metinde açık ve geniş bir şekilde koruma altına alındığı görülmektedir (Stone, 2012: 406). Hatta öyle ki hangi kıtaya gidilirse gidilsin ifade özgürlüğünün düzenlendiği bir anayasa kolaylıkla bulunabilmektedir (Stone, 2012: 406).

İşte ifade özgürlüğünün gerek insanlık açısından gerekse hukuksal açısından arz ettiği bu ehemmiyet, kanımızda söz konusu hakkın ne anlama geldiğinin temel bir biçimde açıklanması gerektiği fikrini uyandırmıştır. Bu bağlamda çalışmanın ilk bölümünde ifade özgürlüğünün önemi irdelenirken, ikinci bölümünde ifade özgürlüğünün bir hak mı yoksa bir özgürlük mü olduğu sorusuna cevap aranmıştır. Ardından üçüncü bölümde ifade özgürlüğünün süre gelen terminoloji sorunu incelenmiştir. Dördüncü bölümde ise ifade özgürlüğünün kurucu unsurları ile ifade ve düşünce özgürlükleri arasındaki ilişki, çeşitli yaklaşımlar ve konuya ilişkin görüşlerimiz ile birlikte ele alınarak açıklanmıştır. Beşinci ve son bölümde tüm bu anlatılanlar ışığında ifade özgürlüğü kısaca tanımlanmaya çalışılmıştır. Bu sayede okuyucuda ifade özgürlüğüne ilişkin genel bir bakış açısı kazandırılması amaçlanmıştır.

1. İfade Özgürlüğünün Önemi

İnsan olmak düşünmek ve düşündüklerini ifade etmekle başlar (Kaygısız, 2015: 100; Aslan ve Dağdeviren, 2012: 168; Çınar Özkan, 2019: 555). Zira insan yarattığı tüm çevreyi düşünme ve düşündüklerini dışa vurabilme yeteneğine borçludur. İfade özgürlüğü de insanı diğer canlılardan ayırarak üst bir noktada konumlayan ve yalnızca insana özgü olan bu fiilleri konu alır. Sadece bu bile ifade özgürlüğünün insanoğlu için ne kadar önemli bir özgürlük olduğunu ispata yeter bir argümandır.

Aynı zamanda salt özgürlük olarak düşünüldüğünde ifade özgürlüğünün tüm özgürlükler için bir temel teşkil ettiği söylenilebilir (Bozkurt ve Dost, 2002: 48). Aşağıda da inceleyeceğimiz üzere özgürlük hukuktan önce bir kavramdır, serbest insan fiilinden ibarettir (Gözler, 2018: 62-73). Bir özgürlük olarak ifade özgürlüğü ise insanların düşündüklerini ifade edebilme serbestisidir. Bu serbesti sayesinde insanlar hak ve özgürlükleri düşünmüş, açıklayıp tartışmış ve hukuk düzeninin koruması altına almıştır (Bozkurt ve Dost, 2002: 48). Kısacası hak ve özgürlüklerin ortaya çıkışı salt özgürlükten ibaret olan ifade özgürlüğü sayesinde olmuştur.

İfade özgürlüğü bireylerin kendisini geliştirmesi bağlamında da önem arz eder (Kuzu, 2001: 248, Aslan ve Dağdeviren, 2012: 167). Düşünmekte ve düşüncelerini açıklamakta özgür olmayan bir kimse kendini bulamaz, başka insanların esiri olur, dünyasının muhteviyatı başkalarının fikirlerinin eriştiği yere kadar uzanır (Bozkurt ve Dost, 2002: 49). Bunun aksine düşünen, düşündüklerini açıklayan, tartışan insan kendini bulur, başkasının fikirlerinin hegemonyasında değil, kendi seçtiği doğrudan öz benliği ile birlikte var olur. Bu yüzden ki Decartes, “Düşünüyorum, öyleyse varım” der.

açıklamıştır (Hobbes, 1651: 161). Kant’a göre özgürlük ilerlemenin ve aydınlanmanın yegâne ölçütüdür (Çetinkıran Balcı, 2018: 21). Bu ölçüt ise akli her yönüyle ve her bakımdan çekinmeden “kitlelerin önünde apaçık olarak” kullanılması özgürlüğünden başka bir şey değildir (Çetinkıran Balcı, 2018: 21). Aristo’ya göre en genel haliyle özgürlük, insanın zorla ya da bilgisizlikten değil, bilerek ve isteyerek kendi kontrolüyle tercihte veya eylemde bulunma olanağıdır (Adugit, 2013: 69). İslam hukuku ise bu kavramı “*kişinin kendisine ve başkasına zarar vermeyecek şeyleri yapabilmesi*” olarak tanımlar (Demir, 2016: 517). Yapılan tanımlar bunlarla sınırlı olmamakla birlikte, özgürlük kavramına ilişkin halihazırda birçok tanım yapılmış haldedir. Bu durum özgürlüğün katı tarif kalıpları içine sığmayan çok yönlü bir kavram olmasının doğal sonucudur (Kapani, 2013:4-5). Kapani bu durumu ışığı renklerine ayıran prizmaya benzeterek açıklar (Kapani, 2013:4). Ona göre özgürlük bir prizmadır ve insanlar bu prizmaya bakarak kendi perspektifinden gördüğü renkleri tasvir eder (Kapani, 2013:4). Böylelikle özgürlük çok değişik anlam ve bağlamlarda hayat bulur (Kapani, 2013:4).

Özgürlüğün konusunu konuşmak, seyahat etmek, üremek, şarkı söylemek gibi tabii insan fiilleri oluşturur². Ancak insanların fiillerini icra edebiliyor olması özgürlüğün var olduğu anlamına gelmez (Gözler, 2018: 62-73). Özgürlüğün varlığına ilişkin yegâne ölçüt bu eylemlerin dışardan gelen bir zorlama olmaksızın serbest bir biçimde yapılabilmesi olmasından geçer (Gözler, 2018: 62-73). Bu serbestlik ise hukuk düzeninin sağladığı bir lütuf değil, insanın varlığıyla başlayan bir bağımsızlık halidir. Yani bir insan bir eylemi dışsal bir zorlama olmaksızın gerçekleştirme veya gerçekleştirilmeme iradesine sahipse özgürdür (Öğütçü, 2005: 559; İnanç ve Yazıcı, 2018: 137). Bu iradenin hukuk düzeni tarafından tanınmasına veya düzenlenmesine gerek olmayıp, insan sırf insan olduğu için buna sahiptir (Gözler, 2018: 62-73). Ne var ki anayasalarda ve kanunlarda özgürlüklerin düzenlendiğine ve diğer özgürlüklerle çatışmasının engellenmek için sınırlandırıldığına rastlanmaktadır. Hukuk düzeninin bu müdahalesiyle özgürlükler hak haline dönüşür. Çünkü hak “insanların hukuk düzeni tarafından güvence altına alınan özgürlükleri”nden başka bir şey değildir.

Konuyu ifade özgürlüğü açısından değerlendirecek olursak: İfade etmek iç dünyada var olan düşüncelerin elverişli vasıtalar aracılığıyla dış dünyayla paylaşılması anlamına gelen tabii bir insan fiilidir. Bu insan fiili serbestçe icra edilebiliyorsa artık ifade özgürlüğünden bahsedilir. Örneğin, bir kimse serbest bir şekilde istek ve arzularını dile getirme imkanına sahipse o kişinin ifade özgürlüğüne sahip olduğunu söyleyebiliriz. Dikkat edilirse burada ifade özgürlüğü, hukuki bir kavram olmayıp sadece serbest gerçekleştirilebilen insan fiilinden ibarettir. Ancak

² Konuyla ilgili daha detaylı bilgi için bkz. (Gözler, 2018)

ifade özgürlüğü hukuk düzeni tarafından düzenlenirse bu kavram artık bir hak haline gelir. Zira özgürlükler hukuk düzeninden önce de var iken haklar kaynağını hukuk düzeninden alır (Gözler, 2018: 62-73). Bu bakımdan ifade özgürlüğü hukuk düzeni tarafından tanınır ve düzenlenir ise artık karşımıza bir hak olarak çıkar.

3. İfade Özgürlüğünün Terminoloji Sorunu

İfade özgürlüğünün hem ulusal hem de uluslararası mevzuatta açık ve geniş biçimde düzenlendiğini belirtmiştik. Ancak bu durum, söz konusu hakkın var olan terminoloji sorununu göz ardı edilebilir kılmamaktadır. Çünkü ulusal-uluslararası metinlerde ve içtihatlarda ifade özgürlüğü yerine çok farklı kavramların kullanıldığına rastlanmaktadır. Örneğin Alman doktrininde ifade özgürlüğü yerine “düşüncenin serbestçe açıklanması ve yayılması özgürlüğü”, “düşünce özgürlüğü”, “iletişim özgürlüğü” gibi kavramların kullanıldığı görülmektedir (Korkmaz, 2004: 6). Benzer şekilde Türk doktrininde “ifade özgürlüğü”, “düşünce özgürlüğü”, “düşünceyi açıklama özgürlüğü” gibi kavramlar tamamen iç içe geçmiş vaziyettedir. Bunlardan başka Amerikan Yüksek Mahkemesi, kararlarında ifade özgürlüğünü “konuşma özgürlüğü” kavramı ile eş tutar ve bu kavramları birbirlerinin yerine kullanır (Korkmaz, 2004: 7). Hindistan Anayasası’nda ise ifade özgürlüğü ve konuşma özgürlüğü kavramları ayrı ayrı zikredilmek suretiyle aynı madde içinde koruma altına alınmış haldedir³.

Verilen örnekler göz önünde bulundurulduğunda bu konuya ilişkin bir kavramsal belirsizliğin olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bu noktada yapılan çalışmada diğer kavramlar yerine neden bizatihi olarak ifade özgürlüğünün tercih edildiği açıklanmalıdır.

Öncelikle belirtelim ki ifade özgürlüğü kendi yerine kullanılan tüm kavramlarla bir organik bağ içerisindedir. Çünkü bu kavramlar düşüncelerin dış dünyada var olmasına giden yolda farklı birer insan eylemini konu alarak düşüncelerin dış dünyada var olma sürecini koruma altına alma çabasıdır. Dolayısıyla bu kavramlardan herhangi birinin ifade özgürlüğü yerine kullanılmasında herhangi bir sakınca yoktur, yanlış olduğu da ileri sürülemez. Ancak yine de bize göre ifade özgürlüğü kavramı diğer kavramlardan bir adım daha öndedir. Bunun sebebini doktrinde ifade özgürlüğü yerine kullanılan “düşünce özgürlüğü”, “konuşma özgürlüğü”, “düşünceleri açıklama özgürlüğü” ve “anlatım özgürlüğü” kavramları ile birlikte ele alarak açıklayalım.

Doktrinde düşünce özgürlüğü ve ifade özgürlüğü kavramları birbirlerinin yerine geçecek biçimde kullanıldığına sıkça rastlanılır. Hatta öyle ki kimi yazarlar düşünce

³ Bkz. Hindistan Anayasası, [Çevrimiçi]. Erişim Adresi: <https://legislative.gov.in/constitution-of-india/> (Erişim Tarihi: 18.05.2023).

özgürlüğünün sahip olunan düşüncelerin serbestçe açıklanmasından başka bir şey olmadığını vurgular (Tanilli, 1990, akt: Özalp, 2012: 11-12; Bahçe ve Demir, 2017: 43). Ancak ifade özgürlüğü ve düşünce özgürlüğü her ne kadar birbirleriyle çok yakın ilişki içerisindeyse de bir o kadar da farklı şeylerdir (Korkmaz, 2004: 31; Tumay, 2019: 123). Düşünce özgürlüğü kişinin iç dünyasında bir düşüncenin oluşması aşamasını koruma altına alırken, ifade özgürlüğü düşüncelerin dış dünyada var olmasıyla ilgilendir. Ama esas olarak ifade edilmeyen, dış dünyayla paylaşılmayan düşünce, bilgi veya kanaat ancak kişinin iç dünyasında anlamlıdır (Erdem, 1998: 9). Düşüncelerin dış dünyada anlam kazanması yalnızca bunların dışa vurulması yani ifade edilmesi sayesinde olur. Bu sebeple sadece kişinin iç dünyasını ele almaktan ibaret olan “düşünce özgürlüğü” kavramı yerine, düşüncelerin anlam kazandığı “ifade etme” eylemini ön plana çıkaran “ifade özgürlüğü”nü tercih etmek kanımızca daha isabetlidir.

Peki ya düşüncelerin dış dünyada var olmasını konu alıyor olmasına rağmen “düşünceyi açıklama özgürlüğü”, “konuşma özgürlüğü”, “anlatım özgürlüğü” gibi kavramları neden tercih etmedik? Bu soruya ilk olarak “konuşma özgürlüğü” kavramı açısından cevap verelim. İfade özgürlüğü, konuşma özgürlüğünden daha kapsamlı bir kavramdır (Doğan, 2022: 887). Zira aşağıda detaylıca inceleyeceğimiz üzere düşünceler yalnızca konuşarak değil, yazı, resim, davranış gibi birçok araç vasıtasıyla dile getirilebilir. Ne var ki “konuşma özgürlüğü” düşüncelerin dışa vurulmasını konuşma eylemiyle sınırlar. Ama altını çizelim ki düşüncelerin açıklanması tüm araç ve yöntemleriyle birlikte korunmaya muhtaçtır. Bu bakımdan konuşma özgürlüğü yerine tüm araç ve yöntemlerini kapsayacak biçimde koruyan ifade özgürlüğü kavramının tercih edilmesi bizce daha münasiptir.

“Düşünceleri açıklama özgürlüğü” veya “anlatım özgürlüğü” kavramlarına gelecek olursak; ifade özgürlüğü, toplum içinde klişe haline gelmiş bir kavramdır. Çünkü ifade özgürlüğü denilince hukuk insanı olsun olmasın ne kastedildiği muhataplarca kolaylıkla anlaşılabilir. Buna karşın aynı şeyi “anlatım özgürlüğü” ve “düşünceleri açıklama özgürlüğü” açısından söylemek pek mümkün değildir. Bununla beraber uluslararası metinlerde geçen “*freedom of expression*” deyişi Türkçe mânâsıyla ifade özgürlüğünü tam olarak karşılar vaziyettedir. Bu sebeplerden ötürü bahsi geçen kavramlar yerine “ifade özgürlüğü” kavramının kullanılması daha uygundur.

4. İfade Özgürlüğünün Unsurları

Doktrinde kimi yazarlar “düşünce özgürlüğü”, “bilgi edinme özgürlüğü”, “kanaat özgürlüğü”, “düşünceleri açıklama özgürlüğü” gibi kavramların ifade özgürlüğünün kurucu unsurlarını oluşturduğunu öne sürerken kimi yazarlar bahsi geçen özgürlüklerin aslında

düşünce özgürlüğünün kurucu unsurları olduğunu savunmaktadır. Görüldüğü üzere ifade ve düşünce özgürlüklerinin unsurlarının ne olduğuna ilişkin bir belirsizlik hakimdir. İfade özgürlüğünün kurucu unsurlarını ifade özgürlüğü ile düşünce özgürlüğü arasındaki ilişkiyi de dikkate alarak açıklamaya çalışalım.

4.1. İfade Özgürlüğü - Düşünce Özgürlüğü İlişkisi

Yukarıda da belirttiğimiz üzere ifade özgürlüğü ve düşünce özgürlüğü arasında bir kavramsal kargaşa mevcuttur. Söz konusu özgürlükler arasındaki kargaşa ve bunun sonucu olarak işbu özgürlüklerin kurucu unsurlarında ortaya çıkan belirsizlik hali genelde es geçilen ancak mutlak surette açıklamaya muhtaç bir durumdur.

Bahsedilen kavramsal kargaşanın asıl sebebi hukuk otoritelerince ifade özgürlüğü ve düşünce özgürlüğü arasındaki ilişkinin farklı biçimlerde algılanarak anılan özgürlüklerin değişik anlam ve kapsamlarda açıklanmaya çalışılmasından kaynaklanmaktadır (Duymaz, 2013: 1368-1369). Bu ilişkinin belirlenmesinde genel olarak üç farklı yaklaşım ön plana çıktığı görülmektedir (Duymaz, 2013: 1368-1369). Bunlardan ilki ifade özgürlüğü ve düşünce özgürlüğü arasındaki ilişkiyi bu özgürlüklerin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) başta olmak üzere bazı insan hakları sözleşmelerinde düzenleniş biçimi etrafında açıklayan yaklaşımdır (Duymaz, 2013: 1368-1369). İkinci yaklaşım bu ilişkiyi 1961 Anayasası'ndan kalma bir anlayışla tasvir etmeye çalışır (Duymaz, 2013: 1368-1369). Son ve Türk hukuk doktrininde pek karşılık bulmayan yaklaşım ise bu ilişkinin Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi ışığında tanımlanmasıdır⁴. Biz burada Türk doktrininde pek karşılık bulmayan üçüncü yaklaşımdan ziyade ilk iki yaklaşımın üzerinde duracağız.

4.1.1. AİHS ve Bazı İnsan Hakları Sözleşmesi Etrafında İfade Özgürlüğü – Düşünce Özgürlüğü İlişkisini Ele Alan Yaklaşım

İlk yaklaşım düşünce özgürlüğü – ifade özgürlüğü ilişkisini ve bunların unsurlarını Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi başta olmak üzere bir grup evrensel insan hakları sözleşmesinde söz konusu özgürlüklerin düzenleniş biçimine göre açıklar ve unsurlarını buna göre belirler.

Söz konusu uluslararası metinlerde düşünce özgürlüğü, ifade özgürlüğü için bir unsur veyahut da ön koşul olmaktan ziyade daha çok din ve vicdan özgürlüğünün tamamlayıcısı niteliğindedir (Duymaz, 2013: 1368-1369). Örneğin düşünce özgürlüğü Avrupa İnsan Hakları

⁴ Detaylı bilgi için bkz. (Duymaz, 2013)

Sözleşmesi'nin 9. Maddesinde din ve vicdan özgürlüğü ile birlikte düzenlenmişken ifade özgürlüğü düşünce özgürlüğünden bağımsız olarak 10. maddede koruma altına alınmıştır. Aynı durumun İnsan Hakları Evrensel Beyanname'sinin 18 ve 19. Maddelerinde de var olduğu görülmektedir.

Özellikle ifade özgürlüğünün AİHS'deki düzenleniş tarzından yola çıkan işbu yaklaşımın savunucuları her ne kadar düşünce özgürlüğünün ifade özgürlüğü ile vazgeçilmez bir ilişkisi olduğunu ortaya koysalar da düşüncelerin oluşmasından açıklanmasına kadar çok geniş bir süreci yalnızca “ifade özgürlüğü” kavramına sığdırırlar (Sunay, 2001: 7; Gümüş, 2013:130-131; Tümay, 2019: 123). Bununla birlikte ifade özgürlüğünün unsurlarını tıpkı AİHS madde 10'daki “...ifade özgürlüğü...kanaat özgürlüğünü ve haber ve görüş alma ve de verme özgürlüğünü de kapsar.” ibaresinde gösterildiği gibi “haber alma ve görüş alma veya verme özgürlüğü”, “kanaat özgürlüğü” ve “düşünceleri açıklama özgürlüğü” olarak düşünce özgürlüğüne hiç değinmeksizin açıklarlar⁵ (Erdem, 2022:70-77; Sunay, 2001:49-73; Orallı, 2022: 547; Sunay, 2015: 98; İnanç ve Yazıcı, 2018: 142-143).

4.1.2. 1961 Anayasasından Kalma Bir Anlayışla İfade Özgürlüğü – Düşünce Özgürlüğü İlişkisini Ele Alan Yaklaşım

Türk doktrinindeki bir diğer yaklaşım ise ifade ve düşünce özgürlükleri arasındaki ilişkiyi 1961 Anayasası'ndan kalma bir anlayışla ele alırken bunların unsurlarını da yine aynı çerçevede açıklamaya çalışır.

1961 Anayasası'nda düşünme ve düşündüklerini açıklama süreci düşünce özgürlüğü adı altında tek bir maddede (m.20) koruma altına alınmıştı. Ancak o dönem Anayasa Mahkemesi (AYM), anayasada düşünce ve açıklama süreçlerinin tek bir maddede düzenlenmesine karşın kararlarında iki aşamalı bir hukuk sürecinin varlığına dikkat çekiyordu (Sunay, 2001: 31; Turhan, 1988: 98). Mahkemeye göre bir yanda kişinin iç alemini ilgilendiren bu yüzden herhangi bir sınırlamaya tabi tutulamayan mutlak ve sınırsız düşüncelerin oluşması aşaması mevcut iken diğer tarafta paylaşılarak dış dünyası haline getirilmiş bu sebeple de belli esas ve kurallara tabi tutulabilecek düşüncelerin açıklanması aşaması mevcuttu⁶. Mahkeme'nin bu tutumu 1982 Anayasa'sında düşünce özgürlüğü ve ifade özgürlüğünün farklı kapsam ve

⁵ Anayasa Mahkemesi'nin bu yaklaşıma paralel kararları mevcuttur. “...ifade özgürlüğü, sadece “düşünce ve kanaate sahip olma” özgürlüğünü değil aynı zamanda sahip olunan “düşünce ve kanaati (görüşü) açıklama ve yayma”, buna bağlı olarak “haber veya görüş alma ve verme” özgürlüklerini de kapsamaktadır.” AYM, Yaman Akdeniz ve Diğerleri, B. No: 2014/3986, T.02.04.2014, para.33, Erişim adresi: <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2014/3986> (Erişim tarihi: 03.05.2023)

⁶ AYM, E. 1963/ 7 K. 1963/72 T.29.03.1963 (Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi: 199), AYM, E.1963/17 K.1963/84, T. 08.04.1963 (Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi: 216)

sınırlarda tanınmasında rol oynadı (Sunay, 2001: 31). Öyle ki 1982 Anayasasında düşünce özgürlüğü ifade özgürlüğünden farklı olarak 25. maddede mutlak ve sınırsız olarak koruma altına alınırken ifade özgürlüğü 26. maddede belli sınırlamalara tabi tutulacak şekilde düzenlendi. 1982 Anayasası'nın gerekçesinde bu durum söz konusu özgürlüklerin nitelikleri ve sonuçları bakımından birbirlerinden farklı olmasıyla açıklandı⁷.

1982 Anayasasında düşünce ve ifade özgürlüklerinin birbirlerinden bağımsız bir biçimde ele alınmasına karşın günümüzde tıpkı 1961 Anayasası döneminde olduğu gibi düşüncelerin oluşması ve açıklanması sürecini yalnızca düşünce özgürlüğü kavramının içinde açıklayan bir yaklaşım söz konusudur (Abdiimamoğlu, 1998: 5-10; Örselli, 2003: 39; Korkmaz, 2004: 19-20; Ercan, 2022: 32). Bu yaklaşıma göre düşünce özgürlüğü bir üst kavramdır ve içinde haber, fikir ve bilgi edinme özgürlüğü, kanaat özgürlüğü ve ifade özgürlüğünü barındırır (Abdiimamoğlu, 1998: 5-10; Örselli, 2003: 39; Korkmaz, 2004: 19-20; Tanör ve Yüzbaşıoğlu, 2002: 170). Görüldüğü üzere bu yaklaşım içinde ifade özgürlüğü, düşünce özgürlüğünün unsurlarından olan alt kavramdan başka bir şey değildir.

4.2. Değerlendirme

Bize göre düşünce özgürlüğü-ifade özgürlüğü ilişkisi ve buna bağlı olarak söz konusu özgürlüklerin unsurlarını oluşturan diğer özgürlükler düşünce ve ifade özgürlüklerinin özünde yatan fenomenler etrafında ele alınmalıdır.

Düşünce denilince akla gelen ilk fenomen düşünmektir. Gerçekten de düşünmek bir düşüncenin oluşması için gerekli bir koşuldur. Düşünme olmadan düşünce olmaz. Bu bağlamda düşünme özgürlüğü düşünce özgürlüğünün bir unsuru kendini gösterir, bir düşüncenin için oluşması için şart olan düşünme faaliyetini konu alır. Ne var ki düşünme özgürlüğünün verimli bir şekilde kullanılabilmesi için objektif gerçekler, değer yargıları, olay bildirimleri gibi düşünsel ham maddelere ihtiyaç vardır (Korkmaz, 2004: 21). Zira kişilerin düşünceleri diğer kimselerin fikirleri, olaylar ve gerçekler etrafında oluşur, gelişir ve değişir. İşte bu noktada haber, fikir ve bilgi edinme özgürlüğü düşünce özgürlüğünün bir unsuru olarak ortaya çıkar ve düşüncelerin oluşması için gerekli ham maddeye ulaşmada aracılık eder (Sunay, 2001: 49; Kaboğlu, 2002: 336).

Düşünce özgürlüğü kapsamında değerlendirilmesi gereken bir başka hürriyet ise kanaat özgürlüğüdür. Belirtelim ki kanaat özgürlüğü düşünce özgürlüğünün diğer unsurlarının aksine

⁷ "Madde ile bu hürriyet, «Düşünceyi açıklama» hürriyetinden ayrılmıştır. Gerçekten bu iki hürriyet her ne kadar birbiriyle bağlantılı ise de nitelikleri ve sonuçları bakımından birbirinden farklıdır" Bkz. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (Gerekeçeli), [Çevrimiçi]. Erişim Adresi: <https://www.anayasa.gov.tr/tr/yayinlar/gerekeceli-anayasa/> Erişim Tarihi: 05.05.2023).

belli bir aşamayı konu almaz. O düşüncelerin oluşmasından açıklanmasına giden yoldaki sürecin tümünde vardır. Öyle ki kanaat özgürlüğünün güvencesi düşüncenin oluşmasından önce başlayarak düşüncenin açıklanmasının sınırlarına kadar uzanır. Ancak yine de asıl konusu henüz açıklanmamış düşünceler olduğu için düşünce özgürlüğünün içinde kalır.

Kanaat özgürlüğünün iki fonksiyonu vardır. Bunlardan ilki kişinin istediği düşünce veya kanaati seçebilmesi ya da benimseyebilmesidir. Gerçekten de erişilen haber, fikir ve bilgilerin akıl ve mantığın süzgecinden geçirilmesiyle birlikte zihinde birçok seçenek belirir. Kişi bu seçeneklerden inandığını tercih ederek ve seçtiği doğru ışığında yaşayarak kendi kaderini çizme iradesine kavuşur. Şayet bu seçeneklerden dilediğini seçemez, benimseyemez ve yaşayamazsa kendisi olamaz. Yani kişinin benliğini oluşturabilmesi için istediği doğruyu seçebilmesi elzemdir. Tam da bu noktada kanaat özgürlüğü devreye girer ve kişilerin istediği seçeneği tercih etme olanağını tehdit eden faktörlere karşı mücadeleyi gerekli kılar (Kaboğlu, 1993: 46; Kaboğlu, 2002: 336-337). Bu yüzdendir ki doktrinde kanaat özgürlüğü kişinin arzu ettiği doğruyu seçme ve içselleştirme hürriyeti olarak tanımlanır (Sunay, 2001:56-57; Tanör, 1969: 25; Kılınç, 2010: 438-439).

Kanaat özgürlüğünün ikinci fonksiyonu kişilerin düşüncelerini açıklamaya zorlanmamasını konu alır. Bu işlevi sebebiyle kanaat özgürlüğüne “konuşmama özgürlüğü” de denmektedir (Tanör, 1969: 25; Sunay, 2001: 57). Dikkat edilirse burada kişinin düşüncelerini dış dünyada paylaşmaktansa kendi iradesiyle iç dünyasında tutması söz konusudur. Bu bakımdan kanaat özgürlüğünün ifade özgürlüğünün negatif boyutunu temsil ettiği yönünde bir değerlendirme yapılabilir. (Mecit ve Mecit, 2018:834; Bahçe ve Demir, 2017: 49).

Bu aşamaya dek düşünceler kişinin iç dünyasındaki idelerden ibarettir. Düşünme özgürlüğü; haber, fikir ve bilgi edinme özgürlüğü ve kanaat özgürlüğü ile beraber düşünce özgürlüğünün güvence altına aldığı bu iç düşünümsele süreç düşüncelerin açıklanmasıyla birlikte artık yerini ifade özgürlüğüne bırakır. Çünkü burada kişilerin iç dünyasındaki düşünceler paylaşılarak dış dünyanın parçası haline getirilmiştir. Dolayısıyla artık bu noktadan itibaren ifade özgürlüğü ve ifade özgürlüğünün özünde yatan fenomenlere bakılmalıdır.

İfade özgürlüğünün kalbinde ifade etme eylemi yatar. İfade etmek sözlük anlamı itibariyle “anlatmak” anlamına gelirken “anlatmak” kelimesinin sözlük karşılığında “izah etmek”, “açıklama yapmak”, “açıklamada bulunmak” gibi kavramlar vardır (TDK, 2021). Yani ifade özgürlüğünü oluşturan fenomenler daha çok deklarasyona ilişkindir. Gelgelelim doktrinde düşüncelerin oluşmasından açıklanmasına kadar geniş bir sürecin ifade özgürlüğünün içine

sığdırılmaya çalışıldığı grlmektedir⁸. Altı çizilmelidir ki bu süreç sadece ifade özgürlüğüne mal edilemeyecek kadar kapsamlı bir süreç olup salt düşüncelerin açıklanmasına yönelik fenomenler burada yetersiz kalır. şöyle ki ifade özgürlüğü işlerlik kazanabilmek için bir süjeye muhtaçtır. Açıklanacak bir şey olmadıktan sonra bir açıklama yapılması da söz konusu olamaz. İfade özgürlüğüne bu süje ise düşünce özgürlüğü tarafından sağlanır. Bu açıdan ifade özgürlüğünün düşünce özgürlüğüne muhtaç olduğu söylenebilir. Ancak yine de bu durum düşünce özgürlüğünün ifade özgürlüğünü kapsadığı şeklinde yorumlanamaz. Çünkü diğer taraftan düşünce özgürlüğü de dış dünyada anlam kazanabilmek için ifade özgürlüğüne ihtiyaç duymaktadır. Dolayısıyla bu özgürlükleri birbirlerinin kapsamı içine sokmak ya da birbirlerinden ayırmak pek mümkün değildir. Bu sebeple biz ifade-düşünce özgürlüklerinden hangisi diğerini kapsar şeklinde bir tartışmaya girmektense ikisinin birbirleri için *sine qua non* (olmazsa olmaz) nitelikte olduğunu söylemenin daha doğru olacağını düşünüyoruz.

Düşünce ve ifade özgürlükleri her ne kadar birbiriyle irtibatlı ve iltisaklı iki hürriyet olsa da esas olarak bunların iki farklı özgürlük olduğu da unutulmamalıdır⁹. Keza daha önce de belirttiğimiz üzere düşünce özgürlüğünün konu alanı düşüncelerin oluşmasından başlayıp düşüncelerin dış dünya ile paylaşılmasına kadar uzanırken ifade özgürlüğü düşüncelerin dış dünya ile paylaşılmasından sonra gündeme gelir. Öte yandan düşünce ve ifade özgürlükleri, süjeleri olan düşüncelerin hukukun konusu olabilmesi bakımından da birbirinden ayrılırlar. Bunun sebebi yalnızca dış dünyada var olan insan davranışlarının hukukun konusuna olabilecek olmasından kaynaklanmaktadır (Kaboğlu, 2002: 334). Buna göre düşünce özgürlüğünün ham maddesi olan düşünceler, henüz dış dünya bir varlık kazanmadığı için hukukun konu alanı dışındadır. Dolayısıyla da hukuk düzeni tarafından bu düşüncelere ilişkin herhangi bir müdahalede bulunulamaz. Ne var ki aynı düşünceler dış dünya ile paylaşılması durumunda hukukun konusu olacağından bunlara ilişkin bir hukuksal müdahale gündeme gelebilir.

5. İfade zgrlğ Nedir?

“İfade zgrlğ nedir?” sorusuna verilecek kesin bir tanım yoktur (Bozkurt ve Dost, 2002:47-48). Nitekim doktrinde bu özgürlüğün ne olduğu sorusuna gerek düşünce özgürlüğünü bir st kavram olarak kabul eden yaklaşım tarafından gerekse düşüncelerin oluşmasından

⁸ Ancak yine de tekrar edelim, eğer düşünme ve düşündüklerini ifade etmeye kadar uzanan bu geniş süreç mutlaka tek bir kavram içine sığdırılacaksa bunun düşünceleri somutlaştırarak dış dünyada anlam kazandıran ve böylelikle düşüncelerin hukukun konusu olmasını sağlayan “ifade özgürlüğü” kavramına hasredilmesinin daha uygun olacağı kanaatindeyiz.

⁹ Benzer şekilde Korkmaz her ne kadar düşünce ve düşünceyi açıklama özgürlükleri arasında sıkı bir birliktelik olsa da bu durumun anılan özgürlüklerin iki farklı özgürlük oldukları gerçeğini ortadan kaldırmayacağını belirtmiştir. (Korkmaz, 2004: 31)

açıklanmasına kadar geçen süreci yalnızca ifade özgürlüğü kavramı içine sığdıran yaklaşım tarafından birçok cevap verilmiştir¹⁰. Bu tanımları burada tekrar zikrederek çalışmayı şişirmek yerine biz direkt olarak ifade özgürlüğünün bizim için ne anlama geldiğini açıklamak istiyoruz.

Yukarıda açıkladığımız üzere düşünce ve ifade özgürlükleri birbirine muhtaç iki hürriyettir. Öyle ki ifade özgürlüğü, konusunu oluşturacak “düşünce ham maddesi” için düşünce özgürlüğüne muhtaç iken düşünce özgürlüğü de güvencesi altında oluşan düşüncelerin dış dünyada anlam kazanabilmesi noktasında ifade özgürlüğüne gereksinim duyar. Gelgelelim bu karşılıklı muhtaçlık durumu aynı anda tecelli etmez. Zira düşüncelerin oluşması ve açıklanması bir süreçtir. Bu süreç içerisinde önce gündeme gelen ise düşünce özgürlüğüdür. Gerçekten de ifade edilecek bir düşünce olmadan düşüncelerin açıklanması safhasına geçilemez. Yani düşünce özgürlüğü ifade özgürlüğüne giden yolda öncül bir koşul niteliğindedir. Bu yüzden ifade özgürlüğü tanımlanacaksa ilk olarak ifade özgürlüğünün öncül koşulu olan düşünce özgürlüğünün tanımlanması gerekmektedir.

Bize göre düşünce özgürlüğü “kişilerin serbestçe fikir edinebilmesi ve bunları geliştirerek dış dünya ile paylaşmaya hazır hale getirilmesi serbestisi” anlamına gelir. Bu bağlamda ifade özgürlüğü ise “düşünce özgürlüğünün güvencesi sayesinde temin edilen öz düşüncelerin elverişli araçlarla dış dünyaya aktarılması hakkı” olarak tanımlanabilir.

Sonuç

İnsanı diğer canlılardan ayıran düşünme ve düşündükleri doğrultusunda hareket edebilme kabiliyetidir. İfade özgürlüğü de bu insanı diğer canlılardan farklı ve üstün bir yerde konumlayan düşündüklerini ifade etme yeteneğini konu alan bir insan hakkıdır. Belirtelim ki ifade özgürlüğünün önemi yalnızca bundan ibaret değildir. Zira bu özgürlük tüm hak ve özgürlükler için temel teşkil ederken diğer yandan kişilerin ve toplumların gelişmesi, demokrasinin işlerliğini sürdürebilmesi noktasında olmazsa olmaz bir unsur olarak karşımıza çıkar. Bu sebeple de söz konusu özgürlüğün, ulusal ve uluslararası metinlerde birincil nitelikte düzenlendiği görülmektedir.

Ne var ki bu metinlerde ifade özgürlüğü tek bir şekilde değil, çok farklı anlam ve kapsamlarda tasvir edilmiştir. Nitekim kimi kaynaklarda ifade özgürlüğü düşüncelerin oluşmasından açıklanmasına kadar çok geniş bir süreci koruma altına alacak şekilde açıklanırken bazı kaynaklarda söz konusu özgürlük yalnızca düşüncelerin açıklanması safhasına hasredilmiş vaziyettedir. Bunun yanında ifade özgürlüğü yerine “düşünce özgürlüğü”

¹⁰ Doktrinde düşünce ve ifade özgürlükleri için yapılan tanımlardan bazıları için bkz. (Duran, 2006: 60; Kaboğlu, 2002: 334; Tanör, 1969: 15; Örselli, 2009: 224-225; Korkmaz, 2004:32-34)

“düşünceyi açıklama özgürlüğü”, “anlatım özgürlüğü” gibi çok farklı terimlerin kullanıldığına da rastlanılmaktadır.

Görüldüğü üzere ifade özgürlüğünün ne olduğuna ilişkin bir fikir birliğine ulaşılamamıştır. Aynı durum ifade özgürlüğünün kurucu unsurlarının belirlenmesinde de söz konusudur. Keza doktrindeki bazı yazarlar “bilgi edinme özgürlüğü”, “kanaat özgürlüğü”, “düşünceleri açıklama özgürlüğü” gibi kavramların ifade özgürlüğünün kurucu unsurlarını teşkil ettiğini savunurken diğer yazarlar bu özgürlüklerin esasen düşünce özgürlüğünün unsurları olduğunu öne sürmektedir.

Bize göre düşüncelerin açıklanması iki boyutlu bir süreçtir: İlk boyutta düşünce özgürlüğü unsurları olan düşünme özgürlüğü; haber, fikir ve bilgi edinme özgürlüğü ve kanaat özgürlüğü ile birlikte bulunur. Bu çerçevede düşüncelerin oluşmasını hazırlayan dış belirleyicilere ulaşabilme imkanını, muhakeme edebilme kabiliyetini ve düşünceleri dış dünyada var edebilme iradesini koruma altına alır. İkinci boyutta ise düşünce özgürlüğü kapsamında oluşan düşüncelerin dış dünya ile paylaşılması söz konusudur. İfade özgürlüğü de tam bu aşamada devreye girer ve hukuk düzenince belirlenen kurallar dahilinde düşüncelerin deklare edilmesi hakkını muhataplara tanır.

Sözün özü düşünce özgürlüğü kişinin iç dünyası ile ilgilenir iken ifade özgürlüğü düşüncelerin dış dünyada var olmasını konu alır. Bu sebeple düşünce ve ifade özgürlüğünün aynı şeyler oldukları söylenemez. Ancak belirtelim ki düşüncelerin oluşmasından açıklanmasına kadar geçen tüm süreç hukuk düzeni tarafından koruma altına alınacaksa bunun yalnızca “ifade özgürlüğü” kavramı çerçevesinde yapılmasında herhangi bir sakınca yoktur. Çünkü bir düşünceyi açıklayabilmek için önce o düşüncenin kişinin iç dünyasında var olması gerektiği su götürmez bir gerçektir. Bununla birlikte düşünce özgürlüğü zaten hukukun müdahale etmesinin mümkün olmadığı tinsel bir alan içinde yer almaktadır. Bu sebeplerden ötürü hukuk metinlerinde düşünce özgürlüğü kavramına ayrıca yer verilmesinde kayda değer bir fayda bulunmadığı kanaatindeyiz.

Kaynakça

- [Wikiquote]. (2023, Mayıs 9) Adolf Hitler. Erişim adresi: https://tr.wikiquote.org/wiki/Adolf_Hitler
- Abdiimamoğlu, K. (1998). Genel Olarak Düşünce Özgürlüğü ve 1982 Anayasası'nda Düşünce ve Düşünceyi Açıklama Özgürlüğünün Sınırlandırılması Rejimi. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi
- Abdulahkimoğulları, E. (2006). Siyasal Partiler İçin İfade Özgürlüğünün Anlamı, *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, X(1-2), s.55-81.
- Adugit, Y. (2013). Özgürlüğün Kısa Tarihi. *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, (16), s.63-94.
- Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi, (1992). 2. Baskı, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi
- Aras, B. (2021). Hakim ve Savcıların İfade Özgürlüğünün Sınırları ve Bundan Dolayı Disiplin Soruşturmalarına Tabi Tutulmaları, *Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 18(1), 1-47.
- Aslan, E. ve Dağdeviren, F. (2012). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Çerçevesinde Düşünceyi Açıklama Özgürlüğü. *İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi*, 15(1), s.167-177.
- Bahçe, A. ve Demir, A. (2017). İfade Özgürlüğünün Teorik Boyutu ve Türk Hukukunda İfade Özgürlüğü, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 4(2), s.41-80.
- Bozkurt, E. ve Dost, S. (2002). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarında İfade Özgürlüğü ve Türkiye, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 7(1), s.47-74.
- Çetinkıran Balcı, E. (2018) İsteme Özgürlüğünden Eylem Özgürlüğüne: Kant'ın Özgürlük Görüşü, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 35(1), s.20-32.
- Çınar Özkan, S. (2019). AİHM İçtihatları Işığında Danıştay Kararlarında İfade Özgürlüğü, *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*. 9(2), s.553-586.
- Demir, A. (2016). İslamda İnsan Hakları, içinde II. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri, Fethi Gedikli (Ed). İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, s.517-533.
- Doğan, O. K. (2022). Dilenmek Bir İnsan Hakkı Mıdır? İfade Özgürlüğü Kapsamında Karşılaştırmalı Bir Çalışma. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 71(2), s.885-910.
- Duran, H. (2006). İfade Özgürlüğü ve Türkiye. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 14(1), s.57-81.

- Duymaz, E. (2013). İfade Özgürlüğünün Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi Çerçevesinde Korunması Üzerine Bir İnceleme. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 17(2), s.1367-1404.
- Ercan, M. (2022). Yargının Kamuoyu Tarafından Denetlenmesi Perspektifinde Düşünce Özgürlüğü ve Düşünce Özgürlüğünün Sınırlanması Sorunu, Yayınlanmamış Doktora Tezi
- Erdem, B. (2022). The Elements of Freedom of Expression in the Light of the European Convention on Human Rights, *European Journal of Interdisciplinary Studies* 8(2), s.70-80.
- Erdem, F.H. (1998). Düşünce Özgürlüğü ve Demokrasi, *Ankara Barosu Dergisi*, 1, s.5-36.
- Gözler, K. (2018). İnsan Hakları Hukuku, 2. Baskı, Bursa: Ekin Basım Yayım Dağıtım.
- Gül, C. (2019). AIHM Kararlarında İfade ve Medya Özgürlüğünün Sınırlandırılması Kriterleri. *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 14(1), s.105-126.
- Gümüş, T. A. (2013). Dink/Türkiye Kararı Çerçevesinde İfade Hürriyeti. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 21(1). s.129-163.
- Hekimoğlu, M. M. (2003). İnsan Haklarının Tarihsel Perspektif İçerisindeki Gelişimi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 1(1), s.73-92.
- Hindistan Anayasası, [Çevrimiçi]. Erişim Adresi: <https://legislative.gov.in/constitution-of-india/> (Erişim Tarihi: 18.05.2023).
- Hobbes, T. (1651). Leviathan, Erişim adersi: http://files.libertyfund.org/files/869/0161_Bk.pdf (Erişim Tarihi 27.05.2021)
- Işık, T. (2022). Cumhurbaşkanına Hakaret Suçu ve İfade Özgürlüğü. *Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 19(2), s.735-774
- İnanç, H. ve Yazıcı, B. (2018). Kavramsal ve Kuramsal Boyutlarıyla İnsan Hakları ve İfade Özgürlüğüne Sosyo-Politik Bir Bakış, *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (70), s.132-147.
- Kaboğlu, İ. Ö. (1993). Düşünce Özgürlüğü (Avrupa Ölçütleri ve Türkiye), *İnsan Hakları Yıllığı*, 15, s.45-53.
- Kaboğlu, İ., Ö. (2002). Özgürlükler Hukuku, 6. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi
- Kale, N. (1992). Potansiyel Özgürlükten Eylemsel Özgürlüğe, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 25(2), s. 753-761.
- Kapanı, M. (2013). Kamu Hürriyetleri, 7. Baskı, Ankara: Yetkin Yayınları.

- Kaya, B. (2019). Nasıl Gerizekalı Olduk [Çevrimiçi]. Erişim adresi: <https://www.gaziantepusula.com/makale/10333951/baris-kaya/nasil-geri-zekali-olduk> (Erişim tarihi: 03.04.2023)
- Kaygısız, Ü. (2015). Düşünce Özgürlüğüne Verilen Önem Açısından Hukuk Sistemlerine Kavramsal Bir Yaklaşım. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (52), s.99-100.
- Kılınç, D. (2010). Türk Hukukunda ve Mukayeseli Hukukta İnternet Sitelerine Erişimin Engellenmesi ve İfade Hürriyeti. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 14(2), s.407-454.
- Korkmaz, Ö. (2000). Düşünce Özgürlüğü ve Sınırları. *Dokuz Eylül Üniversitesi Yayını*, Prof.Dr. Seyfullah EDİZ'e Armağan, s. 117-150.
- Korkmaz, Ö. (2004). *Düşünce Özgürlüğü ve Sınırları*. Yayınlanmış Doktora Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi.1
- Kuzu, B. (2001). Düşünceleri Açıklama Özgürlüğü Alanında Geldiğimiz Nokta. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 59(1-2), s.247-334.
- Orallı, L. E. (2022). Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde İfade Özgürlüğü ve Sınırları, *TESAM Akademi Dergisi*, 9(2), s.537-570.
- Öğütçü, M. (2005). Doğal Hukuk ve Pozitif Hukuk Işığında İnsan Hakları Alanındaki Bazı Kavramlar, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7, s.555-616.
- Öngüç, B. (2020). Şiddet İçerikli Söylemler Bakımından İfade Özgürlüğünün Sınırlandırılması: AİHM Kararları Işığında Kısa Bir Değerlendirme, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 11(2), s.587-599
- Örselli, E. (2003). 19 Mart 2001 Tarihli Ulusal Program ve Türkiye'de Düşünce Özgürlüğü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi.
- Örselli, E. (2009). Ulusal Program ve Türkiye'de Düşünce Özgürlüğü, *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 9(17), s.218-236.
- Özalp, E. (2012). İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararlarında Düşünce Özgürlüğü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi.
- Özlem, D. (2014). Ahlakta, Hukukta ve Siyasette Özgürlük Kavramı Üstüne, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 72(1), s.87-94.
- Stone A. (2012). The Comparative Constitutional Law of Freedom of Expression, içinde Tom Ginsburg ve Rosalind Dixon (Ed.), *Research Handbook in Comparative Constitutional Law*, Cheltenham: Edward Elgar Publishing.

- Sunay, R. (2001). Avrupa Sözleşmesinde ve Türk Anayasasında İfade Hürriyetinin Muhtevası ve Sınırları, Ankara: Liberal Düşünce Topluluğu
- Sunay, Z. A. (2015). AİHM ve Danıştay Kararları Işığında Radyo ve Televizyon Yayınlarının Önceden Durdurulması Suretiyle İfade Özgürlüğünün Sınırlandırılması, *Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1(2), s.95-117
- Şenödeyici, Ö. (2010). Nefî ve Gürcü Mehmed Paşa Mücadelesinin Tarihî ve Edebî Boyutları. *Gazi Türkiyat*, 1(6), s.319-332.
- Tanör, B. (1969). Siyasi Düşünce Hürriyeti ve 1961 Türk Anayasası, 1. Baskı, İstanbul: Öncü Kitabevi
- Tanör, B. ve Yüzbaşıoğlu, N. (2002). 1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku (2001 Anayasa Değişikliklerine Göre), 3. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- TDK Güncel Türkçe Sözlük, [Çevrimiçi]. Erişim adresi: <https://sozluk.gov.tr/>. (Erişim Tarihi: 27.05.2021).
- Torun, Y. (2017). İnsan Hakları. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi*, (16), s.415-424.
- Tumay, M. (2019). Demokratik Toplumda İfade Özgürlüğü Kavramı, İçeriği Ve Sınırlarının Belirlenmesi Sorunu, *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 9(2), s.117-130.
- Turhan, M. (1988). Düşünce Özgürlüğü ve 1982 Anayasası, *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 4(1), s.87-117.
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (Gerekçeli), [Çevrimiçi]. Erişim Adresi: <https://www.anayasa.gov.tr/tr/yayinlar/gerekceli-anayasa/> Erişim Tarihi: 05.05.2023).
- [Wikipedia]. (2015, Eylül 24) Harry Houdini. [Wiki Makalesi]. Erişim adresi: https://en.wikipedia.org/wiki/Harry_Houdini
- Yayla, A. (2009). İfade Hürriyeti Nedir, Niçin Gereklidir?, *Liberal Düşünce Dergisi*, (50), s.159-175.

Dünya İnsan Bilimleri Dergisi

World Journal of Human Sciences

ISSN: 2717-6665

Ocak 2024

Cilt/Volume: 2024

Sayı/Issue: 1

Maske Takma Davranışının, Saldırganlık ve Bilişsel Esneklik Açısından İncelenmesi

Examining Mask Wearing Behavior in Terms of Aggressiveness and Cognitive Flexibility

İrem Döndar*

Tuğba Erdoğan¹**

Fatma Can***

Özet

COVID-19 pandemisi ile birlikte hastalığın bulaşmasını önlemek için neredeyse tüm dünyada maske takmak zorunlu kılınmıştır. Maske takmak hastalıktan kaçınabilmek açısından çok etkili bir yöntem olmakla birlikte, bazı istenmeyen sonuçlara da yol açabilmektedir. Bu çalışmada da maske takma davranışının bir engellenme hissine yol açarak saldırgan davranışlarda bir artışa katkısı olup olmadığı incelenmiştir. Bu amaçla çalışmada, maske takma davranışı ile saldırganlık arasındaki ilişkide, olumsuz duygular / öfke ile bilişsel esnekliğin aracı rolü incelenmiştir. 117 (%65.4) kadın ve 62 (%34.6) erkek olmak üzere toplam 179 kişi araştırmanın örneklemini oluşturmuştur. Veriler, Kişisel Bilgi Formu, Saldırganlık Davranış Ölçeği, Bilişsel Esneklik Ölçeği ve Maske Takma Davranışı Tutum Ölçeği kullanılarak

* **Sorumlu Yazar/Corresponding author:** Psikolog, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, iremdondar9@gmail.com, ORCID ID: 0009-0007-3742-739X.

** Psikolog, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, tugbaer.35.06@gmail.com, ORCID ID: 0009-0008-2240-0765.

*** Dr.Öğr.Üyesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, fatmacan@ibu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-0992-5459.

Atf/Citation: Döndar, İ., Erdoğan, T. & Can, F. (2024). Maske Takma Davranışının, Saldırganlık ve Bilişsel Esneklik Açısından İncelenmesi. *Dünya İnsan Bilimleri Dergisi*. 2024 (1), 76-95.

Geliş/Received: 13.05.2023

Kabul/Accepted: 07.01.2024

toplanmıştır. Bulgularımız maske takma davranışı ile öfke ve saldırganlık arasında negatif yönde anlamlı ilişki olduğunu, maske takma davranışı ile saldırganlık arasındaki ilişkide öfkenin aracı rolü olduğunu göstermiştir. Çalışmanın bulguları Engellenme-Saldırganlık hipotezi bağlamında tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Maske, Öfke, Saldırganlık, Bilişsel Esneklik, COVID-19

Abstract

With the COVID-19 pandemic, mask-wearing has become mandatory almost all over the world to prevent the transmission of the disease. Although mask-wearing is a very effective method to avoid the disease, it can also lead to some undesirable consequences. In this study, we examined whether mask-wearing contributes to an increase in aggressive behaviors by causing a feeling of frustration. For this purpose, the mediating role of anger and cognitive flexibility in the relationship between mask-wearing and aggression was examined. A total of 179 people, 117 (65.4%) women and 62 (34.6%) men, constituted the sample of the study. Data were collected using the Personal Information Form, Aggression Behavior Scale, Cognitive Flexibility Scale, and Mask-Wearing Attitude Scale. Our findings showed that there was a significant negative relationship between mask-wearing and anger and aggression, and that anger played a mediating role in the relationship between mask-wearing behavior and aggression. The findings of the study are discussed in the context of the Frustration-Aggression hypothesis.

Key Words: Mask-Wearing, Anger, Aggression, Cognitive Flexibility, COVID-19

Giriş

İnsanlık tarihi boyunca toplumlar birçok salgın hastalıkla karşılaşmışlar ve bu salgınların ölümcül sonuçlarını önleyebilmek için mücadele etmişlerdir. 2019 yılı sonunda Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkan COVID-19 salgını da küresel bir sağlık krizine dönüşmüştür (Sohrabi ve ark., 2020). COVID-19 öksürme, hapşırma, konuşmayla yayılan damlacıkların solunması ya da virüs bulunan yüzeylere dokunduktan sonra ellerin burun, ağız ve göze götürülmesi yoluyla bulaşmaktadır (Saydam, 2020). Ayrıca enfekte olmuş hastaların solunum yollarıyla dağılan damlacıkların bakır, plastik, çelik gibi alanlarda canlılığını koruduğu bildirilmiştir (Van Doremalen ve ark., 2020).

Damlacık yoluyla bulaşan bir enfeksiyon olması nedeniyle Dünya Sağlık Örgütü, bulaş riskini azaltmada en etkili yöntemin maske kullanmak olduğunu ve maske kullanımının etkili olabilmesi için maskenin ağız, burun ve çeneyi tam kapatacak şekilde takılması gerektiğini vurgulamıştır (Dünya Sağlık Örgütü [DSÖ], 2020b). Ülkemizde salgın yönetimi için T.C. Sağlık Bakanlığı başkanlığındaki Bilimsel Danışma Kurulunun önerileri dikkate alınarak hazırlanan rehberlerde, sosyal alanlarda zorunlu olarak maske takılması gerekliliği ifade edilmiştir (Sağlık Bakanlığı, 2020). Ülkemizde salgının başında hasta veya semptomu olan kişilere maske kullanımı önerilirken ilerleyen süreçte hasta olan ve/veya olmayan herkesin maske takması önerilmiştir. Covid-19'un kapalı ortamlarda yayılımını inceleyen bir çalışmada, maske takmayan enfekte olmuş bir kişi, sağlıklı olan ama maske takmayan bir kişiye virüsü 15 dakikada bulaştırırken, her ikisi de cerrahi maske taktığında bu süre 60 dakikaya uzamıştır (American Conference of Governmental Industrial Hygienists [ACGIH], 2021). Başka bir çalışmada ise filtrasyon özelliği bulunan maskelerin hem takan kişiyi hem de karşıdaki kişiyi sınırlı da olsa koruduğu ifade edilmiştir (Yam ve Ng, 2020).

Maske kullanımı bulaşı azaltarak sosyal yaşamda koruyucu olmakla birlikte, maske kullanımına ilişkin bilgilerin sürekli değişmesi, seçim özgürlüğünün kısıtlanması ya da pandeminin ciddiyetine olan inançsızlık gibi nedenler birçok kişinin maske takma önerisine karşı çıkarak "maske karşıtı" hareketler başlatmasına yol açmıştır (Batova, 2022). Ayrıca maske kullanımının fiziksel görünüm ve nefes almada yarattığı değişiklikler, etiketlenme gibi kişisel maliyetleri de bulunmaktadır (Carbon, 2020; Capraro ve Barcelo, 2020). Engellenme-saldırganlık kuramından (Dollard ve ark., 1998) yola çıkarak, maske kullanımının bir diğer olumsuz sonucu pandemi süresinin uzaması ve maske kullanımının kalıcı hale gelmesiyle birlikte maske kullanımının engellenme duygusu yaratarak, olumsuz duygusal tepkilerin ortaya çıkmasına ve saldırgan davranışların artmasına yol açması olabilir. Engellenme-saldırganlık

kuramına göre (Dollard ve ark., 1998), saldırgan davranış engellenme duygusuna gösterilen tipik bir davranıştır ve engellenmenin nedeni beklenmedik bir nedense, bir kanunsa ya da mantık dışıysa, engellenme duygusu daha da artmaktadır (Kulik ve Brown, 1979). Pandemi koşulları dikkate alındığında, maske kullanımının beklenmedik olması, kanunlarla zorunlu kılınması ve pandeminin ciddiyetine olan inançsızlık nedeniyle mantık dışı algılanma olasılığı maske takma davranışının bir engellenme duygusu yaratarak olumsuz duygularda / öfkede ve saldırgan davranışlarda artışa yol açması beklenebilir. Alan yazın incelendiğinde, pandemi döneminde saldırgan davranışlarda bir artış riski olduğuna, kadınlara ve çocuklara yönelik aile içi şiddetin arttığına (Boxall ve ark., 2020; Humphreys ve ark., 2020); işsiz kalma, gelir kaybı veya işini kaybetme korkusu gibi sorunların kişilerarası şiddeti arttırdığına (Sharma ve Borah, 2020); ekonomik kaygılar, enfekte olma korkusu, tecrit ve sosyal mesafe nedeniyle kısıtlanmış koşulların, mağdurların saldırgan ortamdan ayrılmasını engelleyebildiğine (Cluver ve ark., 2020); katılımcılar maske kullanımı sırasında korku, endişe, nefessizlik, rahatsızlık, kısıtlanma ve huzursuzluk duygularını deneyimlediklerine (Okan ve Okan, 2021) ve maske kullanımı arttıkça öfke duygusunun arttığına (Batova, 2022) ilişkin bulgulara rastlanmakla birlikte maske takma davranışının saldırganlık ve öfke ile ilişkisinin incelendiği bir çalışmanın olmadığı dikkat çekmektedir. Bu bağlamda bu çalışmada, maske takma davranışı ile öfke duygusu ve saldırgan davranışlar arasındaki ilişkilerin incelenmesi amaçlanmıştır.

Pandemi gibi belirsizliğin arttığı stresli yaşam olayları, değişen koşullara uyum sağlamayı gerektirmektedir (Genet ve Siemer, 2011) ve stresli olaylarla başa etme stratejileri, değişen bağlamsal koşullara esnek bir şekilde uygulanabilmelidir (Bonanno ve Burton, 2013; Cheng, 2001). Troy ve arkadaşlarının (2013) yürüttüğü deneysel çalışma, bir baş etme stratejisi olarak bilişsel yeniden değerlendirilmenin, kişinin daha fazla kontrole sahip olduğunu hissettiği stresli koşullardansa, kontrol edilemeyen stres koşullarında daha etkili olduğunu göstermiştir. Araştırmacılar stres kaynağının türüne duyarlı düzenleyici stratejiler uygularken esnek olmanın, baş etme stratejilerini keşfetmekten daha uygun olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu nedenle, esneklik genel sağlık, iyi oluş ve uyum için anahtar bir role sahiptir (Kashdan ve Rottenberg, 2010). Yürütücü işlevlerin temel bir bileşeni olan bilişsel esneklik, değişen durumlara ve koşullara uygun tepki verebilme ve bilişsel olarak uyum sağlama süreçlerini ve stratejilerini içermektedir (Canas ve ark., 2003). Spiro ve Jehng (1990) bilişsel esnekliği, kişilerin farklı durumlarda oluşan taleplere uygun tepki verebilmeleri için bilgilerini yeniden yapılandırma yetenekleri olarak tanımlamışlardır. Stevens (2009) ise bilişsel esnekliği, kişinin bir olay karşısında kolayca uyum sağlaması, kurallar ya da düşünceler arasında esnek bir şekilde geçiş yapma becerisi ya da daha önce karşılaşılmamış olan problemlere karşı farklı çözüm

önerileri sunabilme kapasitesi olarak tanımlamıştır. Bu özellikler kişinin bilişsel esneklik sergilemek için ilgisiz bilgileri engellemesini ve dikkat kaynaklarını etkili bir şekilde kullanmasını gerektirir. Belirli düşünme biçimleri arasında geçiş yapma yeteneği, bir kişi kontrol edemediği bir stresle karşılaştığında özellikle faydalı olabilir (Troy ve ark., 2013). Örneğin, bilişsel esneklik, kişinin mevcut küresel salgın anlayışını, kontrol edilemeyen bir stres etkeni olarak yeniden yapılandırmasına ve zorlu bir bağlamda riski azaltmasına yardımcı olacak davranışları (örneğin, maske takma) yeniden gözden geçirmesine olanak tanır (Bonanno ve Burton, 2013). Bilişsel esneklik, problem çözme (Beverdors ve ark., 1999; Kalia ve ark., 2019) ve duyguların etkili bir şekilde düzenlenmesini destekleyen mekanizmalar (Ochsner ve Gross, 2007) ile ilişkilendirilirken, bilişsel katılık hem uyumsuz düşünce kalıpları (Whitmer ve Banich, 2007) hem de kaygı (Wilson ve ark., 2018) ile ilişkilidir. Pandemi döneminde Kalia ve ark., (2020) tarafından yürütülen bir çalışmada, hem Covid-19'a ilişkin algılanan tehdidin hem de zorlukların değerlendirilmesindeki esnekliğin, olumsuz çocukluk deneyimleri ile durumsal kaygı arasındaki ilişkiye aracılık ettiği görülmüştür. Ayrıca bilişsel esneklik sözel saldırganlık ile negatif ilişkiyken (Martin ve ark., 1998) öfke kontrolü ile pozitif ilişkili olduğu (Diril, 2011) ve bilişsel esneklik düzeyi düşük olan bireylerin öfke gibi olumsuz duygular / öfke yaşaması sonucunda saldırgan davranışlarında da artış olduğu görülmektedir (Deffenbacher, 2011). Bu bağlamda bilişsel esnekliğin, belirsizliğin arttığı pandemi koşullarında zorunlu maske kullanımı gibi yeni uygulamalara uyum sağlama düzeyini ve bu uygulamalara verilen duygu ve tepkileri düzenleyen temel mekanizmalardan biri olduğu söylenebilir. Bu nedenle bu çalışmanın bir diğer amacı bilişsel esneklik ile maske kullanımı, maske kullanımının yarattığı olumsuz duygular / öfke ve saldırgan davranışlar arasındaki ilişkilerin incelenmesidir.

Covid-19 pandemisi gibi kriz durumları davranışlarımız üzerinde etkisi olan güçlü stresörlerdir. Alanyazındaki çalışmalar, saldırgan davranışların travmatik stres (Ehring ve ark., 2009; Holliday ve ark., 2019; Kleim ve ark., 2007) tarafından yordandığını desteklemiştir. Bu nedenle COVID-19 salgını sırasında krizin neden olduğu sağlık ve sosyoekonomik stres faktörleri ile saldırganlık arasındaki ilişkiler çalışma kapsamına dahil edilmiştir.

1. Yöntem

Katılımcılar

Araştırmanın örneklemini, 117 (%65,4) kadın ve 62 (% 34.6) erkek olmak üzere toplam 179 kişiden oluşmaktadır. Kadınların yaş ortalaması 24.19 (SS= 5.29), erkeklerin yaş ortalaması ise 25.92 (SS= 5.74)'dir. Algıladıkları ekonomik sınıf sorulduğunda katılımcıların

%84,9'u kendilerini orta, %9,5'i düşük ve %5,6'sı üst ekonomik sınıfa ait olarak belirtmişlerdir. Eğitim durumuna bakıldığında katılımcıların %76,5'inin lisans, %8,9'unun lise, %6,7'sinin lisansüstü, %5,6'sının önlisans ve %2,2'sinin ilköğretim mezunu olduğu görülmektedir. Tüm katılımcılar kolay örnekleme yoluyla seçilmiştir.

2. Veri Toplama Araçları

2.1. Demografik Bilgi Formu

Demografik bilgi formu katılımcıların yaşları, cinsiyetleri, sosyo-ekonomik düzeyleri, eğitim düzeyleri vb. sorulardan oluşmaktadır. Katılımcılardan isim, telefon numarası, e-mail adresi vb. kişisel bilgiler istenmemiştir.

2.2. Saldırganlık Davranışı Ölçeği

Saldırganlık Davranışı Ölçeği, Borah ve arkadaşları (2018) tarafından deneyim örnekleme metodolojisiyle anlık saldırganlığı ölçmek amacıyla geliştirilmiştir. Ölçeğin yapısal güvenilirliği kişi bazında .66, kişilerarası düzeyde .85 olarak bulunmuştur. Likert tipi beşli derecelendirilen ölçek, toplam 12 maddeden (örn, 'Birine bağırdım', 'Birine onu incitecek sözler söyledim') oluşmaktadır. Özdoğan ve arkadaşları (2021) tarafından Türkçe'ye uyarlanan ölçeğin Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı .85'dir. Alınan puanların yüksekliği saldırgan davranışların da yüksek olduğunu göstermektedir.

2.3. Bilişsel Esneklik Ölçeği (BEÖ)

Martin ve Rubin (1995) tarafından geliştirilen Bilişsel Esneklik Ölçeği 12 maddeden (örn, 'Bir fikri çok farklı yollarla ifade edebilirim') ve tek boyuttan oluşmaktadır. Orjinal ölçeğin iç tutarlık katsayısı (α) .80, test-tekrar test güvenilirlik katsayısı ise .83 olarak elde edilmiştir. Martin ve Anderson (1998) tarafından yapılan güvenilirlik çalışmasında ise BEÖ'nün iç tutarlığı .72, .73 ve .81 olarak hesaplanmıştır. Ölçek, Altunkol (2011) tarafından Türkçeye uyarlanmış ve Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı .81'dir. Ölçeğin 2, 3, 6 ve 10. maddeleri ters puanlanmaktadır. Alınan puanların yüksekliği bilişsel esneklik düzeyinin de yüksek olduğunu göstermektedir.

2.4. Covid Stresörleri Ölçeği

Covid stresörleri ölçeği, Covid-19'dan kaynaklanan ekonomik, sosyal ve sağlık ile ilgili stres faktörlerini değerlendirmek için Çelik ve arkadaşları (2021) tarafından geliştirilmiştir. Ölçeğin 3 maddesi sağlık stresörlerini (örn, 'COVID – 19 pandemisi sürecinde bu hastalıktan dolayı bir yakınınızı kaybettiniz mi?'), 4 maddesi sosyoekonomik stresörleri (örn, 'COVID-19 pandemisinde aileden biri işini kaybetti mi?') ölçmektedir. Ölçek maddeleri 'Hayır' = 0 'Evet' = 1 olarak kodlanarak toplam puan hesaplanmaktadır ve daha yüksek puanlar COVID-19 ile ilgili

daha fazla soruna maruz kalmayı temsil etmektedir. Ölçeğin alt boyutları için hesaplanan Cronbach alfa iç tutarlık katsayıları sağlık stresörleri boyutu için .63, sosyo-ekonomik stresörler boyutu için ise .71'dir.

2.5. Maske Takma Tutum Ölçeği (MTTÖ)

Maske takma tutum ölçeği, katılımcıların maske takma sıklıklarını ve maske takmanın yarattığı olumsuz duygudurumunu ölçmek amacıyla bu çalışma kapsamında araştırmacılar tarafından geliştirilmiştir.

Maske Takma Tutum Ölçeğinin Geçerlik ve Güvenirliği. MTTÖ'nün faktör analizine uygunluğunu test etmek amacıyla Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testi uygulanmış ve analiz sonucunda elde edilen KMO değeri .85 olarak bulunmuştur. Bu değer .60'ın üzerinde olduğu için faktör analizinin yapılabileceğini göstermektedir. Ayrıca Bartlett Sphericity testi verilerin anlamlı farklılık gösterdiğini ortaya koymuştur ($X^2 = 1134.44$, $df = 66$, $p < .001$). MTTÖ'nün yapı geçerliği konusunda bilgi edinebilmek için varimax eksen döndürme tekniği kullanılarak temel bileşenler faktör analizi yapılmıştır. Analiz sonucunda, özdeğeri 1'in üzerinde olan ve özdeğer grafiğinin (scree plot) işaret ettiği iki faktör bulunmuştur. Ölçeğe ilişkin bu iki faktörlü yapı toplam varyansın %59,95'ini açıklamaktadır. Faktörler ve maddelere ilişkin bilgiler Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: MTTÖ'nün Ortalamaları, Standart Sapmaları, Madde-Toplam Korelasyonları, Faktör Yükleri, Açıklanan Varyans Yüzdeleri ve İç Tutarlılık Katsayıları

Maddeler	Ort.	S	Madde-Toplam	F1	F2
1. Maske taktığımda gergin hissederim.	2.85	1.56	.78	.84	
2. Maske taktığımda engellenmiş hissederim.	3.28	1.57	.78	.83	
3. Maske taktığımda öfkeli hissederim.	2.26	1.38	.74	.78	
4. Maske taktığımda bunalmış hissederim.	3.78	1.38	.65	.72	
5. Maske taktığımda mutsuz hissederim.	2.74	1.50	.79	.86	
6. Maske taktığımda iletişim kurmakta zorlanıyorum.	3.45	1.43	.68	.74	
7. Maske taktığımda kendimi ifade etmekte zorlanıyorum.	2.99	1.48	.69	.74	
8. Her dışarı çıktığımda maskemi taktım.	4.20	.98	.44		.59
9. Hiçbir durumda maskemi çıkarmadım.	2.30	1.37	.67		.82
10. Maskemi iş yerinde/okulda çıkardım.	3.61	1.37	.51		.66
11. Nefes almakta zorlandığım zamanlarda maskemi çıkardım.	2.49	1.36	.59		.68
12. Sosyal mesafemi koruyarak maskemi çıkardım.	2.28	1.36	.45		.69

Özdeğer	5.40	.79
Açıklanan varyans (%)	45.02	4.93
İç tutarlılık katsayısı	.91	.76

Tablo 1’de görüldüğü gibi, ‘maske takma sıklığı’ olarak adlandırılan birinci faktör varyansın %45.02’sini (özdeğer = 5.40); ‘olumsuz duygular / öfke’ olarak adlandırılan ikinci faktör varyansın %14,93’ünü (özdeğer = 1.79) açıklamıştır. Açımlayıcı faktör analizinden elde edilen iki boyut arasındaki korelasyon katsayısı -.43 olarak hesaplanmıştır. MTTÖ’nün alt ölçeklerinin güvenilirliğini belirlemek amacıyla hesaplanan Cronbach alfa iç tutarlılık katsayıları maske takma sıklığı için .91, olumsuz duygu durumu için ise .76 olarak hesaplanmıştır. Tüm bu bilgiler doğrultusunda, açımlayıcı faktör analizi sonucunda 12 madde ve iki alt boyuttan oluşan bir ölçme aracı elde edilmiştir.

3. İşlem

Araştırmaya başlamadan önce Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimlerde İnsan Araştırmaları Etik Kurulu’na uygulama için başvurulmuştur. Başvuru (Protokol NO. 2022/230) kurulun 27.05.2022 tarihli ve 2022/06 toplantısında değerlendirilerek etik olarak uygun bulunmuştur. Daha sonra uygulamaya geçilmiştir. Uygulama öncesinde araştırmanın kimler tarafından ne amaçla yürütüldüğü, araştırmaya katılımın gönüllülük esaslarına dayandığı, araştırmanın herhangi bir aşamasında hiçbir açıklama yapmaksızın araştırmayı yarıda bırakabilecekleri bilgisi katılımcılara verilmiştir. Bilgilendirilmiş Onam Formunu okuyup araştırmaya dahil olmak isteyen katılımcılara Demografik Bilgi Formu, Saldırganlık Davranışı Ölçeği, Bilişsel Esneklik Ölçeği ve Maske Takma Davranışı Tutum Ölçeğinden oluşan anket bataryası verilmiştir. Katılımcılar anketleri bireysel olarak doldurmuş ve araştırmacıya teslim etmiştir. Araştırma sonunda çalışmayı tamamlayan katılımcılara teşekkür edilerek ve bilgi alabilecekleri iletişim adresi verilerek veri toplama süreci tamamlanmıştır. Uygulama yaklaşık olarak 15-20 dakika sürmüştür.

4. Analiz

Verilerin analizinde Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi İşlem Daire Başkanlığı aracılığıyla edinilen IBM SPSS Statistics 23 Programı kullanılmıştır. Elde edilen verilere, Tanımlayıcı analizler, Pearson korelasyon analizi, Regresyon analizi, Hayes Process Macro Aracılık analiz uygulanmıştır. Araştırmanın bağımlı değişkeni, saldırgan davranışlar, bağımsız değişkenleri ise maske takma sıklığı, maske takmanın yarattığı öfke duygusu (olumsuz duygular), bilişsel esneklik ve Covid-19’a ilişkin algılanan stresörlerdir.

5. Bulgular

Yaş, Bilişsel Esneklik, Maske Takma Tutumları, Covid Stresörleri ve Saldırganlık Arasındaki İlişkiler

Katılımcıların yaş, bilişsel esneklik, maske takma sıklığı, maske takmanın yol açtığı olumsuz duygu durumu, covid stresörleri ve saldırgan davranışları arasındaki korelasyon katsayıları Tablo 2'de verilmiştir. Tabloda da görülebileceği gibi bilişsel esneklik ile saldırgan davranışlar ($r = -.19, p < .01$) arasında negatif yönde; maske takma sıklığı ile olumsuz duygular / öfke ($r = -.43, p < .01$) ve saldırgan davranışlar ($r = -.25, p < .01$) arasında negatif yönde; olumsuz duygular / öfke ile saldırgan davranışlar ($r = .28, p < .01$) arasında pozitif yönde ve saldırgan davranışlar ile covid stresi ($r = .17, p < .05$) arasında pozitif yönde anlamlı korelasyon elde edilmiştir. Diğer bir deyişle, bilişsel esneklik düzeyi arttıkça saldırgan davranışlar azalırken, olumsuz duygular / öfke ve covid stresi arttıkça saldırgan davranışlar artmaktadır. Ayrıca maske takma sıklığı arttıkça, olumsuz duygular ve saldırgan davranışlar azalmaktadır.

Tablo 2: *Yaş, Bilişsel Esneklik, Maske Takma Tutumları ve Saldırganlık Arasındaki İlişkiler*

	1	2	3.1	3.2	4	5
1. Yaş	-	.13	-.05	.07	-.05	.11
2. Bilişsel esneklik		-	.08	-.06	-.19**	-.11
3. Maske takma tutumları						
3.1. Maske takma sıklığı			-	-.43**	-.25**	-.01
3.2. Olumsuz duygular / öfke				-	.28**	.09
4. Saldırganlık davranışı					-	.17*
5. Covid Stresörleri						-

* $p < .05$, ** $p < .01$

Saldırgan Davranışları Yordayan Değişkenlere İlişkin Hiyerarşik Regresyon Analizi

Saldırgan davranışları, yaş, cinsiyet, bilişsel esneklik, maske takma sıklığı, maske takmanın yarattığı olumsuz duygu ve covid stresi değişkenlerinden hangileri tarafından yordanabilir olduğunu sınamak için Hiyerarşik Regresyon Analizi yapılmıştır (Tablo 3). Tablo 3'de görüldüğü gibi ilk olarak saldırgan davranışları maske takmanın yarattığı olumsuz duygular / öfke yordamıştır. Yaş, cinsiyet, bilişsel esneklik, maske takma sıklığı ve covid stresi değişkenleri model dışında kalmıştır. İlk modelde yer alan olumsuz duyguların / öfkenin ($\beta = .28, p = .00$) saldırgan davranışlar ile pozitif bir ilişkiye sahip olduğu görülmektedir. Diğer bir

ifadeyle, olumsuz duygular / öfke arttıkça, saldırgan davranışlarda da bir artış görülmektedir. Olumsuz duyguların / öfkenin açıkladığı varyans ise % 8'dir ($F_{1,177} = 15.08; p = .00$). İkinci modelde regresyon denkleminde birinci sırada olumsuz duygular / öfke ($\beta = .28, p = .00$), ikinci sırada ise cinsiyet ($\beta = -.22, p = .00$) değişkeni girmiş ve açıklanan varyans %13'e yükselmiştir ($F_{2,176} = 12.69; p < .00$). İkinci modelde yer alan cinsiyet değişkeninin saldırgan davranışlar ile negatif bir ilişkiye sahip olması, kadınların saldırgan davranış puanlarının erkeklerden daha düşük olduğunu göstermektedir. Üçüncü modelde ise regresyon denkleminde birinci sırada olumsuz duygular / öfke ($\beta = .27, p = .00$), ikinci sırada cinsiyet ($\beta = -.21, p = .00$), üçüncü sırada covid stresörleri ($\beta = .17, p = .01$) girmiş ve açıklanan varyans %15'e yükselmiştir ($F_{3,175} = 10.69; p < .00$). Son olarak dördüncü modelde regresyon denkleminde birinci sırada olumsuz duygular / öfke ($\beta = .25, p = .00$), ikinci sırada cinsiyet ($\beta = -.23, p = .00$), üçüncü sırada covid stresörleri ($\beta = .15, p = .01$) ve dördüncü sırada bilişsel esneklik ($\beta = -.15, p = .01$) girmiş ve açıklanan varyans %16'ya yükselmiştir ($F_{4,174} = 9.32; p < .00$). Bulgular özetlenecek olursa, olumsuz duygular / öfke ve covid stresörleri arttığında saldırgan davranışların arttığı, bilişsel esneklik arttığında ise saldırgan davranışların azaldığı ve erkeklerin daha fazla saldırgan davranışlar sergilediği görülmektedir.

Tablo 3: *Saldırgan Davranışları Yordayan Değişkenlere İlişkin Hiyerarşik Regresyon Analizi*

Model	B	β	R ²	R ² Δ	F
Sabit	1.16				
1 Maske takmanın yarattığı olumsuz duygular	.17	.28	.08	.07	15.08
Sabit	1.73				
Maske takmanın yarattığı olumsuz duygular	.17	.28			
2 Cinsiyet	-.34	-.22	.13	.12	12.69
Sabit	1.55				
Maske takmanın yarattığı olumsuz duygular	.16	.27			
Cinsiyet	-.37	-.21			
3 Covid stresörleri	.11	.17	.15	.14	10.69
Sabit	2.23				
Maske takmanın yarattığı olumsuz duygular	.16	.25			
Cinsiyet	-.35	-.23			
Covid stresörleri	.10	.15			
4 Bilişsel esneklik	-.15	-.15	.18	.16	9.32

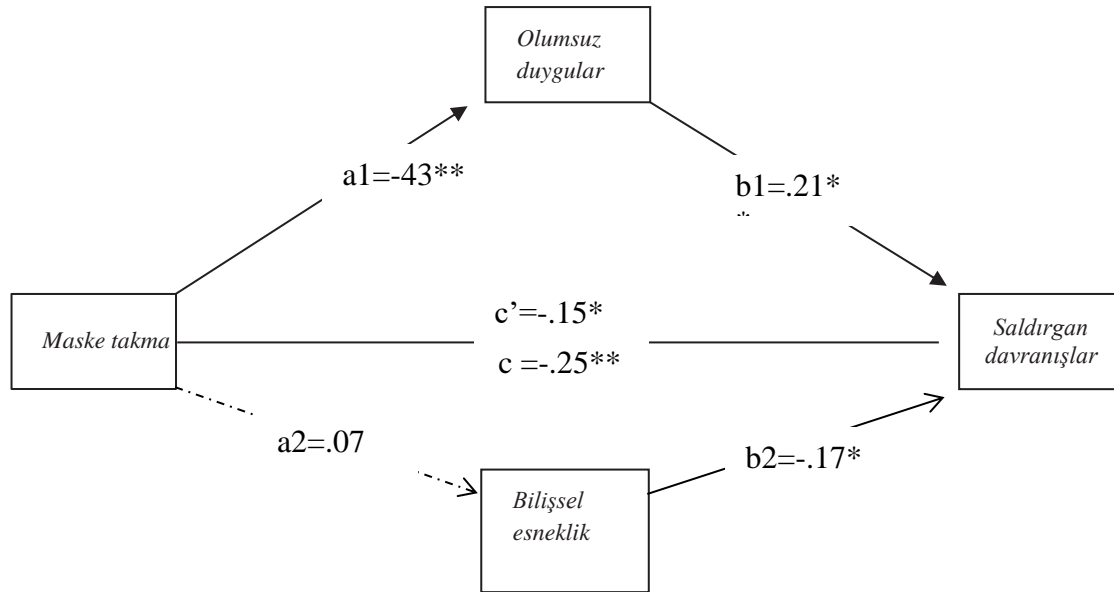
Maske Takma ile Saldırgan Davranışlar Arasındaki İlişkide Bilişsel Esnekliğin ve Olumsuz Duyguların / Öfkenin Aracı Rolü

Katılımcıların maske takma davranışları ile saldırgan davranışları arasındaki ilişkide

bilişsel esnekliğin ve maske takmanın yarattığı olumsuz duyguların aracı rolü Bootstrap (5000) yöntemi kullanılarak paralel aracılık analizi ile test edilmiştir (Hayes, 2013).

Şekil 1’de görüldüğü gibi maske takma davranışı, olumsuz duyguları ($b = -.56$, $se = .09$, $t = -6.40$, $p < .01$, %95 GA $[-.73, -.39]$) doğrudan, negatif yönde anlamlı olarak yordarken; bilişsel esnekliği yordamamaktadır. Ayrıca olumsuz duygular, saldırgan davranışları doğrudan, pozitif yönde ($b = .13$, $se = .05$, $t = 2.62$, $p < .01$, %95 GA $[.03, .22]$), bilişsel esneklik ise ($b = -.18$, $se = .07$, $t = -2.41$, $p < .01$, %95 GA $[-.32, -.03]$) doğrudan negatif yönde yordamaktadır. Maske takma davranışının saldırgan davranışlar üzerindeki toplam etkisinin ($b = -.20$, $se = .06$, $t = -3.49$, $p < .01$, %95 GA $[-.32, -.09]$) olumsuz duygular ve bilişsel esnekliğin etkisi kontrol edildiğinde ($b = -.12$, $se = .06$, $t = -1.93$, $p = .55$, %95 GA $[-.24, .00]$) ortadan kalktığı görülmüştür. Doğrudan anlamlı ve anlamsız yollar dikkate alındığında, maske takma ile saldırgan davranışlar arasındaki ilişkide, olumsuz duyguların ($b = -.07$, $se = .03$, %95 GA $[-.14, -.02]$) aracı rolü olduğu görülmüştür. Bu bulgu maske takma davranışının daha yüksek olumsuz duygular üzerinden saldırgan davranışları arttırdığını göstermektedir.

“Şekil 1: Maske Takma ile Saldırgan Davranışlar Arasındaki İlişkide Bilişsel esnekliğin ve Olumsuz Duyguların / Öfkenin Aracı Rolü

Not: Kesikli yollar anlamlı olmayan ilişkileri göstermektedir.

Şekilde standardize katsayılar verilmiştir.

* $p < .05$; ** $< .01$

6. Tartışma

Bu araştırmada Covid-19 pandemisi nedeniyle kullanımı zorunlu tutulan maske

kullanımı ile olumsuz duygular / öfke, saldırganlık ve bilişsel esneklik arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Öncelikle maske takma sıklığı arttıkça maskenin yarattığı olumsuz duygu durumunun ve saldırgan davranışların artacağı varsayılmıştır. Ancak araştırma bulgularımız maske takma sıklığı arttıkça olumsuz duyguların / öfkenin ve saldırgan davranışların azaldığını göstermiştir. Beklenmedik ancak önemli olan bu bulgu, maskenin insanların kendilerini güvende hissetmelerine ilişkin bir ipucu görevi görmüş olabileceğine işaret etmektedir. Maske, COVID-19 pandemisinin ciddiyetini ve önemini hatırlatan bir etki yaratarak insanların daha güvende hissetmelerine yol açmış olabilir. Dolayısıyla maskenin bir engellenme yaratarak öfke duygusuna değil daha çok koruyucu bir davranış olarak algılandığı söylenebilir. Bununla birlikte araştırmamızda öfke duygusu arttıkça saldırgan davranışların arttığı; yapılan aracılık analizinde ise maske takma ile saldırgan davranışlar arasındaki ilişkide olumsuz duyguların / öfkenin aracı rolü olduğu görülmüştür. Engellenme-Saldırganlık Kuramına (Berkowitz, 1989) göre saldırganlığı etkileyen önemli faktörlerden biri davranışa ilişkin yapılan nedensellik yüklemeleridir. Davranışın kasıtlı, zarar verici ve mantık dışı algılanması saldırganlığı arttırırken, davranışın sosyal olarak uygun, faydalı ve kasıtsız algılanması saldırganlık olasılığını azaltmaktadır. Araştırmamızın bulgularını birlikte değerlendirdiğimizde, maskenin koruyucu ve faydalı bir zorunluluk olarak algılanması durumunda saldırgan davranışların azaldığı ancak maskenin rahatsız edici bir engel olarak algılanması durumunda saldırganlığın arttığı söylenebilir. Sonuç olarak araştırmamızın bulguları, literatürdeki engellenme-saldırganlık hipotezine ilişkin bulguları desteklemektedir (örn, Berkowitz, 1989; Krieglmeier ve ark., 2009; Tuente ve ark., 2019).

Araştırmamızda ayrıca bilişsel esneklik arttıkça saldırgan davranışların arttığı ancak maske takma davranışı ile saldırgan davranışlar arasındaki ilişkiye bilişsel esnekliğin aracılık etmediği görülmüştür. Bu bulgular, alan yazındaki çalışmalarla uyumludur. Araştırmalar bilişsel esneklik arttıkça öfke kontrolünün arttığını ve bilişsel esneklik düzeyi düşük olan bireylerin öfke gibi olumsuz duygular / öfke yaşaması sonucunda saldırgan davranışlarında da azalış olduğunu göstermektedir (Deffenbacher, 2011; Diril, 2011; Ochsner ve Gross, 2007). Belirli düşünme biçimleri arasında geçiş yapma yeteneği olan bilişsel esneklik, problem çözme ve duyguların etkili bir şekilde düzenlenmesini destekleyen mekanizmalarla yakından ilişkilidir ve özellikle kontrol edilemeyen stres durumlarında faydalı olabilmektedir (Beverdors ve ark., 1999; Kalia ve ark., 2019; Troy ve ark., 2013). Bu noktadan bakıldığında bilişsel esneklik arttıkça saldırgan davranışların azalması anlaşılır görünmektedir. Bu bağlamda bilişsel esnekliğin, belirsizliğin arttığı pandemi koşullarında zorunlu maske kullanımı gibi yeni uygulamalara uyum sağlama düzeyini ve bu uygulamalara verilen duygu ve tepkileri

düzenleyen temel mekanizmalardan biri olduğu söylenebilir.

Ayrıca araştırmamızın sonuçları COVID-19 salgını sırasında krizin neden olduğu sağlık ve sosyo-ekonomik stres faktörleri arttıkça saldırgan davranışların arttığını göstermiştir. COVID-19 salgınının sosyoekonomik yönünün psikolojik sonuçları üzerine yapılan araştırmalar stres faktörlerinin kişilerarası saldırganlığa katkısını desteklemektedir (Cluver ve ark., 2020; Çelik ve ark., 2021). Bulgularımız alanyazındaki stresin saldırgan davranışları arttırdığı bulgularıyla tutarlıdır: Covid-19 stresörleri, saldırgan davranışları önemli ölçüde yordamaktadır.

Son olarak çalışmamızda erkeklerin kadınlardan daha fazla saldırgan davranışlar gösterdiği saptanmıştır. Saldırganlıkta cinsiyet farklılıkları alanyazında sıklıkla raporlanan bir bulgudur ve sosyal rol kuramı ile açıklanmaktadır. Roller, cinsiyete dayalı özellikler hakkında beklentiler üreterek, sosyalleşme süreçleri aracılığıyla gelecek nesillere aktarılan farklı davranış kalıplarına yol açar (Eagly ve ark., 2000). Erkekler, kendilerine daha iyi uyan bir dizi araçsal davranışın parçası olarak saldırgan tepkilerin uygun olduğunu öğrenirken, kadınlar saldırgan tepkileri engellemeyi öğrenirler. Sonuç olarak, erkeklerin saldırgan davranışları buldukları kültür tarafından çoğunlukla doğal karşılanmakta ve daha kabullenebilir olarak görülmektedir. Saldırganlıktaki cinsiyet farklılıkları toplumsal cinsiyet rollerine ek olarak erkeklerin saldırgan davranışlarının gen dizilimi ve hormonal sebepler ile de ilişkili olabileceği belirtilmektedir (Çelik ve Kocabıyık, 2014).

Bu çalışmada birtakım sınırlılıklar da bulunmaktadır. Araştırmanın örnekleminde cinsiyet açısından daha çok kadın katılımcılara ve yaş aralığı açısından ise dar bir ranja ulaşılabilmektedir. İleride yapılacak çalışmalarda ölçeğin yaş ve cinsiyet açısından daha temsil edici bir örnekleimde yeniden incelenmesi alan yazına katkı sağlayacaktır. Ayrıca çalışmamızda veriler pandeminin ilerleyen dönemlerinde toplanmıştır ve zamansal olarak maske takma davranışına alışma ya da bıkkınlık etkileri sonuçlarımızı etkilemiş olabilir. Bu açıdan alışma ya da bıkkınlık etkilerini gözlemleyebilmek açısından bu gibi kriz dönemlerinde boylamsal çalışmalar yapmak daha açıklayıcı olabilir. Bu sınırlılıklara rağmen çalışmamızda engellenme-saldırganlık hipotezini destekleyen sonuçlar elde edildiği dikkate alındığında, ileride kriz dönemlerinde oluşturulacak politikalara katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

Sonuç

Maske takma davranışı ve saldırganlık arasındaki ilişkide öfke ve bilişsel esnekliğin aracı rolünün incelendiği bu çalışmada maske takma davranışının öfke duygusunu (olumsuz duygular) ve saldırganlık davranışının arttıracakları ileri sürülmüştür. Yapılan analizler sonucunda

öfke duygusu arttıkça saldırgan davranışların arttığı ve maske takma ile saldırgan davranışlar arasındaki ilişkide olumsuz duyguların / öfkenin aracı rolü olduğu görülmüştür. Maske takma davranışının nasıl algılandığı, saldırgan davranışları yordayan temel bileşen olduğu belirlenmiştir. Maskenin koruyucu ve faydalı bir zorunluluk olarak algılanması durumunda saldırgan davranışlar azalırken, maskenin rahatsız edici bir engel olarak algılanması durumunda saldırganlık artmaktadır. Bulgularımız benzer kriz durumlarında ortaya konan veya konulacak koruyucu sağlık uygulamaları için sosyal politikalar üretilirken dikkat edilmesi gereken bazı noktalara dikkat çekmektedir. Bu noktaları şu şekilde sıralanabilir:

- Kriz durumlarında ortaya konulacak zorunlu uygulamaların insanlarda sosyal, psikolojik ve fiziksel bir engellenme hissi oluşturmayacak şekilde ifade edilmesi ve bu yönde yönergeler oluşturulması, şiddet olaylarını azaltmak açısından önemli görülmektedir.
- Ayrıca bu zorunlu uygulamaların kriz durumlarında savunmasız olan bireylerin güvende hissetmelerini sağlayacak biçimde ifade edilmesi şiddet olaylarının azaltılmasına yardımcı olabilir.
- Saldırgan davranışları arttıran önemli faktörlerden biri krizin neden olduğu sosyo-ekonomik sorunlardır. Dolayısıyla sosyoekonomik düzeyi düşük olan bireylerin saldırganlık açısından risk grubu olarak değerlendirilmelidir.

Sağlıkla ilgili düzenlemelerin yanı sıra krizin sosyal ve ekonomik boyutlarının da dikkate alınması ve buna göre müdahale stratejilerinin geliştirilmesi bireylerin psikolojik iyilik hallerinin iyileştirilmesi açısından önemlidir.

Kaynakça

- Altunkol, F. (2011). *Üniversite Öğrencilerinin Bilişsel Esneklik ile Algılanan Stres Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi] Çukurova Üniversitesi.
- Batova, T. (2022). To wear or not to wear: a commentary on mistrust in public comments to CDC tweets about mask-wearing during COVID19. *International Journal of Business Communication*, 59(2), 287-308. <https://doi.org/10.1177/23294884211008584>
- Berkowitz, L. (1989). Frustration-aggression hypothesis: examination and reformulation. *Psychological Bulletin*, 106(1), 59. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.106.1.59>
- Beversdorf, D. Q., Hughes, J. D., Steinberg, B. A., Lewis, L. D., ve Heilman, K. M. (1999). Noradrenergic modulation of cognitive flexibility in problem solving. *Neuroreport*, 10(13), 2763-2767. <https://doi.org/10.1097/00001756-199909090-00012>
- Bonanno, G.A., ve Burton C.L. (2013). Regulatory flexibility: An individual differences perspective on coping and emotion regulation. *Perspectives on Psychological Science*, 8(6),591- 612. <https://doi.org/10.1177/1745691613504116>
- Borah, T. J., Murray, A. L., Eisner, M., ve Jugl, I. (2018). Developing and validating an experience sampling measure of aggression: The Aggression-ES scale. *Journal of Interpersonal Violence*. doi:10.1177/0886260518812068
- Boxall, H., Morgan, A., ve Brown, R. (2020). The prevalence of domestic violence among women during the COVID-19 pandemic. *Australasian Policing*, 12(3), 38-46.
- Canas, J., Quesada, J., Antolí, A., ve Fajardo, I. (2003). Cognitive flexibility and adaptability to environmental changes in dynamic complex problem-solving tasks. *Ergonomics*, 46(5), 482-501. <https://doi.org/10.1080/0014013031000061640>
- Capraro, V., ve Barcelo, H. (2020). The effect of messaging and gender on intentions to wear a face covering to slow down COVID-19 transmission. *arXiv preprint arXiv:2005.05467*. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2005.05467>
- Carbon, C. C. (2020). Wearing face masks strongly confuses counterparts in reading emotions. *Frontiers in Psychology*, 11, 566886. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.566886>
- Cheng, C. (2001). Assessing coping flexibility in real-life and laboratory settings: a multimethod approach. *Journal of Personality and Social Psychology*, 80(5), 814. <https://doi.org/10.1037//0022-3514.80.5.814>

- Cluver, L., Lachman, J. M., Sherr, L., Wessels, I., Krug, E., Rakotomalala, S., ... ve McDonald, K. (2020). Parenting in a time of COVID-19. *Lancet*, 395(10231). doi: 10.1016/S0140-6736(20)30736-4
- COVID-19 Fact Sheet: Workers Need Respirators. ACGIH. Retrived March 11, 2021 from <https://www.acgih.org/covid-19-fact-sheet-worker-resp/>
- Çelik, D., Alpay, E. H., Celebi, B. ve Turkeli, A. (2021). Intolerance of uncertainty, rumination, post-traumatic stress symptoms and aggression during COVID-19: a serial mediation model. *European Journal of Psychotraumatology*, 12(1), 1953790. <https://doi.org/10.1080/20008198.2021.1953790>
- Çelik, H. ve Kocabıyık, O. O. (2014). Genç yetişkinlerin saldırganlık ifade biçimlerinin cinsiyet ve bilişsel duygu düzenleme tarzları bağlamında incelenmesi. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(1) 139-155.
- Deffenbacher, J. L. (2011). Cognitive-behavioral conceptualization and treatment of anger. *Cognitive and Behavioral Practice*, 18(2), 212-221. <https://doi.org/10.1016/j.cbpra.2009.12.004>
- Diril, A. (2011). *Lise öğrencilerinin bilişsel esneklik düzeylerinin sosyo-demografik değişkenler ve öfke düzeyi ile öfke ifade tarzları arasındaki ilişki açısından incelenmesi*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Çukurova Üniversitesi.
- Dollard, J. Doob, L. W., Miller, N. E., Mowrer, O. H. ve Sears, R. R. (1998). *Frustration and aggression*. Routledge Press.
- Dünya Sağlık Örgütü (2020b, December 1). Mask use in the context of COVID-19: interim guidance. 22.08.2022 tarihinde <https://apps.who.int/iris/handle/10665/337199> adresinden 22 Ağustos 2022 tarihinde alınmıştır.
- Eagly, A. H., Wood, W., ve Diekman, A. B. (2000). Social role theory of sex differences and similarities: A current appraisal. *The Developmental Social Psychology of Gender*, 12(174), 9781410605245-12.
- Ehring, T., Fuchs, N., ve Kläsener, I. (2009). The effects of experimentally induced rumination versus distraction on analogue posttraumatic stress symptoms. *Behavior Therapy*, 40(4), 403-413. <https://doi.org/10.1016/j.beth.2008.10.001>
- Genet, J. J., ve Siemer, M. (2011). Flexible control in processing affective and non-affective material predicts individual differences in trait resilience. *Cognition and Emotion*, 25(2), 380-388. <https://doi.org/10.1080/02699931.2010.491647>
- Hayes A. F. (2013). *Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis: A regression-based approach*. Guilford Press.

- Holliday, R., Rozek, D. C., Smith, N. B., McGarity, S., Jankovsky, M., ve Monteith, L. L. (2019). Safety planning to prevent suicidal self-directed violence among veterans with posttraumatic stress disorder: Clinical considerations. *Professional Psychology, Research and Practice*, 50(4), 215–227. doi:10.1037/pro0000239
- Humphreys, K. L., Myint, M. T., ve Zeanah, C. H. (2020). Increased risk for family violence during the COVID-19 pandemic. *Pediatrics*, 146(1). <https://doi.org/10.1542/peds.2020-0982>
- Kalia, V., Fuesting, M., ve Cody, M. (2019). Perseverance in solving Sudoku: Role of grit and cognitive flexibility in problem solving. *Journal of Cognitive Psychology*, 31(3), 370-378. <https://doi.org/10.1080/20445911.2019.1604527>
- Kalia, V., Knauff, K., ve Hayatbini, N. (2020). Cognitive flexibility and perceived threat from COVID-19 mediate the relationship between childhood maltreatment and state anxiety. *PLoS One*, 15(12), e0243881. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0243881>
- Kashdan, T. B., ve Rottenberg, J. (2010). Psychological flexibility as a fundamental aspect of health. *Clinical Psychology Review*, 30(7), 865-878. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2010.03.001>
- Kleim, B., Ehlers, A., ve Glucksman, E. (2007). Early predictors of chronic post-traumatic stress disorder in assault survivors. *Psychological Medicine*, 37(10), 1457-1467. doi:10.1017/S0033291707001006
- Krieglmeyer, R., Wittstadt, D., ve Strack, F. (2009). How attribution influences aggression: Answers to an old question by using an implicit measure of anger. *Journal of Experimental Social Psychology*, 45(2), 379-385. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2008.10.003>
- Kulik, J. A., ve Brown, R. (1979). Frustration, attribution of blame, and aggression. *Journal of Experimental Social Psychology*, 15(2), 183-194. [https://doi.org/10.1016/0022-1031\(79\)90029-5](https://doi.org/10.1016/0022-1031(79)90029-5)
- Martin, M. M., Anderson, C. M. ve Thweatt, K. S. (1998). Aggressive communication traits and their relationship with the cognitive flexibility scale and the communication flexibility scale. *Journal of Social Behavior and Personality*, 13(3), 34-45.
- Martin, M. M., ve Rubin, R. B. (1995). A new measure of cognitive flexibility. *Psychological Reports*, 76(2), 623-626. <https://doi.org/10.2466/pr0.1995.76.2.623>
- Ochsner, K. N., ve Gross, J. J. (2007). The neural architecture of emotion regulation. *Handbook of Emotion Regulation*, 1(1), 87-109.

- Okan ve Okan (2021). *COVID-19 sürecinde maske takmaya ilişkin metaforik algıların incelenmesi ve maske takmanın psikolojik etkilerinin belirlenmesine yönelik nitel bir araştırma*. II. Uluslararası Haliç Multidisipliner Bilimsel Araştırma Kongresi, İstanbul, Türkiye.
- Saydam, N. (2020) COVID-19 enfeksiyonunda epidemiyoloji ve korunma. *Yüksek İhtisas Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 1, 1-7.
- Sharma, A., ve Borah, S. B. (2020). Covid-19 and domestic violence: an indirect path to social and economic crisis. *Journal of Family Violence*, 1-7.
- Sohrabi, C., Alsafi, Z., O'Neill, N., Khan, M., Kerwan, A., Al-Jabir, A., ve Agha, R. (2020). World Health Organization declares global emergency: A review of the 2019 novel coronavirus (COVID-19). *International Journal of Surgery*, 76, 71-76. <https://doi.org/10.1016/j.ijssu.2020.02.034>
- Spiro, R. J. ve Jehng, J. C. (1990). Cognitive flexibility and hypertext: Theory and technology for the nonlinear and multidimensional traversal of complex subject matter. In Nix, D. ve Spiro, R. J., (Eds.), *Cognition, education, and multimedia: Exploring ideas in high technology* (s. 163-205) içinde. Erlbaum Press.
- Stevens, A. D. (2009). *Social problem-solving and cognitive flexibility: Relations to social skills and problem behavior of at-risk young children*. [Doctoral thesis] Seattle Pacific University.
- T. C. Sağlık Bakanlığı (2020, 30 Mayıs). COVID – 19 Salgın Yönetimi ve Çalışma Rehberi. <https://covid19.saglik.gov.tr/> adresinden 22 Ağustos 2022 tarihinde alınmıştır.
- Troy, A. S. Shallcross, A. J. ve Mauss, I. B. (2013). A person-by-situation approach to emotion regulation: Cognitive reappraisal can either help or hurt, depending on the context. *Psychological Science*. 24 (12):2505–14. <https://doi.org/10.1177/0956797613496434>
- Tuente, S. K., Bogaerts, S., ve Veling, W. (2019). Hostile attribution bias and aggression in adults-a systematic review. *Aggression and violent behavior*, 46, 66-81. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2019.01.009>
- Van Doremalen, N., Bushmaker, T., Morris, D. H., Holbrook, M. G., Gamble, A., Williamson, B. N., ... ve Munster, V. J. (2020). Aerosol and surface stability of SARS-CoV-2 as compared with SARS-CoV-1. *New England journal of medicine*, 382(16), 1564-1567.
- Whitmer, A. J., ve Banich, M. T. (2007). Inhibition versus switching deficits in different forms of rumination. *Psychological Science*, 18(6), 546-553. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9280.2007.01936.x>

Wilson, C. G., Nusbaum, A. T., Whitney, P., ve Hinson, J. M. (2018). Trait anxiety impairs cognitive flexibility when overcoming a task acquired response and a preexisting bias. *PloS One*, *13*(9), e0204694. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0204694>

Yam, J. Y. L., ve Ng, A. C. K. (2020). Basics of face masks and respirators. *Anaesthesia*.

Dünya İnsan Bilimleri Dergisi

World Journal of Human Sciences

ISSN: 2717-6665

Ocak 2024

Cilt/Volume: 2024

Sayı/Issue: 1

The Free Republican Party in Ahmed Ağaoğlu's Socio-Political Life

Ahmed Ağaoğlu'nun Sosyo-Politik Hayatında "Serbest Cumhuriyet Fırkası"nın Yeri

*Natavan Aghayeva**

Özet

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk kadın avukatı Ahmed Ağaoğlu'nun kızı Süreyya Ağaoğlu, 1975 yılında İstanbul'da yayınlanan "Bir Hayat Böyle Geçti" adlı otobiyografik eserinde anıyor: "1929 yılında Atatürk'ün önderliğinde, Serbest Fırka kuruldu ve babam onun ısrarı üzerine onun saflarına girdi." Bu tarihten itibaren Ahmed Ağaoğlu, muhalefet safında ülkenin sosyo-politik yaşamına katılma konusundaki ilk deneyimine başladı. Ahmed Bey "Serbest Fırka Hatıraları"nda o yıllara ilişkin değerli bilgileri, çoğu zaman herhangi bir resmi belgeye yansımayan özel konuşmaları ve yirminci yüzyılın başlarında Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasi hayatını etkileyen kararların hangi koşullar altında alındığını anlatır. Partideki faaliyetleriyle ilgili konuşan Ahmed Bey şunları yazdı: "Muhakkak bildiğim ve asla tereddüt etmediğim bir şey vardır. O da, kendim ve arkadaşlarımdır!" Bu makalede Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Ahmed Ağaoğlu'nun sosyo-politik hayatındaki yeri, bu partinin faaliyetlerine yaptığı katkılar ve partili meslektaşlarının, örneğin Fethi Okyar, Burhanettin Onat, Celal Bayar ve diğerlerin çeşitli anılarına yansıyan hatıraları araştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ahmed Bey Ağaoğlu, Türkiye Cumhuriyeti, yirminci yüzyıl, siyasi hayat, parti, muhalefet, demokrasi

* **Sorumlu Yazar/Corresponding author:** Drnt., Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, n.agmaeva@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-4094-464X.

Atıf/Citation: Aghayeva, N. (2024). The Free Republican Party in Ahmed Ağaoğlu's Socio-Political Life. *Dünya İnsan Bilimleri Dergisi*. 2024 (1), 96-105.

Geliş/Received: 17.10.2023

Kabul/Accepted: 03.01.2024

Abstract

Sureyya Aghaoglu, Ahmed bey Aghaoglu's daughter and the first female lawyer of the Republic of Turkiye, in her autobiographical work "And this is how the life passed" ("Bir 6m6r b6yle ge7ti"), published in Istanbul in 1975, wrote the following statement: "In 1929, the Free Republican Party was founded under the leadership of Atat6rk, and my father became a member of this party at Atat6rk's insistence". It was from this time that the first experience of opposition in the socio-political life of Ahmed bey Aghaoglu began. Ahmed bey's book of memoirs "Memories of The Free Republican Party" ("Serbest Fırka Hatıraları") about those years contains valuable information on private conversations between two people, which are not reflected in any official documents and the conditions under which decisions affecting the political life of the Republic of Turkiye were made at the beginning of the 20th century. Talking about his activities in the party, Ahmed bey wrote: "There was one thing I knew for sure and I never hesitated. It was me and my friends!" The present article deals with the place of the Free Republican Party in the social and political life of Ahmed bey Aghaoglu, his contribution to this party and the attitude shown to him in various memoirs written by party members.

Keywords: Ahmed bey Aghaoglu, Republic of Turkiye, 20th century, political life, party, opposition, democracy.

Introduction

The establishment of the Republic of Türkiye, which declared its independence in 1923, was considered one of the important episodes among history-changing events in the world history at the beginning of the 20th century. The collapses of several great empires after the First World War, the emergence of new states on those territories, struggles for independence of small nations, emergence of new political ideologies and the big powers' struggle over the sphere of political influence placed great hopes on the state that would be created on the territory of the huge Ottoman Empire. The fragmentation of territory which was a dwelling for more than twenty-two (22) ethnic groups and 45 modern independent states (see Kodaman, 1987), the appropriation of lands and the establishment of small colonies that would serve their own economy in the areas rich in underground and terrestrial resources would have been a great achievement and victory for the powers of that time. However, as a result of the determined and brave struggle of the Turkish nation, the independent Republic of Türkiye was declared on October 29, 1923. This remarkable event is inextricably connected with the name of Gazi Mustafa Kemal Atatürk.

In the 1930s, US Chief of Staff General Douglas MacArthur, who visited Türkiye in order to restore political relations with the newly formed state (see Dilek, 2010), described Atatürk in a very accurate manner: "He was a soldier-statesman, one of the greatest leaders of our era. He ensured that Türkiye got its rightful place among the most advanced nations in the world. He has given to Turks a sense of self-confidence and endurance that forms the foundation stone of a nation's greatness" (aturkscholarship.com.au). Albert Lebrun, who was the president of France in 1932-1940, described his efforts as "the work with intelligent and peaceful methods" which "will mark traces in the history of mankind" (perapalace.com). The words, which are believed to have been said by the Prime Minister of Great Britain, David Lloyd George, "the centuries rarely produce a genius. It is our bad luck that the great genius of our era was granted to the Turkish nation" are a sheer prove that Atatürk was accepted as a genius among world leaders of his time (quotepark.com).

Thus, on October 29, 1923, Mustafa Kemal Atatürk, who was elected the first president of the Republic of Türkiye, with all his strength, inexhaustible energy and genius, dived into the state-building work. The same year he founded the Republican People's Party ("Cumhuriyyet Halk Fırkası") which became the major governing body from 1923 till 1945. Despite the fact that the period between 1923 and 1945 in the history of Türkiye is called the "One-party period" ("Tek partili dönem"), the events happened in those times show that during these 20 years, the head of state, Mustafa Kemal, who chose the path of democracy in the

development of the country, took active part in the creation of one of the pillars of democratic regime - political opposition. On his initiative a year after the declaration of the republic in 1924 the first opposition party under the name “Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası” - “Progressive Republican Party” was established. However, after the Sheikh Said rebellion, which began in February 1925, the Party was dissolved (Ertem, 2010: 71) and the next five years passed under the rule of a single political party. This situation worried Atatürk very much. In one of conversations recorded in his close comrade-in-arms the ambassador of the state in France Ali Fathi Okyar's memoirs Gazi complained to Okyar: “The German writer Emil Ludwig visited Ankara last year and asked me strange questions about our administration. He came to the conclusion that we are a dictatorship. He wrote this down exactly this way. But I did not establish the republic for my own personal benefit. We are all mortal. The institution that will remain behind me after my death is the institution of tyranny and I don't want to go down in history as one who's legacy to the nation is an institution of oppression” (Okyar, 2019: 19). In August 1930, Okyar, who came to Türkiye from France for summer vacation, was called to Atatürk and offered to lead the newly formed opposition “Free Party” (“Serbest Fırka”). Thus, on August 12, 1930, a new democratic liberal party - the Free Republican Party (“Serbest Cumhuriyet Fırkası”) was created.

In his report to Atatürk in 1926 Ahmed Aghaoglu expresses his position on the current political situation in the state, saying that the dismantled principles condemned “the rotten” state to collapse. It was necessary to throw these away and replace them with new lively and fresh principles in order to revitalize the state: “However, along with this it should be stated that new principles are not completely formed and placed. So, now we are in possession of a state with no old and still incomplete new principles” (Ağaoğlu, 2021: 141). The only way to fix the situation A.Aghaoglu saw in hardwork and dedication to aim. For that “self-abstinence”, “mutual control” and hard work were shown as the main tools. However, when the offer to join the new Free Republican Party came to A.Aghaoglu, his reluctance showed itself, but it has a solid ground of beliefs under.

1. Ahmed Bey Aghaoglu And The Free Republican Party

After the establishment of the opposition party the question of membership became the most acute. It should be noted that the first members and founders of the Free Republican Party, such as deputy Nuri Jonker, Kars deputy Ahmed Aghaoglu, Aydin deputy Rashid Galib, Erzurum deputy Tahsin Uzer and even Atatürk's sister Magbula Khanum (see Şarman, 2016: 85) joined this political “experiment” at Atatürk's insistence. Ahmed bey Aghaoglu was one of

the significant figures in Atatürk times, a statesman, journalist, lawyer, ideologist of Turkic world and the first head of the board of the Anadolu Agency. His daughter Sureyya Aghaoglu, the first female lawyer of the Republic of Türkiye, in her autobiographical work “And this is how the life passed” (“Bir ömür böyle geçti”), published in Istanbul in 1975, witnesses: “The Free Republican Party was founded in 1929 under the leadership of Atatürk and my father became a member of this party at his insistence” (Ağaoğlu S., 1975: 58). The primary reason why MPs were reluctant about the creation of a new party opposing the ruling People's Party was hidden in their exceptional loyalty to the state leader, that is, they considered opposition to the People's Party as opposition personally to Atatürk, the head of the party and to his political views. For this reason, only with Gazi's insistence and coercion members began to enroll in the new party. Looking through the list of the party members, it is easy to notice that the vast majority of them are the former members of the People's Party. In his “Memories of the Free Republican Party” (“Serbest Fırka Hatıraları”), Ahmed bey explained his first objections to the creation of the party in following words: “After the documents were read, Gazi asked, “What do you say?”. Since no one answered, he turned to me and said, “Professor! What are you saying about this?” I replied, that “this feels a little bit artificial” (Ağaoğlu, 2021: 35). According to Ahmed bey, in the mentioned period, on the one hand, there was a party that had all the state facilities in its possession, was in power for years and was led by the founder of the state, and on the other hand, there was a new party that did not have any means, is opposing the People's Party and is led by the former French ambassador, who was little known by the masses. Therefore, none of the public and socio-political figures left to make a choice would ever choose the new party. “You choose!” - “I won't choose!” - “Why?” - “I will not leave you!” - Aghaoglu answered Atatürk (see Ağaoğlu, 2021: 35-40). However, over time, Ahmed bey's participation in every meeting, debates and discussions on the party's structure were made mandatory and the head of state used to ask for his opinion or analysis at every opportunity. Gaziantep MP Suleyman Asaf Amrullah bey, known as Kılıç Ali, recalled that during a ball, Atatürk called Ahmed bey Aghaoglu, showed him the program of the new party he had decided on, and asked Ahmed bey's evaluation: “I guess it was from this very night when Ahmed bey joined the Free Republican Party” (Naskali, 2015: 85).

Being known for his sincerity in openly expressing the opinion Ahmed bey was given the following characteristics by the Prime Minister of that time Ismet Inonu: “I know Ahmed bey well. His whole concern was to see that every side of any work was brought into safety. Whether in the corridors of the Assembly or in the columns of newspapers, he was always complaining that things were not going well...he is a dreamy idealist” (see Okyar, 1980: 435-

443). All Ahmed bey Aghaoglu's critical articles can be found published in the pages of "Yarin", "Son Posta" and "Jumhuriyet" newspapers. His articles were always met with a great response among society and his new party comrades. Even Jelal Bayar, who is considered one of the founders of the Republic of Türkiye, the founder of the Democratic Party, the last prime minister of the Atatürk era and later the third president of the Republic of Türkiye, considered Ahmed bey the "strongest man in terms of opinion and expression" in the Free Republican Party (see Okyar, 1980: 100-103), valued his ideas and appreciated his efforts. Doctor Burhaneddin Onat, head of the Antalya branch of the Free Party, former Antalya deputy of the Democratic Party, also mentioned Ahmed bey in his memoirs with great respect and warmth: "One morning we left the port on the Konya ship. Fathi bey was accompanied by Tahsin bey and Aghaoglu Ahmed. We always gathered at the same table for dinner...I did not see Fathi bey's political experience and ideas to the extent I expected. He appeared to me a little bit naïve and capricious...but Aghaoglu Ahmed was not like him. Possessing a very high intellect, culture, iron will, pure spirit, high patriotism and love for the nation, he made me his fan from the first days of "Turkish Hearth". Here he always listens to what is being said without interrupting, answers very few, and seems to have considered very few worthy of reply. Aghaoglu was thoughtful" (Okyar, 1980: 27). Fathi Okyar and Atatürk, who knew these traits of Ahmed bey's character, made him write the political program of the Free Republican Party. The first program was broadcast by Anadolu Agency after it was discussed and approved by the head of state. However, later the necessity to expand it made them give it to Ahmed bey again, what he immediately executed in more detailed manner. The program he wrote later "formed the basis of the faction's political activities" (Okyar, 1997: 72). Thus, Ahmed bey Aghaoglu becomes one of the most active members of the party.

After the Free Republican Party was completely established and announced, the first thing the members did was to organize trips to Anatolia to attract people and start all organizing works. Starting from Izmir, it was decided to visit Aydın, Manisa, Balıkesir and on. Naturally, Ahmed bey Aghaoglu was sent along with Fathi bey. The first destination was Izmir.

Since the emergence and in the short three-month life of the party the Izmir events occupy the most significant place. The riots that took place there were a sort of indicator of the real political situation in the country. These events revealed a key issue: the administration of the People's Party was no longer popular, so support for the newly formed party was constantly increasing. This meant that during the next elections, the young Free Party could come to power. A behind-the-scenes of the events that took place in Izmir were described by Ahmed bey Aghaoglu in his book of memoirs in the chapter named "Izmir Events" (see Ağaoğlu, 2021: 55-

68). Izmir, according to A.Aghaoglu, was a special place in the state, full of intellectuals, printing press, the place where “Turkism is in its most ardent form” (Ağaoğlu, 2021: 55). So the riots there could greatly influence the whole nation, and decisions made there could change the political scene of the state. Such a situation in the country’s political life scared not only the members of the People’s Party, but also the members of the Free Republican Party itself. As mentioned earlier, no one wanted to oppose the party led by Atatürk out of great respect and love for him. This great success of the Free Party among the people was actually unexpected for everyone, what consequently led to various attacks on the party and its members.

2. Ahmed Bey Aghaoglu’s Ideas Over the Free Republican Party

On October 19, 1930, in “Son Posta” newspaper, Ahmed bey Aghaoglu wrote the following in response to the criticism by journalist Jalal Nuri: “I fight hard with myself not to get involved in the violent attacks. But sometimes when these attacks become unstoppable, all endurance and patience run out and the need to show arrogant people of their position comes before all patience and endurance” (see Ağaoğlu, 1930). One of the attackers, Yunus Nadi, the founder of “Jumhuriyet” newspaper, in one of his articles notes that opinions expressed in Ahmed bey’s article written six years ago on the political situation, where he demonstrates his absolute loyalty to the head of state and his political direction have changed a lot during these years. Yunus bey was wondering if the main goal was to provide human liberties and control for their execution, it was possible to do even with a one party rule. Ahmed bey’s respond was: “The explanation I provided you with earlier prove that these changes do not exist” (see Ağaoğlu, 1930, 18.10). A. Aghaoglu was still loyal to Atatürk’s principles, however he believed as many examples in the world including their own state show that ruling with one political party does not provide fair control, and the principle of “mutual control” works better with more than one party. However, Yunus bey, who was not satisfied with this, continued to severely criticize the Free Republican Party and its members. “He says that there was anarchy in the country! The cause of this anarchy was the Free Party! The allegation is rotten in its core; it is a lie. There is no anarchy in the country! The whole country, the whole nation has gathered around its great leaders and is following them” (see Ağaoğlu, 1930, 11.10). Accusations about the new faction, Izmir events, Fathi Okyar and other members, large crowds gathered almost everywhere the party’s MPs went, divided the country into two camps and created new controversies. Seeing the division of the country, Atatürk and Fathi bey decided to dissolve the Free Republican Party. On November 17, 1930, the Free Republican Party ceased to exist.

In January 1931, Ahmed bey Aghaoglu published an article entitled “1930 Account” in

“Son Posta” newspaper (see Ağaoğlu, 2021: 225-227). In this article, while taking stock of the past year, he states that the establishment of the Free Republican Party was nearly the most important event of 1930. The reason for this was Gazi Mustafa Kemal Atatürk’s belief that a multi-party administration is more appropriate than a one-party administration to manage the secular democratic country he wanted to create. “This nationalist, republican and secular” (Ağaoğlu, 2021: 225) party was welcomed from the very first day of its creation. However, after a while it was drowned into a great wave of hostility and hatred from all sides. Talking about his activities in the party, Ahmed bey wrote: “There was one thing I knew for sure and I never hesitated. It was me and my comrades!” (Ağaoğlu, 2021: 226). The people who fully believed in the principles of the party they created tried to implement these principles with all their heart, and were eager to find a solution to the situation in the country. Ahmet bey Aghaoglu, who was highly valued by his party comrades, was at the forefront of this initiative. After the party was dissolved A.Aghaoglu did not continue his political career, moved to Istanbul and started teaching in Law Faculty of Istanbul University. However he never stopped his oppositional activities. In 1933 he established an oppositional newspaper “Akın” where he continued criticizing the government.

Conclusion

The place of the Free Republican Party in Ahmed Aghaoglu’s social-political life is hard to be determined categorically as short only three month life of this party had not got enough time to influence it dramatically. However, the events A.Aghaoglu witnessed during his political tour with the party members turned for him into an impetus to start criticizing an existing political regime more openly and according to some researchers of his life and legacy it was the time when he revealed his affiliation to a “liberal” camp the most. Being “forced” to join the Free Republican Party in short time he became an author of its political program: his opinion was highly valued, the amendments he offered were carefully discussed and he was always invited and taken to the most important meetings with people propagandizing for the new party. The social-political scene in the provinces, the sufferings people tell them about and people’s willingness to join their party made A.Aghaoglu to write critical articles on behalf of these people about changes which should happen in the state rule. These articles create a rich journalistic heritage of A. Aghaoglu’s works, which allow us to study his thoughts and position on certain social-political problems of the time. What should be also mentioned is that his articles criticizing People’s Party created for him a number of enemies, who will attack him on the pages of several newspapers. Strongly believing in the principles of the Party A.Aghaoglu always tried to explain that the opposition they support is not against the leader or state, but

those injustices existing at places and fixing those problems will only bring prosperity and benefits to the state. However, the accusations in causing the anarchy and terror turned out to be too hard for the Party and in October 1930 the Free Republican Party was dissolved.

A.Aghaoglu's experience in the oppositional party also shaped his further life, when he continued to create critical content about the rule of one-party regime on the pages of "Akin" newspaper of which he was an editor-in-chief, although he never returns to politics and continues his life for some time as a professor in Law Faculty of Istanbul University. On the dissolution of the Party he used to say that the only issue he never doubted about was his and his comrades' belief that the Party was created for good, and it was a great pity, that the wave of pressure swallowed them and their good intentions.

Bibliography:

- Ağaoğlu, A. (2021). Serbest Fırka Hatıraları. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ağaoğlu, A. (1930). Celal Nuri B. kimdir? İstanbul: Son Posta.
https://www.gastearsivi.com/gazete/son_posta/1930-10-19/1
- Ağaoğlu, A. (1930, 11.10). Yine Prensip Meselesi. İstanbul: Son Posta.
https://www.gastearsivi.com/gazete/son_posta/1930-11-10/7
- Ağaoğlu, A. (1930, 18.10). S. Fırkaya Meşum diyorlar. Şemet nerededir? İstanbul: Son Posta.
https://www.gastearsivi.com/gazete/son_posta/1930-10-18/1
- Ağaoğlu, S. (1975). Bir ömür böyle geçti. İstanbul: İshak Basımevi.
- Dilek, M.S. (2010). ABD Genelkurmay Başkanı Douglas Macarthur'un 1932 yılında Türkiye ziyareti. İstanbul: Atatürk Dergisi, c. 4, sayı 4, ss. 149-162.
- Ertem, B. (2010). Siyasal Bir Muhalefet Denemesi Olarak Serbast Cumhuriyet Fırkası. Ordu: ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, c. 1, sayı 2, ss. 71-92.
- Kodaman, B. (1987). Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası. Ankara: Ankara Üniversitesi Basım Evi.
- Naskali, E.G. (2015). Celal Bayar Arşivinden Serbest Fırka Anıları. İstanbul: Doğan Kitap.
- Okyar, F.A. (2019). Serbest Cumhuriyet Fırkası. Nasıl Doğdu, Nasıl Feshedildi? İstanbul: Ketebe Kitap ve Dergi Yayıncılığı A.Ş.
- Okyar, F.A. (1980). Üç Devir'de Bir Adam. İstanbul: Tercüman Yayınları.
- Okyar, O. (1997). Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye. Fethi Okyar'ın Anıları. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Şarman, K. (2016). Büyük Günlerin Adamı. Fethi Okyar'ın Hayatından Kareler. İstanbul: Türkiye İş Bankası.
<https://ataturkscholarship.com.au/quotes-about-ataturk/>
<https://perapalace.com/en/15-quotes-from-prominent-names-about-mustafa-kemal-Ataturk/>
<https://quotepark.com/quotes/1860671-david-lloyd-george-the-centuries-rarely-produce-a-genius-it-is-our-b/>
<https://Ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/cumhuriyet-halk-firkasi-1923-1938/#:~:text=Atat%C3%BCrk'%C3%BCn%20liderli%C4%9Finde%20kurulan%20Halk,y%C3%BCz%20y%C4%B1ll%C4%B1k%20bir%20siyasal%20partidir.>
https://www.gastearsivi.com/gazete/son_posta/1930-11-10/7

Dünya İnsan Bilimleri Dergisi

World Journal of Human Sciences

ISSN: 2717-6665

Ocak 2024

Cilt/Volume: 2024

Sayı/Issue: 1

Afşar Timuçin'in Sanat ve Estetik Anlayışının Bilimle Olan İlişkisi Üzerine Bir İnceleme

A Study On The Relationship Of Afşar Timuçin's Understanding Of Art And Aesthetics With Science

Aydın Yazğan*

Gülbahar Rençber**

Özet

Bu makalede Afşar Timuçin'de sanatın bir bilim olup olmadığı tartışılmıştır. Geleneksel anlamda iki ayrı uç olarak görülen sanat ve bilimin Timuçin söz konusu olduğunda nasıl bağdaştığı irdelenmiştir. Zira iki kutupta yer alan sanat ve bilimin nasıl birleştirildiği konuyu araştırmaya değer kılmaktadır. Türkiye'de sanat felsefesine önem veren isimlerden biri olan Timuçin, sanat ve bilimin birbiriyle bağlantılı olduğunu ifade etmektedir. Hatta ona göre sanat ve bilim benzerlikleri söz konusu olduğunda ayrı düşünülemezler. Timuçin'in bu düşünceleri onu estetik alanında ilginç bir yere oturtmaktadır. Çünkü o estetiğin bir bilim olması gerektiğini savunmaktadır. Bu minvalde Timuçin'in düşünceleri sanat-bilim ve estetik-bilim ilişkisi çerçevesinde araştırılmıştır. Son olarak da çalışmanın genel bir değerlendirilmesi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Afşar Timuçin, Bilim, Estetik, Güzel, Sanat.

* **Sorumlu Yazar/Corresponding author:** ronyazgan@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-8271-3842.

** Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Bölümü, Yüksek Lisans Öğrencisi, gulbaharrenber@icloud.com, ORCID ID: 0009-0003-0512-0191.

Atf/Citation: Yazğan, A., Rençber, G. (2024). Afşar Timuçin'in Sanat ve Estetik Anlayışının Bilimle Olan İlişkisi Üzerine Bir İnceleme. *Dünya İnsan Bilimleri Dergisi*. 2024 (1), 106-126.

Geliş/Received: 23.12.2023

Kabul/Accepted: 21.01.2024

Abstract

In this article, it is discussed whether art is a science in Afşar Timuçin. It has been examined how art and science, traditionally seen as two separate extremes, are compatible in the case of Timuçin. Because how the two poles of art and science are combined makes the subject worth researching. Timuçin, one of the names that attach importance to the philosophy of art in Turkey, states that art and science are interconnected. In fact, according to him, art and science cannot be considered separate when it comes to their similarities. These thoughts of Timuçin place him in an interesting place in the field of aesthetics. Because he argues that aesthetics should be a science. In this regard, Timuçin's thoughts were researched in the context of art-science and aesthetics-science relationship. Finally, a general evaluation of the study was made.

Key Words: Afşar Timuçin, Art, Aesthetics, Beautiful, Science.

Giriş

Sanat ve bilim söz konusu olduğunda gerek ikisinin tarihsel süreçteki işlevleri gerekse konumları göz önünde bulundurulduğunda her ikisinin de kendi alanları bağlamında faaliyet sürdürdüğü ve bu minvalde ürün ortaya çıkardığı görülmektedir. Buradan hareketle ortaya çıkan sanat-bilim ilişkisi üzerine yapılan tartışmalar önem arz etmektedir. Konuyla bağlantılı olarak Timuçin bu iki alanın özsel anlamda benzerliklerinin olduğunu ve sanat ve bilimin birbirine göbekten bağlı olduğunu savunmaktadır. “Özüne baktığımızda sanat ve bilim birbirinden ayrı düşünülme-yen insan etkinliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Birini diğerinden üstün tutamayacağımız bu iki etkinliğin her ne kadar Rönesans’la birlikte aklın öne çıkması noktasında ayrıldığı ifade edilse de tarihsel süreçte Apollon (aklın temsili) ve Dionysos (zevkin, duygunun temsili) ayrımı sanat ve bilim ayrımını temsil ediyor görünmektedir” (Yılmaz, 2014: 92). Fakat bu ayrım bile onların yine de birbirine bağlı olduğunu gösterir. Hegel’in dediği gibi ayrım aslında bağlantılılığın ayrımıdır. Bu bakımdan sanat ve bilim keskin hatlarla birbirinden ayrılamaz. Zira Apollon ve Dionysos ayrı düşünülemez. Antik Yunan mitolojisinde iki önemli Tanrı olan Apollon ve Dionysos, bilim ve sanatın iç içe olduğunu ifade etmek adına önemli bir yerde durmaktadırlar. Zira Apollon ve Dionysos’un sahip oldukları özellikler göz önünde bulundurulduğunda ne kadar ilinti içinde ve birbirini tamamlayan Tanrılar oldukları görülmektedir. “Apollon ölçüyü, sınırlamaları, normları belirlerken Dionysos hazzı ve coşkuyu temsil etmiştir. Bu niteliklerin biri olmadan diğerinin olamayacağı, bir arada bulunarak birbirini tamamladıklarını gösterir” (Düz, 2011: 1). Dolayısıyla sanat ölçsüz, bilim ise coşkusuz olmaz. Çünkü sanatta da bilimde de bir ürün ortaya çıkarmak için iki önemli güce/yetiye ihtiyaç vardır: Akıl ve motivasyon. İkisi birlikte olmadı mı(!) yani akıl ve duygu birbirinden kopuk oldu mu(!) sanat ürünü de bilimsel bir icat ya da çalışma da ortaya çıkması zayıf bir ihtimal olarak kalacaktır. Sanat ve bilim arasındaki bu ilişki felsefe söz konusu olduğunda daha bariz görünmektedir. Örneğin Descartes bu üç yapının (felsefe, sanat, bilim) birbirini destekleyici bir kenetlenme içerisinde olduğunu savunur. Timuçin, Descartes’ın sözlerini şöyle aktarır: “Derin düşüncelere, filozofların yazılarından çok şairlerin yazılarında karşılaşılıyor olmamız şaşırtıcı görünebilir. Bunun nedeni şairlerin heyecanla ve imgelem gücünün etkisiyle yazıyor olmalarıdır. Çakmaktaşında nasıl kıvılcımlar varsa (ateş kıvılcımları) bizde de bilimin kıvılcımları vardır. Filozoflar onları uslarıyla ortaya çıkarırlar; şairler onları imgelemeyle ortaya koyarlar: kıvılcımlar o zaman daha çok parlar” (Timuçin, 2004: 425). Bu durumun böyle olmasını sağlayan şeyin, insanın tamamıyla salt bir rasyonel varlık olmamasında yatmaktadır. Çünkü Heidegger’in deyişiyle insan bir dünya-içinde ve birtakım ruh durumlarıyla var-oluşur (Heidegger, 2001). Var-oluşması da sadece ratio yapısından gelmemektedir. Bu bakımdan

insan cam fanusun içinde yer alan ve dünyadan, duygulardan izole icat yapan bir varlık değildir. Ayrıca insan yine salt duygu yüklü bir varlık da değildir. Eğer böyle olsaydı insan, kendi varlığından bihaber yaşayan ve duygu patlaması içinde olan bir varlık olurdu. Bu yüzden insan akıl ve duygunun karışımı bir iksirdir. Bundan dolayı sanat ve bilim adına ortaya çıkan ürünler birbirinden bağımsız olmamaktadır. Her ne kadar çalışma sahası birbirinden farklı görünse de sanat ve bilim, özellikleri bakımından birbiriyle ilişkilidir.

Sanat duyguyu, bilim ise akli temel alır. Bilim doğa olaylarını nedensellik ilişkisine dayalı deney ve gözlem üzerinden açıklamaya çalışır. Sanat insan yaşamından esintiler ile duyguyu ifade etmeye çalışır. Biri doğa olaylarını aklın kalıpları içinde ortaya koyma çabasıdayken diğeri ise insanın iç yaşantısını duygu ile ifade etme çabalamaktadır. Fakat biri akli ön plana alırken duyguyu yok saymaz; diğeri duyguyu ön plana alırken akli yok saymaz. Sanat ve bilim yönleri ve özellikleri açısından farklı olsa da daima birbiriyle ilişkilidir. Dolayısıyla sanat ve bilim bugün her ne kadar birbirinden ayrı düşünülen iki alan olmuş olsalar gelişen teknoloji bağlamında yeni sanat fikirlerinin; sanat ve bilimi birlikte çalışmaya itmektedir. Bu çerçevede yapılan sanat ve bilim çalışmaları da bu iki alanı birbirinden ayrı düşünme fikrini ortadan kaldırmaktadır. “Bilim ve sanat üzerine yapılan çalışmaları göz önünde bulundurduğumuzda yaratma-yaratıcılık, öznellik-nesnellik, teknoloji ürünlerinin sanata etkisi, gerçeklik kavramının bilim ve sanatta irdelenmesi gibi konular bilimsel ve sanatsal üretimler arasındaki farklılıkların, benzerliklerin gösterilmesi ve ayrıca gelişen teknolojinin sanatsal tasarım, uygulama ve sergileme olanakları açısından önemlidir” (Yılmaz, 2014: 92).

Toplumsal bir varlık olan insan, diğer canlılar gibi yaşamını devam ettirmek için mücadele etmiştir. Temel ihtiyaçlar ve gereksinimler doğrultusunda tarım, hayvancılık, avcılık gibi işlerle meşgul olmuş ve pratiklik açısından icatlar, taktiklerde bulunmuştur. İnsan akli faydalı işlerle ilgilenirken aynı zamanda da düşünüş evresinde resim, heykel, çömlek yaptığı ve doğayı anlama, anlamlandırma içinde duygularını ifade ettiği görülmektedir. Bu da gösteriyor ki insan ilk yaşayış dönemleri olan ilkçağda, kendi varlığını sürdürmeye çalışırken doğanın katkısıyla farkında olmadan bilim (ilkel anlamda objenin dönüştürülmesi, doğada saf anlamda olmayan, insan eliyle daha çok pratiğe dayalı olarak ortaya çıkarılan ürün) ve sanatla (bunları birbirinden ayırmadan) ilgilenmiştir. İnsan tarihinin arka planında ve de her döneminde yapılan çalışmalarda bilim ve sanatın sürekli bir etkileşim halinde olduğu görülmektedir. Dolayısıyla birbirinden ayrı düşünülen bilim ve sanat kendi aralarında sürekli etkileşim halindedir. İnsan eylemi olan sanat ve bilim ilişkisinde beynin yapısı ve işleyişine bakıldığında ne kadar ayrı yönelimler olduğu görülmektedir. Fakat beynin ayrı bölgelerinde farklı fonksiyonlar işlenmiş olsa da bazen beynin bu ayrı bölgelerinin fonksiyonları birbirini desteklemektedir. Her ne kadar

ayrı bölgelerin üzerine düşen görevleri birbirinden ayrı olsa da birbirinden bağımsız değildir. Duygu düşünceyi; düşünce duyguyu her zaman beslemektedir. “Örneğin; Leonardo da Vinci için sanatçı olduğu kadar bilim adamıdır da denilmektedir. O bilim alanında başarılı çalışmalara imza atmıştır. Yine Einstein’ın çalışmalarında Dostoyevski’den ne kadar etkilendiğini açıkça ifade etmesi ve çok güzel keman çalması bilim adamlığı ve sanatçılık özelliğinin birlikte de olabildiğini göstermektedir” (Ömerustaoğlu, 2004: 104-105). Dolayısıyla sanat ve bilim ilişkisi söz konusu olduğunda beynin işleyişi iki bölgenin birbiriyle etkileşimli çalıştığını göstermektedir. “Bu anlayış doğrultusunda, bilimle sanat, bilim adamıyla sanatçı arasında bilgi tarzına bağlı yakınlıklar bulunduğu gibi hem yaratıcılık bakımından hem de dünyaya, yaratıcılığa bakış açısından da büyük paralellikler bulunmaktadır” (Alioğlu, 2010: 220). Sanatsal alanda var olandan gerçekte var olmayan bir şeyi yaratma durumu bireyin sanatsal başarısını ifade ederken, aynı zamanda bilim alanında bireyin dönemine hâkim olan paradigmaya karşı gelmesini sağlamayı ve onu bilimsel yaratma başarısı ortaya çıkarmasını ifade etmektedir. Yaratıcılıkta insan başarısı sadece sanat üzerinde değil, bilim üzerinde de kendini göstermektedir. Bir sanat eseri yaratma ya da bir paradigmayı çözmeye her ne kadar farklı yollar izlenmiş olsa da insan başarısı ortaktır ve sanatçı da bilim insanı da *yaratıcıdır*. Bu varsayım yine bizi sanat ve bilim arasında doğrudan veya dolaylı bir ilişkinin olduğu tezine götürmektedir.

Yaratma etkinliğinin ortaklığı yanında bilim ve sanatın kesiştiği bir başka yer ise özgürlüktür. İnsanlık tarihine göz atıldığında özgürlüğün, hoşgörünün yaygın olduğu dönemlerde sanat, felsefe ve bilimin kendini aktif bir şekilde ortaya çıkardığı görülmüştür. Örneğin Antik Yunan’da demokratik yapı, hoşgörü ve özgürlük (herkes için olmasa da) hâkim olduğu için burada ortaya çıkan sanat, felsefe ve bilim çalışmaları insanlık tarihi için önemli bir konumda bulunmaktadır. “Bu; bilim ile sanatın, kendilerini dışlaştırmaları var etmeleri konusunda serbest ve güdümsüz olmaları anlamına gelir. Çağın buyruklarına boyun eğmeden, nesnel koşulların yönlendirmesi nedeniyle zorunluluğa bağlanmadan, sadece kendi iç doğalarına göre serbestçe var olmalarıdır. Özgürlük olmasaydı ne Shakespeare ne Goethe ne Newton ne Faraday ne de Pasteur yetiştirirdi. O olmasa, ne halk için konforlu evler olurdu ne demiryolları ne telsiz telgraf ne salgınlara karşı korunma çareleri ne ucuz okuma kitapları ne kültür ne de herkese açık sanatlar” (Alioğlu, 2010: 222). Yaratma ve özgürlük arasında sıkı bir ilişki vardır. Yeni bir şey (sanatsal veya bilimsel ürün, aktivite) ortaya koymak adına yaratma özgürlüğe muhtaçtır. “Sanat da yaratıcı bir süreç olduğu için özgürlüğe gereksinim duyan bir insan eylemidir. Yaratma, kendi gerekleri, amaçları dışında başka bir zorunluluk, bir neden tanımaz. Başka bir deyişle, en azından teoride, sanatın estetik zorunluluklar dışında boyun

eğebileceği bir zorunluluktan söz edilemez. Sanatın doğasında başkaldırı vardır” (Alioğlu, 2010: 223). Bu bakımdan sanat özgürlüğe, yaratmaya tutkundur. Tarihe bakıldığı zaman ket vurulan sanatın yeni bir dalda kendini açıldığını görürüz. “Sanata konan yasaklar, olsa olsa yaratmanın yönünü değiştirebilir, ama yok edemez. Belki soyuta iterler. İslam’da resim günah sayıldığı için yeteneği olanların minyatüre, çiniye, hattatlığa, süslemeye yönelmesi gibi” (Alioğlu, 2010: 223). Aynı şekilde bilimin doğasında da bir başkaldırı, isyan ve kendini açılma vardır. Başka bir deyişle bilim her ne kadar teknoloji, politika, kâr, hesap üzerinden ele alınsa da veya arkasında duran kültürel yapısı yok olmuş olsa da bilim de sanat gibi konan yasalara başkaldırmaktadır. Bilimle ilgilenen bilim insanları farklı açılardan yaptıkları çalışmalarıyla bilimin özgünlüğünü, özgür yapısını korumaktadır. Dolayısıyla sanat ve bilim özgürlük açısından konan yasalara rağmen yaratma ve başarı gösterme gayretindedir.

Doğada açık veya seçik bilinmeyen simetri (altında yatan giz), harmonik denge bulunmaktadır. Bir şey açık ve/veya seçik olurken aynı zamanda bilinmeyen bir simetri taşıyabilmektedir. Bu doğanın ve hakikatin gizlenmeyi sevmesi ile ilgilidir (Heraclitus, 2003). Sanat alanında sanatçı, bu açık veya seçik bilinmeyen simetrisinin sezgisiyle insan yaşamını duygular aracılığıyla ifade eder. Sanatçı etkileşim halinde olduğu doğa içinde ışık, ses, görüntü, ahenk, uyum kavramlarında açık veya seçik bilinmeyen simetrisinin sezgisiyle *yaratıcılık* yönünü kabartarak ortaya başarılı eserler koymaktadır. Sanatçı bir nevi yaratandır, doğanın bağrında gizlenmiş olanı varlığa getirendir. Sanatçı doğada güzeli yarattığı sürece estetiğin ömrünü de uzatmaktadır. Sanatçı gizli olan simetriden sezgisel olarak yararlanmaktadır. Sanatçı bu simetriden sezgisel olarak ne kadar yararlanırsa sanat eserleri de o kadar estetikten payını almış olur. Sanatçı; şiirde ahenk, müzikte nota, resimde renk yani doğada ışık ve seste olan gizli simetriden sezgisel olarak yararlanır. Buna benzer bir durum bilim insanı için de geçerlidir. Çünkü bilim aynı zamanda doğada (*phusis*) saklı olanı açığa çıkaran bir faaliyettir. Eş deyişle bilim doğada uykuda olan logosa kulak verir ve onun yasalarına ulaşarak, onları ifşa etmeye çalışır. Bilim *phusis*'in gizini açmaktır. Bilim insanı da sanatçı gibi bilimsel yasaların gizli simetrisinden sezgisel olarak yararlanmaktadır. Bilim insanı simetriden sezgisel yararlanıp araştırmalarını yapar ve bunu yaparken de en az sanatçı kadar estetikten pay alır. Örneğin, “Baumgarten’in estetiği bir bilgi kuramı olmasının yanı sıra aynı zamanda bir çeşit mantıktır. Onun gözünde estetik, duyuşal bilginin mantığıdır” (Yazıcı, 2018: 104). Baumgarten’in estetik (*Aesthetica*) anlayışı hem duyuşal hem de akılsal bilginin izlerini taşımaktadır. O, estetiği duyuşal bir bilginin mantığı olarak ifade etmektedir. Ona göre hem sanat hem de bilim yetkin ve doğru bilgiye ulaşmayı hedeflemektedir. Estetik duyuşal bir bilginin yetkinliği ve doğruluğunu amaçlarken bilim de akılsal bir bilginin yetkinliğini ve doğruluğunu

amaçlamaktadır. Ona göre “estetik alanı” öyle kapsamlı ki hem (sanat) duysal bir bilgi hem de (bilim) akısal bir bilgiyi içerir. Bu minvalde estetik alanı, sanat ve bilimin iç içe geçtiği bir çehrede kendini ortaya koyar.

Çalışmanın hatları içerisinde kalarak, sanat ve bilimin ilişkisi yaratma kavramı etrafında buluşmaktadırlar. Her ne kadar sanat ve bilim ayrı iki kavram olarak düşünülse de ortak buluştukları konular bulunmaktadır. Bu da sanat ve bilimin sürekli birbiriyle uzak değil yakından etkileşimde olduğunu gösterir. Tarih sürecinden günümüze kadar sanat ve bilim insan eylemlerinin bir sonucu olarak sürekli bir ilişki halinde olmuştur. Günümüzde gelişen teknolojinin ilerlemesi sanata bilimi, bilime sanatı dâhil etmiştir. İnsan beyninin kompleks yapısından kaynaklı olarak sanat ve bilimin çalışma alanları ayrı olsa da kesiştikleri, birleştikleri noktalar her zaman olmaktadır. Bu doğrultuda sanat ve bilimin ilişkisine genel bir bakış sunduktan sonra şimdi Timuçin’in sanat-bilim ilişkisine detaylı bir şekilde bakılabilir.

1. Timuçin’in Sanat ve Estetik Anlayışının Bilimle Olan İlişkisi

Afşar Timuçin (1939-...) sanat anlayışını izah ederken insanın çocukluk dönemine vurgu yapmaktadır. Ona göre sanat anlayışının filizlenip, şekillenmesinde çocukluğun önemi büyüktür. Zira çocukluk insanın dünyaya ilk adımı, ilk teması, ilk yönelimi ve dünya hakkında ilk örüntünün başladığı dönemlerden biridir. Dolayısıyla dünya ve sanat anlayışımızın çocuklukla bağlantılı olduğu görüşü temelsiz bir görüş olmamaktadır. “Timuçin sanatın özünü çocuklukta bulur. Hayatla ilgili ilk karşılaşmalar ve ilk çıkarımlar sanat için birer başlangıç noktası olur. Düşüncenin çocuklukta saf hali, çocuğun dünyaya heyecanla yönelişi ve bu yönelişle yaşadığı deneyimler onun iç dünyasının taslağını oluşturacaktır” (Sekban, 2022: 39). Timuçin’e göre çocukluğumuzda iyi veya kötü durumlarda duysal olarak edindiğimiz ilk örnekler sanatımızın oluşmasında kaynaklık etmektedir. “Demek ki sanatı vareden gerçek yaratıcı etkinliği bütün boyutlarıyla görebilmek için çocuklukta büyüklüğe, bilinçten bilinçdışına, ustan usdışına, kavramdan düşe ve düşleme uzanmak gerekiyor” (Timuçin, 2013a: 105). Başka bir ifadeyle açıklanacak olursa:

“Timuçin sanatsal yaratıda mühim olanın çocuksu bakışı muhafaza etmek olduğunu savunur. O, çocukluğun gizlerinde kişiliğin köklerini bulur ve ona göre bu kökler de sanatçının doğuş ortamının ta kendisidir. Çünkü çocuklukta bilinçdışına yerleşen izlenimler, kişiliğin gelişiminde azımsanamayacak bir paya sahiptir. Bu izlenimleri okuyan ve anlamlandıran bilinç, büyük ölçüde kişiliği belirleyen bir veri deposu oluşturur. İleriki yıllarda bu izlenimlerin, mizacın ve kültür çevresinin de işin içine girmesiyle oluşturulan kişilik, âdeta sanatçının sanatına yansıtacağı bir ‘bilge gölge’

oluverir" (Sekban, 2022: 40).

Burada psikanalitik bir tavır takınan Timuçin, çocukluk döneminde karşılaşılan her şeyin bilinçdışına depolandığı ve hacmi tahmin edilemeyen bu bilgi deposunun insanın ileriki yıllarda hayata karşı duruşunu ortaya çıkarmaktadır. Konuyla bağlantılı olarak çocukluk dönemi insanda sanatçı ruhun oluşmasına önayak olmaktadır. Yani Timuçin yeteneğin çocukluk döneminde kazanıldığını savunmaktadır. Timuçin yetenek kavramının doğuştan gelmediğini çocukluk dönemimizin alacakaranlık yerinde gizlendiğini belirtir. Çocukluğumuzda ilk deneyimlerinde kendini gösteren bilinç belirtilerimiz ve alacakaranlıkta gizlenen yeteneğin farkına varma çabası sanatsal yaratmayı ifade etmektedir. O sanatsal yaratmanın doğuştan gelmediği, bunun çaba ile ortaya konulduğu görüşündedir. Timuçin'e göre birey bu çabanın farkına varması için yoğun bir eğitim sürecinden geçmesinin gerektiğini ve kendisinde var olan sanatsal yaratmanın ancak bu eğitimle farkına varacağını belirtir. "Küçüklerin eğitimi sorunu özellikle müzikte çok önemli bir yer tutuyor. Geniş ölçüde teknik bilgiyi gerektiren bir alanda çocukların ürküntüye kapılmadan sanata başlayabilmeleri öğretmenin iyi bir büyücü olmasını gerektirir" (Timuçin, 2013b: 109-110). İyi bir büyücü ile çocuk yaratma duygusunu ortaya çıkaracaktır.

Timuçin'e göre çocukluk dönemi edinilen izlenimleri ve bakışları büyürken içimizde ne kadar korursak sanatsal yaratma çabası ya da isteği o kadar oluşur. Büyürken içimizdeki çocuksu yanımızı koruyamadığımız takdirde izlenim ve bakış açımız, yaşamımızda bir çıkar gözetmeye yönelir ve sanatsal yaratmaya gözümüz kör olur. Çünkü ona göre çocukluğun ilk izlenim ve bakış deneyimleri ancak insanı sanatsal yaratmada iyi yorumlayabilir. İnsanın ortaya çıkıp şekillenmesi üzerinde duran Timuçin, çevre ve bireysel çabanın önemi üzerinde durmaktadır. O, sanatçının sanat anlayışının bu temel üzerinde oluştuğunu iddia etmektedir:

"Timuçin'in sanatçıya biçtiği rol, doğuştan getirilen yetenekler doğrultusunda şekillenmez. O, sanata ulaşma serüvenini bahsedilen bir meziyette değil, bireysel çabada görür. Onun sanatçıdan beklentisi; doğuştan getirdiği yeteneğini, zamanı belli olmayan bir esinle harmanlaması değildir. Onun beklentisi, sanatçının bir öze ulaşma, bir görü elde etmesi işidir. Yani bir farkındalık durumu olan, yüksek bilinç seviyesine ulaşma işidir. Böylelikle sanatçı perspektifini genişleterek, insana dair pek çok yaşam gerçeğini dile getirebilme imkânı bulur" (Sekban, 2022: 41).

Alıntıdan anlaşılacağı üzere, sanatçı ve sanatın çevreden kopuk olmadığı, yaşamla sıkı bir bağ içerisinde kendini gösterdiği görülmektedir. Hatta ona göre?? sanatın insanın çocukluğuyla bir ilişkisinin olması onu insana en yakın alan yapmaktadır. Sekban'ın Timuçin'den aktardığına göre; sanat tüm alanlar içerisinde insana en yakın olan, insanı en iyi

okuyan alandır ve Timuçin sanatın salt sanat amaçlı yapılması fikrine katılmaz ancak sanatın muhakkak estetik kurallar çerçevesinde var edilmesi gerektiğini savunur (Sekban, 2022: 41). Timuçin'e göre sanat; insan içindir ve yaşamdan geldiği için insanlar arasında bir bağ oluşmasını sağlar ve insanlar arasında oluşan bağı kuvvetlendirir. Sanat insanlığın geçmiş ve geleceğin mirası olarak kendini koruyacak ve sanatçıda güzeli yaratma çabasında güzelin güzel kurallarını anlayarak, düşünerek, tartışarak insanlık için geleceğin bir öngörüsü olacaktır. "Sanatçının bu güzele ulaşma yolculuğunda; yoğun düşünme, tartışma ve ekleyip çıkarmalarla ulaştığı sonuç, onun sanatının da üstünde yükseldiği zemini oluşturacaktır. Dolayısıyla sanatsal yaratma çabasında güzelin güzel yanını kendisiyle tartışarak ele alan sanatçı aynı zamanda estetiğin kalıbını da yaratmaktadır" (Sekban, 2022: 42). Timuçin sanat anlayışında sanatçının gerçek bir sanat yapıtı yaratmasının anlama ve yorumlama çerçevesinde belirli bir yönelim biçimlerini belirlemesi gerektiğini vurgular. "İnsanın gerçekliğini gelişigüzel yönelimlerle anlamaya ya da ayırtırmaya kalkmak gözleri bağlı kuş avlamaya benzer. Belirtileri yakalamak ve onların arkasındaki gerçekliği görmek için belli bir yönelim biçimini benimsemiş olmamız gerekir. Tek bir yönelim için de olsa bir yordam bulmuş olmamız gerekir. Yöntem kaygısı burada kendini gösteriyor. Yöntem zorunludur" (Timuçin, 2011: 9). Yöntem bir işin nasıl yapılacağına delalet ettiğinden, yöntem olmadan nitelik açısından sağlıklı bir şeyin ortaya çıkması mümkün görünmemektedir. "Bir estetik nesneyi gelişigüzel gözleyen bir izleyici hiçbir şey göremez ya da ilgisiz bazı şeyler görebilir" (Timuçin, 2011: 9). Bu bakımdan her alanda olduğu gibi sanatta da sanatçıya bir metodoloji gerekmektedir. "Sanatta yöntemli bakışı sağlayan daha çok donanımdır, bir başka deyişle görü'dür. Belki de bir ölçüde genel çerçevede ya da tarihsel düzlemde sanatın ya da sanatların bilgisidir" (Timuçin, 2011: 9). Sanatçı yönelim biçimlerini belirlerken bilincinin sınırları içinde özgür olmalıdır. Timuçin'e göre insanı insan yapan *özgürlüktür*. Dolayısıyla özgür olmayan sanatçı yaratma yanını kaybeder ve sanat yapamaz. Özgürlük yoksa sanatta yoktur.

Timuçin'e göre yaşamda sayısız belirtiler bulunur, sanatçı anlamlara ulaşmak için bu sayısız belirtilerin okumasını yapmaya yönelir. Yaşamın karmaşık anlamlar bütünü içinde sanatçının arayıp ve bulduğu şey biraz kendi dışında biraz da kendisiyle alakalıdır. Örneğin sanatsal bir tabloda ağlayan bir çocuğun yüzündeki anlam bizi mutlak bir ortak kavrayışa götürmez ama hepimiz açısından geçerli olacak ortak bir zemin hazırlar. İnsan olmamızın verdiği ortaklık bizi sanatta buluşturur.

"İnsanlık en büyük buluşmayı sanatta gerçekleştirir. Onda yalnız dostlarımızla değil karşıt olduğumuz insanlarla da buluşuruz. Sanatta her zaman gönül işe karışır. Gene de ortak belirtiler vardır: bir kaşını kaldırmış olan adamın düşünmekte olduğunu

düşünürüz. Bir kaşı yukarıda dolaşan pek çok kişinin düşünmekle bir ilişkisi olmadığını bile bile. Bir kaşını kaldırmış öylece duran bir adamın korkuyu yaşadığını söyleyemeyiz: korkunun tepkisi daha başkadır. Ama her şeyi doğru okuduğumuz konusunda her zaman kuşkularımız olacaktır. Ayrıca her şeyi doğru okumak zorunda değiliz ve bizim için her şeyi doğru okumak diye bir zorunluluk yoktur” (Timuçin, 2011: 10).

Sanat eseri her zaman doğru okunmayabilir. Hatta sanatı doğru okuma zorunluluğu kısılcasına da alamayız. Bu yüzden doğru okumak, görmek tamamıyla olanın içinde yatan cevheri görmek ile ilgilidir. Herkes için görmek değil, kendi gözünle görmektir. İşte doğru görme dediğimiz şey budur. Timuçin'e göre sanatın temel çabasının doğru görebilme olduğu karşımıza çıkmaktadır. Sanatçı anlamlara ulaşmada okumalarını doğru gözle yaptığı zaman başarılı olur. “Sanatta yaşamı doğru görmenin yolu ona olduğu gibi bakmak yani çıplak gözle bakmak değil özel bir gözle bakmaktır. Bunun için özel bir görme gücü olabilmeyi başarmak gerekir. Kendi olarak bakınmayı bilen göz de diyebiliriz buna. Herkesin gözüyle görmek başka kendi gözüyle görmek başkadır. İlk bakışta görüneni görmek başka kendini gizleyeni görmek başkadır. Her bakmanı bir gören diye nitelenmek doğru olmaz. İnsan çok yerde bakar kör'dür” (Timuçin, 2011: 10). Her bakan yani bakmaya çalışan ‘kendini gizleyen’i görüyor denilemez. Bu yüzden doğru görebilmek önem arz etmektedir. Timuçin doğru görme eyleminin sahip olunan felsefi bilgiyle doğru orantılı olduğunu belirtmektedir. Felsefi bilgi artarsa kişinin doğru görme olanağı da artmaktadır. Başka bir ifadeyle sanatçı doğru görebilme çabasını yalnızca felsefe bilgisiyle kazanır. Timuçin'e göre sanatla ilgilenen kişinin felsefe bilgisi eksikse sanat alanına da eksik bilinçle yaklaşmaktadır.

“Düşüncenin eksik kaldığı yer sanatın yetersiz olduğu yerdir. Düşünmek yetmez, iyi düşünmek gerekir. Duygulanmak yetmez, duygularını iyi dile getirebilmek gerekir. Şairler yüksek düzeyde duygulanan kişiler değillerdir, iyi düşündükleri ve şairce düşündükleri için, ressamlar iyi düşündükleri ve ressamca düşündükleri için duygularını ve düşüncelerini başkalarına yansıtmayı iyi bilen kişilerdir. Felsefeden kopmuş insan sanatın alanında da başka bir alanda da çok sorunlu birey değil midir?” (Timuçin,2013b: 30).

“*Felsefeden kopmuş insan sanatın alanında da başka bir alanda da çok sorunlu birey değil midir?*” diye sorar Timuçin. Bu sorusu aslında felsefeye ne kadar önem verdiğini gösterir. Ayrıca felsefenin sadece sanat alanı için değil, daha birçok alanın sorunsuz işlenmesi adına ne kadar elzem olduğunu ifade etmektedir. Bu bakımdan felsefi donanımın artması demek insan faaliyetinde olanların sorunsuz çalışması demektir. Çünkü bir yerde felsefe hayatta ise orada aktif düşünmenin, sanatın, bilimin olduğu söylenebilir. Bu yüzden “ben felsefeden uzağım ama estetikle uğraşıyorum diyen adama gülersiniz” (Timuçin, 2008: 9). Timuçin bu bakımdan

felsefe ve düşünmeye ayrı bir yer ayırmaktadır. “Felsefe bilgisinin ışığına başvurmadan ne fizik alanında ne kimya alanında ne estetikte ne sanat ruhbiliminde sağlıklı bir yere varabiliriz (Timuçin, 2008: 10). Ona göre sanatçı da doğru düşünen kişidir. Eş deyişle sanatçı doğru düşündüğü ve duygularını doğru yansıttığı zaman sanatçdır.

İnsan sürekli düşünen bir varlıktır ve doğası gereği düşünmeden yapamaz. Düşünen bir varlık olan insan, düşünce kalıplarını ancak felsefe disiplini ile genişletebilir. Tek pencereden bakan insan tek alanı düşünürken, felsefe penceresinden bakan insan tüm alanlardan bakmaktadır. Düşünme ve felsefenin veya felsefi düşünmenin evrensel hitap ettiği ortadadır. Zira insan her yerde ve çağda aynı varlık; bu nedenle felsefe bu aynılıktan kaynaklı her insanın düşünmesinin faaliyetidir. İnsan felsefe ile düşündüğü vakit yerelde kendisi evrenselde bütün insanlar için düşünmektedir. Bunun yanında felsefenin bu özelliği felsefe ve sanat arasındaki ilişkiden kaynaklı sanatta da görünmektedir. Yani sanat da yerele sıkışıp kalmayıp, bütün insanlara hitap eden bir forma bürünür.

“Felsefe yapmak bütün insanı düşünmek ya da tartışmaktır, insanı evrensel düzeyde konu edinmektir. Felsefenin pencereleri ne kadar genişse doğru dürüst sanatın pencereleri de o kadar geniştir. Sözü kullandığı için edebiyat felsefeye öbür sanatlardan daha yakın görünür. Oysa yalnız edebiyat değil bütün sanat alanları dünyayı ya da insanı geniş pencerelerden gözlemlemek zorundadır. Ortamina yani köyüne mahallesine kentine bölgesine sıkışıp kalmış hatta ülkesine sıkışıp kalmış sanatçı sanatın yüce amaçlarını gerçekleştiremeyecektir. Sanat insanı duygusal-düşünsel çerçevede bir bütün olarak alır ve onu evrensel koşullarda yani bütün bir dünyanın koşullarında ele geçirmeye çalışır” (Timuçin, 2013b: 30-31).

Timuçin sanatın evrenselliği konusuna değinirken sanatçı ve gerçek sanatçı ayrımı yapmaktadır. Ona göre eğer sanatçının sesi insanlığa dokunmuyorsa orada gerçek sanat ve sanatçıdan bahsetmek mümkün değildir. Gerçek sanatçı, bir işi neden ve ne maksatla yaptığını bilen kişidir.

“Bilinçsiz sanatçı, bir başka deyişle ne yaptığını iyi bilmeyen sanatçı her zaman bir şeyleri bir şeylere denk getirme telaşı içindedir. Şiir yazmaya çalışır roman yazmaya çalışır. Kendisine neden böyle bir işe kalkıştığını sorduğunuzda belki de öfkelenektir. Yapmak istediği işin fikir yapısını kafasında oluşturmamıştır. Gerçek sanatçı bir insan araştırmacısı olduğunu bilir, bunun yoğun bilincine ulaşmıştır, bu yüzden neredeyse bir bilim adamı titizliğiyle ve duyarlılığıyla dünyaya ya da insana yönelir. Onun amacı öylesine şiir yazmak ya da roman yazmak değildir, şiirde ya da romanda insanı ele geçirmektir” (Timuçin, 2013b: 33).

Sanatçı, sanatın hangi dalıyla uğraşırsa uğraşsın yöneldiği temel mesele ‘*insan*’dır ve

insanı keşfetme, araştırma ruhu taşır. Şair olmak için şiir yazan ya da romancı olmak için roman yazan kişi ne şairdir ne de yazardır yalnızca yazmak için yazmış kişidir. Oysa gerçek sanatçı sanat alanının koşulları içinde insanı araştıran ve yorumlayan kişidir. Bununla beraber gerçek sanatçı insanlığa yönelimini felsefenin yol göstericiliğiyle yapmalıdır. Timuçin için felsefesiz bir sanat ve sanatçı hakiki olmamaktadır. Burada sanat ve sanatçı açısından felsefenin pozisyonu, kapkara fırtınalı bir gecede denizde yolunu şaşırılmış bir geminin deniz feneri sayesinde yolunu bulmaya benzer. Gemi denir feneri sayesinde kayalıklara çarpmamakta ya da deniz uçsuz bucaksız derinliğinde kaybolmamaktadır. Fener onu sağ salim karaya taşımaktadır.

“Her sanatçının yetkin bir sanatsal görüye ulaşması böylece ancak ve ancak felsefenin yol göstericiliğinde gerçekleşecektir. Yetkin bir sanatsal görüye ulaşmak bir ölçüde yaşam deneyleriyle kazanılmış olan yatkınlıklarla ilgiliyse bir ölçüde de bilgiyle ilgilidir. Sanatçı uzun sanatsal deneyimlerin de katıldığı bilinçlenmeler sonucu kazanmış olduğu öngörüsüyle dünyaya yönelir, bu çerçevede onun öngörüsünde yalnızca kaba saba teknik alışkanlıklar değil bilincin temel duygusal-düşünsel öğeleri de belirleyici olur, bu duygusal-düşünsel öğeler felsefi bir tutarlılıkta anlaşılabilirliği ve açıklanabilirliği zaman gerçek etkinliklerini ortaya koyabileceklerdir” (Timuçin, 2013b: 36-37).

Timuçin'in sanat anlayışı felsefe ve sanatın ayrılmaz olarak düşünülmesini gerektirmektedir. Sanat felsefeyle birlikte gerçek anlamda bir sanat olabilmektedir. Timuçin bu ikili ilişkiye bir de bilimi ekler ve felsefe-sanat-bilimi birlikte düşünmemizi salık verir. Onun iddiasına göre, felsefe-sanat-bilim kendi alanlarında otoritedir ve insanlık söz konusu olduğunda temelde bir masanın üç sacayağını oluşturur. Her alanın çalışma metodolojisi kendine özgü olsa da tema insan araştırması olduğunda ortaklıkları göz ardı edilemez. Timuçin'in sanat anlayışına yönelik yapılan okumalarda sanatın insana yönelmesi ile bilimin insana yönelmesinin ortak olduğu saptanmıştır:

“Felsefe insana bütünsel ya da bütünleyici bir gözle bakarken, sanat insanı bir bütün olarak ele alırken, insanı hem bir duygu hem bir düşünce varlığı olarak anlamaya çalışırken bilim insan gerçeğini parçalayarak ele alır, onu belli bir yönüyle görmeye çalışır, böylece bilim dünyası ‘bilimler’ oluşturur. Her bilim bir olgular bütününi kendi açısından irdeler: tarih kendi açısından, kimya kendi açısından, toplumbilim kendi açısından dünyaya ya da insana bakar, dünyayı ve insanı yorumlar” (Timuçin, 2011: 20).

Temel sorunu insan araştırması olmayan sanatçı, filozof ya da bilim insanı çalışmalarında insanlığa ulaşması mümkün görünmemektedir. Ayrıca kendinden de uzak kaldığı için çalışmalarında anlamsızlığa boğulur. Felsefe-sanat-bilimin insan söz konusu olduğunda ne kadar yakınlaştıkları fark edilmektedir. Ama insana yaklaşımları, yaklaşma biçimleri kendine hastır. İnsan gerçekliğiyle içli dışlı olan bu üç alanın insanı araştırma

çabasında yaklaşımları farklıdır.

“Bilimler konularını ve yöntemlerini olgularla olan ilişkileri çerçevesinde geliştirirler. Her bilimin ayrı yöntemi ya da yöntemleri ve apayrı bir konusu vardır. Konu ve yöntem ne ölçüde belirginse bilim o ölçüde aydınlık olacaktır. Bilimlerde yöntem öncelikli olarak gözlem ve deneyin koşullarıyla belirgindir. Felsefenin bir tek konusu vardır: insan. Bir bilimin de bir tek konusu vardır: belli bir açıdan insan. Sanatın konusu da tektir: bir düşünce ve duygu varlığı olarak insan. Buna göre felsefenin yöntemi düşünme yöntemidir. Bilimin yöntemi özel açılardan görme ve doğrulama yöntemidir, sanatın yöntemi çok özel ya da çok özgün anlatım yolları bularak insan gerçeğini ortaya koyma yöntemidir. Her üç alanın da insan araştırması olması bu anlamdadır” (Timuçin, 2011: 20).

Timuçin’e göre konu insan araştırması olduğu vakit sanat, felsefe ve bilimden daha derinlere inerek insana dokunur. Sanat bu yönüyle diğer iki alandan sıyrılmaktadır. Çünkü sanat insanı daha derin araştırır: “Kültürün üç alanından biri olan sanat bilimden ve felsefeden ayrı olarak insanı yalnızca ussal bir varlık olarak değil, aynı zamanda bir duygu varlığı olarak ele alırken onun görünmez derinlerine inmeye çalışır. Tüm nesnelliklere karşın insanın ancak sanatta açıklanabilen görünmez gizleri vardır ve estetiğin her şeye karşın bir gizler alanı olması buradan gelir. Bilincin bilinçaltı verimini de her zaman göz önünde tutmak gerekir” (Timuçin, 2011: 22). Timuçin sanatın gizler alanında çalışmaya daha elverişli olduğunu savunur. Çünkü sanat söz konusu olduğu zaman işin içerine düşünmenin yanında duygular da girmektedir. Ve duygular her şeyi tepetaklak edebilmektedir (olumlu veya olumsuz anlamda). Bu minvalde tezini savunmaya devam eder:

“Her üç alanda öncelikle düşünen insan vardır ama sanatta ayrıca uygulanan insan vardır, duygusallığıyla hesaplaşan, duygu dünyasına ters bakmadığı gibi ona sıkı sıkı sarılan. Gülen insanı anladığı gibi ağlayan insanı da anlayan, duygularından utanmayan, duygusallığından sıkılmayan insan vardır. İç dünyamız renk dürbünü gibidir, durmadan değişir ve ondan daha önce hiç duyulmamış ve bir daha hiç duyulmayacak duygular geçer. Her duygu bir defalıktır, akıp geçenler şu ya da bu koşulda zaman zaman birbirini andırırsa da sevinç bazı durumlarda acıya benzese de. Duygu dünyası eşi olmayan şeylerin dünyasıdır” (Timuçin, 2011: 22).

Timuçin’in kendi sanat anlayışını ortaya koyarken sanat ve duyguların temasını öne çıkardığı ve sanatın felsefe-bilimle bağlantısını savunduğu anlaşılmaktadır. Her ne kadar bu üç alanın çalışma nesnesi kendi alanına uygun olsa da sanatta felsefe ve bilimin alanlarını dışarda bırakmadığı görülmektedir. “Kısacası bilim ve felsefe zorunlu olarak nesnele yönelirken, sanat hem nesnele hem öznele yönelir. Buna göre bilimin işi doğrudur, felsefe hem doğruyla hem

iyiyle ilgilenir, sanat doğruyu ve iyiyi dışlamayacak biçimde güzele yönelir” (Timuçin, 2011: 23). Bu bakımdan sanat-felsefe-bilim sıkı bir bağlantı içerisindedir. Ve bu ilişki kendi içerisinde bir bütün teşkil etmektedir. Bu bütünlük içerisinde felsefenin bir alt dalı olan estetik de vardır. Timuçin bu bağlamda estetiğin felsefenin bir alt dalı olmaktan çıkıp özgürleşmesi ve bilim olması gerektiğini savunmaktadır. Şimdi Timuçin'in estetiğin felsefenin alt dalı olmaktan çıkıp bilim olma çabasına nasıl girdiğine detaylı bakalım.

2. Timuçin'in Estetik Anlayışının Bilimle Olan İlişkisi

Timuçin'in sanat anlayışında sanat, felsefe ve bilimin bir bütün oluşturduğunu belirtir. Bu görüşünü tarihselliği kullanarak temellendirmeye çalışmaktadır. Söz konusu sanat, felsefe ve bilim, insanlık dönemlerine göre şekillenmişlerdir:

“Bilim, felsefe ve sanat bir bütün oluşturucasına etkileşirler. XVII. yüzyıla kadar sanat bilim anlamına da gelen felsefenin dışında geliştirdi, estetik de sanatın az çok uzağında felsefenin bir dalı olarak kaldı. Her çağın sanattan anladığı ya da beklediği başka oldu. En eski zamanlarda, ilk uygarlıklar döneminde sanatın dinsel ya da toplumsal bir işlevselliği vardı. Bu dönemin sanatçısı özgür yaratıcı değildi, bu dönemde yaratmada bireysel etken geriye itilmiş gibiydi. Bu dönemde sanatsal incelik, sanat zanaata yakın olduğu için, sanatçının dolaylı olarak gerçekleştirdiği, belki de amaçlamadan ya da bilincine varmadan gerçekleştirdiği bir özelliği” (Timuçin, 2003: 27).

Sanatın yaşadığı çağın etkisinde kaldığı ve bu doğrultuda ürün ortaya çıkardığı görülmektedir. Sanat dinin hâkim olduğu zamanlarda felsefe ve bilim gibi dinin boyunduruğu altına girmiştir. Dinin baskıyı azaltması gibi sanat, felsefe ve bilim şahlanmıştır. “Yeniçağ'da bilimlerin kendi deney alanlarını oluşturarak, kendi konularını ve yöntemlerini belirleyerek felsefeden birer birer ayrılışı onların kendi özgül alanlarını kurması gibi çok önemli bir sonucu getirdi” (Timuçin, 2003: 28). Bilimlerin felsefeden birer birer ayrılışı bir kopukluk belirtisi değil aksine temellerini felsefe üzerinden tartışarak ortaya koymak anlamına gelmektedir. Felsefe bir disiplin olarak doğru bilgiler ortaya koymayı amaçlar ve bilimlerin ortaya koyduğu doğrulara yönelerek onları birçok boyutuyla irdeler. Her bilginin bilimsel düzeyde doğrulanmayı gereksindiği bir çağda estetiğin bilimsellik yolunda olması doğaldır. “Estetikte sağlıklı bilgilerin üretilebilmesi, estetiğin sallantısız denilebilecek bilgilere ulaşabilmesi ancak bilimselliğin sağladığı bir kazanımla olasıdır” (Timuçin, 2003: 28). Estetik bu bakımdan bilimle kendisini tam olarak ifşa edebilir. Bilimleşen estetikle beraber estetik artık daha sağlam kendi ayakları üzerinde durabilmektedir. Yalnız estetiğin bilim olma yolunda attığı adımda felsefe ile kol kola olduğu göz ardı edilmemelidir. “Estetiğin geçmişte felsefeye bağımlı oluşuyla bugün

bilim olma yolunda çaba gösterirken gene de bir ölçüde felsefeye yakın duruşunu birbiriyle karıştırmamak gerekir. Bugün her bilim dayanaklarını doğrulayabilmek için felsefeyle yakın ilişkiler kurma gereksinimi duyuyor. Felsefe bilimlerin kendilerini temellendirmelerinde ve kendilerini geleceğe doğru açmalarında en büyük yardımcısıdır” (Timuçin, 2003: 29). Bilim dalları ilk aşamada özerklik kazanmak için felsefeden kopmuş olsalar da kendilerini gerçekleştirme sürecinde felsefeden destek almışlardır. Estetikte “estetik de” bilim dalları gibi özerklik kazanma sürecinden geçip özerkliği kazanmamıştır. Estetik hala felsefenin bir alt dalı olarak varlığını sürdürmektedir. Ama bu yine de estetiğin bilim olmayacağı anlamına gelmemektedir. Hatta estetiğin bilim olma çabası, boş bir umut olarak görülmemelidir. Çünkü:

“Estetik bugün öbür bilimler gibi somutun ya da deneyin alanını araştırma alanı ya da başlıca araştırma alanı olarak seçmiş olmakla belli bir bilimselleşme sürecini yaşamaktadır. Onun uğradığı güçlükler elbette daha önce göze aldığı güçlüklerdir, ancak aşılmayacak güçlükler değildir. Bilim olma serüveninin bununla birlikte belli bir zaman alacağı bellidir. Ancak onun ulaştığı bilimsellik çizgisini yeterli görmek de olasıdır” (Timuçin, 2003: 30).

Timuçin estetiğin bir bilim olduğu anlayışını desteklemek amacıyla Alexander Gottlieb Baumgarten’in görüşünü örnek almaktadır. Timuçin, Baumgarten’in estetiğin bilim olarak anlaşılmasına yönelik attığı adımlarının çok önemli olduğunu dile getirir.

“Alexander Gottlieb Baumgarten estetiğin bir bilim olduğunu, hem de bir yasa bilimi olduğunu bildirdi: estetiği felsefenin kanatları altından çıkardı. Bugünkü gözle baktığımızda şunu rahatça söyleyebiliriz: estetik elbette bir yasa bilimi olamaz, o da olsa olsa ahlak gibi, hukuk gibi, siyaset bilimi gibi bir kurallar bilimi, kural koyucu bir bilim olabilir. Ne olursa olsun Baumgarten’in bu keskin ve yürekli çıkışı estetiğin tarihsel dönüşümü açısından çok önemli bir girişim oldu” (Timuçin, 2009: 10).

Timuçin’e göre Baumgarten estetiği felsefenin kanatları altından çıkarmıştır. Onunla birlikte estetik özerk bir kimliğe bürünmüştür. Estetik bir bilimdir ama yasa biliminden ziyade bir kurallar bilimidir.

Timuçin’e göre estetiğin alanı ‘güzel’ kavramının etrafında şekillenir. Estetiğin ilgilendiği bu güzel kavramı uçsuz bucaksız bir kapsam içerir. Estetiğin diğer sanatlar içinde güzelin ne olduğu ne olmadığına yönelik kuramsal ve uygulamalı yaptığı araştırma kolay bir iş değildir. “Bugünün bilimselleşme yolundaki estetiği bu araştırmaya temel olacak verileri öbür bilimlerin yaptığı gibi deneyden getirmeye çalışıyor. Deneysellik bilimselliğin zorunlu çağdaş koşuludur. Estetik ortaya koyacağı bilgilere temel olacak verileri laboratuvarında derlemeye özen gösteriyor” (Timuçin, 2003: 30). Estetik sonunda felsefenin kurallarıyla düşünmekten kurtuldu, bir deney bilimi olmaya başladı. Bugün güzel araştırması masa başında değil laboratuvarında yani

yapıtların dünyasında yapılıyor. Masa başıyla laboratuvar arasında sıkı bir bağ var. Estetiğin gökten yere inmesi, ayaklarını yere basması diyebiliriz buna (Timuçin, 2014: 22). Dolayısıyla XIX. yüzyıldan bu yana estetikçiler estetiği bir laboratuvar bilimi kılmaya çalışıyorlar (Timuçin, 2003: 30). Bu bakımdan artık estetik salt felsefenin uğraş alanı olan düşünme alanının ötesine geçerek kendini pratik alana açmıştır. Timuçin'in dediği gibi estetik kendini bilim kılmış ve laboratuvarında çalışmaya başlamıştır. O estetiğin bilim olma yolunda attığı adımlara değinir ve diğer bilimlerle nasıl kontak kurduğunu inceler. Eş deyişle Timuçin'e göre bir bilim olarak estetik güzeli araştırırken bilgi edinme çabasında bazı bilimlerle ortak çalışır ve hatta iş birliği içinde olur.

“Bir güzel araştırması olarak estetik araştırmayı başka alanlardan kopuk, tam tamına özerk bir araştırma olarak düşünemeyiz. Estetik bugün felsefeden ayrılmıştır ama onunla köklü bağlantılarını sürdürmektedir, felsefenin yöntemleriyle düşünmese bile ona gereksinim duymaktadır. Estetik felsefeden başka sanat ruhbilimiyle, sanat felsefesiyle, özellikle sanat tarihiyle sıkı bir bağlantı, sıkı bir işbirliği içindedir” (Timuçin, 2003: 34).

Timuçin estetiğin bilim olma yolunda kat ettiği yolda onun felsefeden keskin hatlarla ayrıldığını kabul etmez. Estetik hala felsefeyle bağı bulunan bir bilimdir. Zira hangi bilim dalı felsefeden salt ayrılmıştır ki? Estetik, felsefeyle bağı olduğu kadar ruhbilimiyle, sanattarihiyle de bir bağ içerisinde. Çünkü estetik, bilgisiz hareket etmek yerine ona bilgi sağlayan alanlarla temas alinde olmayı daha faydalı görmektedir. Timuçin, bu tanımlamayı yaparken ruhbiliminin sanat eserini yaratmadaki işlevinden bahseder. “Estetikçinin işi doğrudan doğruya yapıtın temelindeki ruhsallığın niteliklerini ortaya koymak olmasa da, bu niteliklerin ortaya konulması estetikçiye sanat yapıtını kavramada ve ayrıştırmada büyük ölçüde yardımcı olur” (Timuçin, 2003: 34). Oysa sanat ve estetik alanlarının ruhbilimine yönelim açıları farklıdır. “Estetik güzelin koşullarını araştıran bir değer yargıları bilimi olurken tüm deneyici eğilimlerine karşın kural koyucu bir bilgi alanı olarak görünür, bu yanıyla hukuku ahlakı mantığı andırır. Oysa sanat ruhbilimi sanat düzeyinde ruhsal yapının gözlemlenmesini öngörür, buna göre yaratan insanın hangi ruhsal etkilerle sanatsal yaratıya yöneldiğini araştırmakla yükümlüdür” (Timuçin, 2003: 34-35). Timuçin'in çalışmalarına yönelik yapılan okumalarda estetiği bir bilim olma yolunda tümevarım ve tümdengelim kavramları içinde de ele aldığı görülmektedir.

“Estetik bir bilim olabilme yolunda somuta yönelirken salt ussal çıkarımları ve göstermeleri bir yana bırakmış, tümevarımı ve tümdengelimini kullanmaya ve bir genel görüşten tek tek durumları çıkarmaya yönelmiştir. Gerçekte bu iki yöntem apayrı iki yöntem değil tek bir yöntemin iki ayrı yüzüdür. Genellemeler yapan kişinin sonunda özellemler yapması gerekecek, özellemler yapan kişi usavurmalarını önceki genellemelere dayandırmak isteyecektir. Bunlar biri öbürüne zorunlu olan yöntemlerdir,

bunlardan birinin eksik kullanımı estetik araştırmanın bilimsellik değerini sakatlar, bunlardan birine öncelik verilmesi kuramı ya da uygulamayı aşım ölçülerde öne çıkarabilir” (Timuçin, 2003: 36).

Estetik bir bilim olma yolunda güzelin uçsuz bucaksız kapsamı içinde bilimselliğe yaklaşırken hem tümevarımı hem de tümdengelimini kullanmaktadır. Timuçin, bu iki yöntemin aslında aynı noktaya vardığı yani genelin-özelle, özelin-genelle ilişkisinin olduğunu belirtir. Bu bakımdan bu iki bilgi elde etme yöntemi estetiğin bilgi elde etmesine aracılık etmektedir. “Estetikte her sorun güzelle ilgilidir. Bu yüzden estetik güzelin bilimi ya da güzelin bilgisi diye tanımlanır. Güzeli güzel kılan etkenin peşinde olmak bir estetik çaba içinde olmaktır. Güzelin alanına girmek nitelikselin alanına girmektir ya da niteliklerin alanına girmektir” (Timuçin, 2003: 39). Oysa bilim nicelikselle ilgilendiği gerekçesi ile estetik bir bilim olma yolunda ilerlerken bu durum bir engel gibi görünmektedir. Estetik alanını sınırlanmayacak kadar geniş olması Timuçin için bir engel gibi görünmüyor. “Niceliksel öğeleri niteliksel öğelerin temelini oluşturuyorlar diye estetikte belirleyici sayamayız. Güzeli güzel kılan öge niteliksel öğedir” (Timuçin, 2003: 39). Estetik bilimi nicel ve nitel verileri kullanarak yoluna devam eder. Timuçin estetiğin konusu olan güzel söz konusu olduğunda niceliksel ve niteliksel kavramların işlevini dile getirir:

“Sanatçı yapıtını kurarken uzayı ve zamanı işler, yapıtta belirleyici olan uzay ve zaman kimyasıdır. Bu da yapıtın kuruluş koşullarında niceliksel etkenin belirleyici olduğunu gösterir. Sanatçı yapıtını oluştururken nicelikselden giderek nitelikleri kurar. Yapıt bir nitelikler karmaşığdır. Bir yapıtın görünür niceliksel özellikleri onun değeriyle ilgili değildir. Estetikte değer sorunu bizi doğrudan doğruya niteliklere bağlar. Bu yüzden estetik araştırmasının temelini nitelikler araştırması oluşturacaktır” (Timuçin, 2003: 39).

Bir diğer yapıtında konuyla bağlantılı olarak şunları aktarır: “Çok basit bir deyişle, sanatçı da ölçüp biçen bir kurucudur, bir yaratıcıdır. Ancak oluşumunun koşulları niceliksel de olsa her yapıt bize bir nitelikler bütünü olarak görünür” (Timuçin, 2009: 11).

“Gerçekte bilim ve sanat ayrımı nicelikselle niteliksel ayrımına dayanır. Niceliksel olan bir nesnede sayılarla ya da ölçülerle ilgili olandır, bilimsel saptamalara açık olandır. Niteliksel olan, bir nesnede durumlarla konumlarla ilişkilerle ilgili olandır. Niteliksel olan, ölçülerden kaçan, en genel açıklamalarla ortaya konulabilir. Buna göre bir sanat yapıtının ölçülebilir yanları, boyutları ya da bölümleri onu sanatsal kılan öğeler değildir” (Timuçin, 2003: 39-40).

Timuçin bu görüşünü bir örnek üzerinden temellendirir: “Bir roman on iki bölümden oluştuğu için, bir resim 70x100 boyutlarında olduğu için daha güzel ya da daha az güzel değildir. Bir şiirde on tane “mavi” yedi tane “deniz” üç tane “kuş” sözcüğünün kullanılmış

olmasından giderek estetik araştırma yapamayız” (Timuçin, 2003: 40). Dolayısıyla estetik kendine güzeli konu edinirken sınırlandırma yapmaz ve güzeli bütün yönleriyle ele alır. “Niteliklerle ilgili bir bilim olacaksa, olabilirse, estetik de bir bilim sayılabilir. Gerçekte estetiğe bir nitelikler bilimi diyebiliriz. Şunu da unutmamak gerekir ki sanatta nitelikler dediğimiz belirleyiciler de kökenlerinde yani oluşum koşullarında nicelikler bulunan bütünlüklerdir. Her yapıt bir uzam ve zaman kimyası olduğuna göre sanatçının yapıtını oluştururken niceliklerle alışverişte olduğu kesindir” (Timuçin, 2009: 11). Timuçin’de estetik bilim olduğu için tümevarım, tümden; nicel ve nitel olanlarla ilgilenmektedir. Estetik kendi çalışma alanı içerisinde esere bütün yönleri ile bakmaktadır. Eş deyişle onun için estetik güzelin bir bilim yolunda ilerlediğidir. Güzel bilim olan estetik ile anlaşılabilir. Estetik

Sonuç

Sanat ve bilim, nitelikleri bakımından birbirinden ayrı düşülen ama insan eylemlerinin bir sonucu olarak birbiriyle ilişkili olduğu görülen alanlardır. Toplumsal bir varlık olan insan, yaşamını sürdürebilmek, kolaylaştırmak ve yararlı işlerle ilgilenmek için aklını kullanır. Aynı zamanda düşünsel yönüyle de sanat alanında yaratıcılığını gösterir. İnsanın var oluş evresinden itibaren gerçekleştirdiği eylemlerinin sonucuna bakılırsa sanat ve bilim farklı iki alan olsalar dahi birbiriyle ilişki halindedir. Sanatçı ile bilim insanı için, yaratıcılık ve özgürlük kavramları ortak kavramlardır. Sanatçı ya da bilim insanı yaratıcılıkta üretken iken özgürlük açısından kısıtlanmayı kabul etmezler ve zor şartlarda bile kendi düşüncelerinden vazgeçmezler. Doğanın kendinde gizlediği açık ve seçik simetri dengesinde dahi sanat ve bilim ilişkisinin birbiriyle bağlantılı olduğu da görülmektedir. Yani sanat doğada gizli açık ve seçik simetri dengesi içinde duyguyu sezgisel olarak ifade ederken, bilim doğada gizli açık ve seçik simetri dengesini sezgisel bir anda fark ederek onu yasa üzerinden ifade etmektedir. Aynı zamanda günümüz teknolojisinin ilerlemesi sonucu sanata bilimi; bilime de sanatı dâhil etmiştir. Örneğin sanal ortamda yapılan görsel tablolar, resimler ya da yapay zekânın inanılmaz besteler yapması sanat ve bilim-teknolojinin ne kadar iç içe geçmeye başladığına birer delildir. Örnekler çoğaltılabilir. Bu da sanat ve bilimin birbiriyle ilişkili olduğu varsayımını etkin kılarak desteklemektedir.

Timuçin sanatın özünü çocuklukta bulmuştur. Çocukluktan büyüyene kadar içimizde taşıdığımız ilk izlenimlerin bizim sanat anlayışımıza yön verdiğini belirtir. Bu minvalde sanatın bir insan araştırması olduğu, insanı temel aldığı ve iyi bir sanat eserinin insanı tüm yönleriyle anlatan eser olduğu söylenebilir. Timuçin’in sanat anlayışında anlam ve yorumun da önemli olduğu görülür. Sanatçının anlama ve yorumlama kabiliyeti tamamen onun görme açısına bağlıdır. Yani Timuçin, sanatçının gelişigüzel anlama ve ayrıştırma yapmasını, sağlıklı göz

organının görme işlevini ‘sanatsal körlük’ olarak nitelendirmektedir. Timuçin’e göre sanatçı, anlam ve yorumlama açısından gelişigüzel değil, donanımlı olmalı yani donanımlı görme ile görmeyi gerçekleştirmelidir. Dolayısıyla o sanatçının sanat eserine bu şekilde yaklaşan bir ‘doğru göz’le bakmasını salık verir.

Timuçin’in sanat anlayışında felsefenin yeri önemlidir. Bu minvalde felsefi bilgisi eksik olan kişinin, sanat alanında da bilgisi eksiktir. Timuçin için düşünce yetisi insanı yaratmaya yönlendirir. İyi düşünen iyi bilendir, aynı zamanda insanı iyi araştıran ve sanat eserinde insanı iyi yansıtır. Felsefe bilgisi olan kişi sanat alanına tek yönden bakmaz, tüm yönleriyle ele alır. Felsefe gibi bilimin de sanat anlayışında önemli olduğu görülebilmektedir. Çünkü bilimi de insan araştırması yapan bir alan olarak değerlendirir. Timuçin’in sanat anlayışında bu üç alanda (sanat-felsefe-bilim) insanı araştırma açısından önemli yer kaplar. Bu üç alan, insanı araştırma da farklı yöntemler kullanarak yapıtlarında insanı yansıtmaya çalışır. Ayrıca Timuçin *sanat alanını*, insanı araştırma konusunda felsefe ve bilim açısından ayrı bir yerde tutmaktadır. “Sanat, bilimin ve felsefenin giremediği yere girer. Sanatı gözden çıkarmak bütünlüklü insanı gözden çıkarmaktır. İnsan nesnellikleriyle olduğu kadar öznellikleriyle insandır. Descartes pek haklı olarak ‘insanın bilgisi bir bütündür’ diyordu. Yetkin bilinçler bu üç alanın yani bilimin, felsefenin ve sanatın üçüyle de ilgilidir” (Timuçin, 2011: 19). Çünkü Timuçin’e göre sanat diğer iki alandan farklı olarak insanı derinlemesine araştırır. Sanat insanı araştırırken hem akılsal hem de duygusal olarak ele almıştır. Sonuç olarak Timuçin’in sanat anlayışında ortak çalışma alanları olan sanat, felsefe ve bilimin önemli olduğu görülmüştür.

Timuçin estetiği bilim olarak kabul etmektedir. Hatta Timuçin, estetiğin Baumgarten ve Lessing’den beri bilim olduğunu söylemektedir (Timuçin, 2011: 11). Bu minvalde Timuçin açısından “estetik bir bilim olmaya çalışan, bilimsel diyebileceğimiz yöntemlerle iş gören bir bilgi alanıdır. Onun doğrudan doğruya bir bilim olduğunu söylersek yanlış düşeriz, bununla birlikte onun bundan böyle geçmiş zamanlarda olduğu gibi felsefenin yöntemleriyle düşünen, güzel’i metafizik çerçevede araştıran bir bilgi alanı olduğunu da söyleyemeyiz” (Timuçin, 2009: 9). Estetik bir bilim olma yolundadır ve özneli-nesneli de kapsayan bütünsel bir yapıda kendini oluşturmaktadır. Timuçin estetiği bilim yolunda ilerleyen bir yasa olarak ele aldığı görülmekte ve Timuçin’in estetiği güzel kavramının etrafında şekillenmektedir. Timuçin güzel kavramının uçsuz bucaksız bir kapsama sahip olduğunu ifade eder. Timuçin estetiğin konusu olan güzelin bir bilim olma yolunda ilerlemesinde bazı engellerle karşılaştığını belirtmiştir. Bu engeller bilimin içerdiği kavramların güzeli kapsamadığına yönelik yapılmıştır. Yani bilimin tündengelim ve niceliksel özellikler taşıdığını ama güzelin tümevarım ve niteliksel özellikler taşıdığı belirtilir. Oysa Timuçin’e göre güzel kavramı, uçsuz bucaksız bir kapsama sahiptir. Bu

bakımdan güzel hem tündengelim hem de niceliksel kavramları da içinde barındırır. Kısaca Timuçin'in sanat-estetik-bilim anlayışını ortaya koymak adına birtakım eserler, çalışmalar ortaya koyduğu görülmüştür. Buradan hareketle Timuçin'in sanat-estetiğin anlayışının bilim olma yolunda olduğu söylenebilir. Onun güzel ile ilgili çalışmaları güzelin bir bilim olma yolunda ilerlediğini ve bir bilim olduğu görüşünü desteklemektedir.

Kaynakça:

- Alioğlu, N. (2018). Sanat ve Bilim İlişkisi, *Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:11, Sayı: 2, 2018.
- Düz, N. (2011). Apollonik ve Dionysostik Öğeler Bağlamında Sanatta Değer Kavramı. *Art-E Sanat Dergisi*, 4(8): 1-15. <https://doi.org/10.21602/sgsfsd.48544> (Erişim Tarihi: 22.12.2023).
- Heidegger, M. (2001). *Being And Time*. Translated By John Macquarrie & Edward Robinson, UK, Blackwell Publishers Ltd.
- Heraclitus. (2003). *Fragments*. Translated By T.M. Robinson. Canada: University Of Toronto Press.
- Ömerustaoğlu, A. (2004). Bir Bilgi Etkinliği Olarak Bilim ve Sanat, *Felsefe Dünyası Dergisi*. Sayı:39, 1: 99-110.
- Sekban, Ç. Y. (2022). *Afşar Timuçin'in Hayatı, Sanatı ve Şiirleri Üzerine Bir İnceleme*. Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Timuçin, A. (2003). *Estetik*. İstanbul: Bulut Yayınları.
- Timuçin, A. (2004). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Bulut Yayınları.
- Timuçin, A. (2005). *Düşünce Tarihi 3: Gerçekçi Düşüncenin Çağdaş Görünümü*. İstanbul: Bulut Yayınları.
- Timuçin, A. (2008). *Felsefeden Estetiğe*. Ankara: Hayal Yayınları.
- Timuçin, A. (2009). *Sorularla Estetik Elkitabı*. İstanbul: Bulut Yayınları.
- Timuçin, A. (2010). *Düşünce Tarihi 1: Gerçekçi Düşüncenin Kaynakları*. İstanbul: Bulut Yayınları.
- Timuçin, A. (2011). *Estetikte Anlam ve Yorum*, İstanbul: Bulut Yayınları.
- Timuçin, A. (2012). *Düşünce Tarihi 2: Gerçekçi Düşüncenin Gelişimi*. İstanbul: Bulut Yayınları.
- Timuçin, A. (2013a). *Estetik*. İstanbul: Bulut Yayınları.
- Timuçin, A. (2013b). *Estetik Bakış*. İstanbul: Bulut Yayınları.
- Timuçin, A. (2014). *Edebiyat Estetiği Konusunda Kendimle Konuşmalar*. İstanbul: Bulut Yayınları.
- Yazıcı, A. (2018). *Estetik ve Sanat*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Yılmaz. T. S. (2014). İnsan Etkinliği Olarak Bilim ve Sanat, *Sanat ve Tasarım Dergisi*. Cilt:6, Sayı:6: 90-99.

Dünya İnsan Bilimleri Dergisi

World Journal of Human Sciences

ISSN: 2717-6665

Ocak 2024

Cilt/Volume: 2024

Sayı/Issue: 1

Rusya'da Türk Dillerinin Durumu

Position of Turkic Languages in Russia

Sevindzh Alieva*

Özet

Türk halkları Arktik ve Pasifik okyanuslarından Akdeniz ve Balkanlara kadar geniş bir alana yerleşmişlerdir. Modern Rusya Federasyonu topraklarında: Volga bölgesinde, Urallarda, Güney Sibiry'a da ve Altay Bölgesi'nde ve Kuzey Kafkasya'da birçok yerli Türk halkı yaşıyor (Tatarlar, Çuvaşlar, Başkurtlar, Hakasyalılar, Kumuklar, Nogaylar, Karaçaylar, Balkarlar vb.). Bunlara ek olarak bugün Rusya'da kendi tarihi vatanlarına sahip büyük Türk halklarının temsilcileri (Özbekler, Kazaklar, Azerbaycanlılar vb.) yaşamaktadır. Ayrıca Rusya'nın tarihi bir vatan olmadığı ancak hiçbir yerde kendi devletlerine sahip olmadığı Rusya'da Türkçe konuşan halklar da yaşamaktadır (Ahışkin Türkleri vb.).

Rusya'da yaşayan 20 Türk halkından yalnızca 11'i Rusya Federasyonu bünyesinde cumhuriyet statüsünde devlet eğitimi görmektedir.

1980'lerin sonu - 1990'ların başında Türk halkları da dahil olmak üzere halklar tarihinde önemli değişiklikler meydana geldi. Rusya Federasyonu'ndaki 31 itibari halk, 10 Türk dili de dahil olmak üzere devlet dili statüsünü aldı: Altay, Başkurt, Karaçay-Balkar, Kumuk, Nogay, Tatar, Tuvan, Hakas, Çuvaş ve Yakut.

* **Sorumlu Yazar/Corresponding author:** Prof.Dr., Azerbaijan State Pedagogical University, sevincaliyeva2000@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-0374-8551.

Atıf/Citation: Aliyeva, S. (2024). Rusya'da Türk Dillerinin Durumu. *Dünya İnsan Bilimleri Dergisi*. 2024 (1), 127-151.

Rusya Federasyonu “Rusya Federasyonu Dilleri Hakkında” Kanununa ve Rusya Federasyonu Anayasasına göre, Rusya Federasyonu, tüm halklarına ana dillerini koruma, korunması ve geliştirilmesi için koşullar yaratma hakkını garanti eder. Rusya Federasyonu’nun tüm topraklarında devlet dili Rusça’dır. Cumhuriyetler, Rusya Federasyonu Anayasası’na uygun olarak kendi devlet dillerini belirleme hakkına sahiptirler. Bu işlemin nasıl yapıldığı ve Rusya’daki Türk dillerinin durumu bu makalede tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Rusya’daki Türk halkları, Türk dilleri, Eğitim

Abstract

Turkic peoples are settled over a vast area from the Arctic and Pacific oceans to the Mediterranean Sea and the Balkans. On the territory of the modern Russian Federation: in the Volga region, in the Urals, in Southern Siberia and the Altai Territory, as well as in the North Caucasus, many Turkic indigenous peoples live (Tatars, Chuvashs, Bashkirs, Khakassians, Kumyks, Nogais, Karachais, Balkars, etc.). In addition to them, today in Russia there live representatives of large Turkic peoples who have their own historical homeland (Uzbeks, Kazakhs, Azerbaijanis, etc.). In addition, Turkic-speaking peoples also live in Russia, for whom Russia is not a historical homeland, but they do not have their own statehood anywhere (Ahyskin Turks, etc.).

Only 11 out of 20 Turkic peoples living in Russia have state education with the status of a republic within the Russian Federation.

Significant changes in the history of peoples, including Turkic ones, occurred in the late 1980s - early 1990s. Along with Russian, 31 titular peoples of Russia received the status of a state language in the Russian Federation, including 10 Turkic languages: Altai, Bashkir, Karachay-Balkar, Kumyk, Nogai, Tatar, Tuvan, Khakass, Chuvash and Yakut.

According to the Law of the Russian Federation "On the Languages of the Russian Federation" and the Constitution of the Russian Federation, the Russian Federation guarantees to all its peoples the right to preserve their native language, to create conditions for its preservation and development. The state language of the Russian Federation throughout its territory is Russian. Republics have the right to establish their state languages in accordance with the Constitution of the Russian Federation. How this is performed and the position of Turkic languages in Russia is discussed in this article.

Key words: Turkic peoples in Russia, Turkic languages, education

Giriş

Türk halkları Kuzey Buz Denizi ve Pasifik okyanuslardan Akdeniz ve Balkanlara kadar geniş coğrafyaya yayılmış kalabalık bir topluluktur. Günümüzde Rusya Federasyonu'nun İdil (Volga) bölgesinde, Ural, Güney Sibirya ve Altay'da, ayrıca Kuzey Kafkasya'da çok sayıda Türk halkı (Tatar, Çuvaş, Başkort, Tuvalı, Hakas, Altay, Kumuk, Nogay, Karaçay, Balkarlar vs.) yaşıyor. Ayrıca Rusya'da diğer büyük Türk halklarının mensupları (Özbek, Kazak, Azerbaycanlı, Türkmen vd.) yaşamaktadırlar. Bunun yanı sıra Rusya'da tarihi olayların seyri, sürecinde ana vatanlarından koparak bu ülkeye yerleşmiş Türk halkları da yaşıyor (Ahıska Türkleri vs.).

Dünyadaki kırk Türk halkından yirmisi Rusya'da yaşıyor. Onlardan 11'i Rusya Federasyonu bünyesinde cumhuriyet statüsüne sahiptir.

Bilim adamları Çuvaş ve Yakut dilleri dışındaki tüm Türk dillerinin karşılıklı olarak anlaşıldığına inanıyorlar. Nitekim uzak geçmişte Türk halkları tek bir halk olarak var olmuş, sonradan coğrafi ve etnik açıdan bölünerek Avrasya'nın engin topraklarına dağılmışlardır.

Türk dili, Rus Müslümanlar arasında uzun zamandan beri yaygın bir iletişim aracıydı. Türk halklarının tarihindeki önemli değişiklikler 1980'lerin sonunda ve 1990'lı yılların başında gerçekleşmiştir. Rusya Federasyonu'nda 31 titüler Türk dili kullanılırken, bunlardan 10'u (Altay, Başkort, Karaçay-Malkar, Kumuk, Nogay, Tatar, Tuva, Hakas, Çuvaş ve Yakut) devlet dili statüsü almıştır. Bu statü Türkçe eğitim, kültür, kitle iletişim araçları vs. gelişmesine olanak sağlamıştır. Ünlü Türkolog A. Baskakov'a göre, bazı Türk dilleri, örneğin, Karaçay-Malkar, Kumuk, Nogay ve diğerleri, devlet dili statüsüne sahip olsalar da "taşıyıcıların nispeten az sayıdaki olması" ve "yapısal gelişim seviyesinin yüksek olmaması dolayısıyla" eğitim ve mesleki faaliyet alanında uygulanmaktadır. Baskakov küçük Türk etnik gruplarının, alt grupların dil ve kültürlerinin akrabalık ve sosyo-kültürel altyapıya sahip yakın akraba toplulukların eğitim, medya ve kültür-eğitim ağlarına entegrasyonunu önermiştir.

1. Tüm Türk-İslam Dünyasının Birliği Açısından Türk Dillerinin Önemi

19. yüzyılın ikinci yarısında, Kafkaslarda yüzyıl boyunca devam eden savaştan sonra, bu bölge Türk-İslam dünyasından koparılarak Rus uygarlık alanına dâhil edilmişti. Bununla birlikte, Türk ve Rus dillerini iyi bilen önde gelen milli maarifçiler ve halk liderleri, Türk uygarlığı ve kültürünün çekirdeğini oluşturan Osmanlı İmparatorluğuna yakınlaşma ve birleşme düşüncesini geliştirmişlerdi. İstanbul şehri bu tür faaliyetlerin merkezi olarak Türk ve Kafkasya Müslüman seçkinleri açısından çok çekici idi. Müslüman Kafkasya'nın yeniden yapılandırılması, reformlar ve ulusal bilincin şekillenmesini tetikleyen düşünceler ortaya çıktı.

Rus yönetimi, Kafkas halkının Rus hâkimiyetine karşı tutumlarını izlerken onun arzu, umut ve düşüncelerinin Osmanlı Devleti ile bağlantılı olduğunu tespit etti. Kafkasya Naibi Vorontsov-Dashkov, Müslümanların Rus uygarlığı ile tanışmak ve Rus hukukunu yayarak Müslümanları etkileme gerektiğini söylüyordu (Воронцов-Дашков 1913, 9).

1908’de Genç Türkler Devriminden sonra Osmanlı İmparatorluğunda güçlü Pantürkçü ve Pan-İslamcı hareketler ortaya çıktı. Buy gelişmeler Rusya Müslümanlarının düşüncelerini etkiledi. Genç Türkler Devrimi Kafkasya’daki Türk halkları üzerinde büyük etkiye sahipti. Türkçülük gittikçe siyasi bir hareket haline geldi. İstanbul’da Türkçülük kavramı Türk Ocağı tarafından geliştirildi. Ocağın mensupları Ali Bey Hüseyinzade, Yusuf Akçura ve Ahmed Ağayev Türkleşmenin ideologlarıydı. Ali Bey Hüseyinzade, Türk milli hareketinin sembolü olan “Türkleşme, İslamlaşma, Avrupalılaşma” sloganını ileri sürdü. Bu slogan Osmanlı İmparatorluğunda Ziya Gökalp tarafından kabul edildi ve biraz değiştirilerek Türkçülerin mücadele şiarı haline geldi (Hilmi Ziya Ülke 1981, 263). Derneğin esas düşünceleri aşağıdakilerdi:

- 1) Türklerin Osmanlı İmparatorluğu himayesinde birleşmesi,
- 2) Türkçe genel zorunlu ve ücretsiz eğitim ve genel olarak Türk ahalinin yükselmesine özen göstermek.
- 3) Seküler eğitim ve kültüre üstünlük tanımak,
- 4) Türkçenin kullanım ve gelişiminin gerekliliğini anlamak,
- 5) Sosyal ve siyasi aktivizm

Türk aydın ve düşünürlerinin önde gelenlerinin Türk kimliği hakkında düşünceleri Müslüman halkların içtimai hareketliliğini yakından etkiledi. Rusya’daki Türkçü ve İslamcı kesim üzerinde dönemin Türk basını (“Tanin”, “Yeni gazete”, “Sabah”, “İkdam”, “Sırat-ı müstakim” vd.) özellikle etkili olmuştur (Аршаруни, Габидуллин 1930, 13).

Rusya’nın Türk ve Müslüman tebaasının önde gelenleri sık sık Osmanlı devletine sefer ederek Genç Türklerin düşünceleriyle yakından tanış oluyorlardı. Türk milletçileri ülkedeki modern ve iktisadi reform sürecinde yer alıyordu. Türkçenin gelişimi ve Türk dünyasının aydınlanması yolu Balkanlardan Çin’e kadar Türklerin birliği düşüncesini içeriyordu.

Aynı fikri Osmanlı İmparatorluğundaki “Dünya Müslüman Kongresi” Tüzüğünde yer almıştır. İ. Gaspıralı’ya göre Müslümanlar arasında son 25 yılda Türkiye’ye güçlü bir eğilim gözlemlenmektedir ve bu harekete önderlik edecek bir teşkilatın kurulması önemliydi. Rusya’da böyle bir kurum tesis edilemezdi. Bu yüzden onun Kahire’de veya İstanbul’da açılması gerekiyordu. A.Topçubaşov konuşmasında Rusya Müslümanlarının ve genelde Kafkasya Müslümanlarının özerklik istediklerini ve “uygarlık çıkarları” uğruna Osmanlı

İmparatorluğu ve İran'la iyi ilişkilerden yana olduğunu söyleyerek, Üçüncü Duma'daki (1907-1912) Müslüman Grubu Kafkasya Müslümanları istişare toplantısının oluşturulmasını önermişti.

Müslüman aydınlar din, dil ve kültür sorunlarını daha açık şekilde ve sıkça dile getirerek Müslümanların birleşmesi gerektiğini ifade ediyorlardı. Rus iktidar çevreleri, Türkçülük eğilimlerinin halkın Rusya karşıtı duruşunu daha da artıracığından endişe ediyorlardı. Özellikle Ahmed Bey Ağayev'in "Terakki" sayfalarında yaptığı açıklamalar tehlikeli kabul ediliyordu. 1907'de Rusya'da Türk-Müslüman düşüncesinde geleneksel olarak yenilikçilik eğilimleri gözlemleniyordu. 1905'te Rusya'da, 1906 yılında İran'da ve 1908'de Türkiye'deki devrimler, Rusya'daki Müslüman halkları etkilemişti. Rus İmparatorluğu'nda Türklerin Osmanlı İmparatorluğu'ndan daha fazla olduğu anlaşılmıştır. Belirtmek gerekir ki, Osmanlı'da da büyük değişimler yaşanıyordu. 1909 yılının Nisan ayında Sultan Abdülhamid tahttan feragat etmiş ve onunla birlikte İslamcılık fikirleri de ikinci plana geçmiş, yerini daha güncel olan, Genç Türkler tarafından desteklenen Türkçülük düşüncesine vermiştir. Türkçülük düşüncesi, Genç Türklerin uluslararası arenada temel faaliyet odağı haline gelmiştir.

Rusya İmparatorluğu sınırları içinde yaşayan Türk dilli halkların hayatında da önemli gelişmeler yaşanıyordu. Büyük Azerbaycanlı yazar ve oyun yazarı M.F. Ahundov eserlerini Azerbaycan dilinde yazarak eserlerinde Farsça sözlerden istifade etmemeye çalışıyordu. O önce Arap alfabesinin kaldırılmasını ileri sürmüştü, bunun Müslümanlığın geri kalmasının asıl sebebi olduğunu söylemişti. 19. yüzyılın ortalarına kadar Azerbaycan edebiyatında genel olarak Farsça hâkimdi. Fars kültürünün ve dilinin büyük etkisi Azerbaycan topraklarının 1828 tarihli Türkmençay Anlaşmasına kadar İran kültürel-uygarlığı ve hukuku alanına dâhil olmasıyla ilgilidir. Fars dili Orta Çağda aslında Türklerin resmi dili haline gelmiş, 19. yüzyılın ortalarına kadar Azerbaycan edebiyatında birçok eserin sadece bu dilde yazılmasına neden olmuştur. 20. yüzyılın başlarında Azerbaycan toplumunda dil üzerine tartışmalar başlatıldı. Neriman Nerimanov'un "Türk-Azerbaycan Dilinin Kısa Grameri ve Sözdizimi" 1899'da Bakü'de yayımlandı. 1904 yılında ilk kez Azerbaycanlıların "Hümme" cemiyeti Rus okullarında okuyan Azerbaycanlı gençlerin milli duyguların gelişmesi amacıyla ana dili edebiyat okumak, Çar aleyhine yazan milli şairlerin eserlerini okuyorlardı. Bu teşkilatın kurucularından birisi de M.A. Resulzade idi. 1905 yılından itibaren "Füyuzat" dergisinin genel yayın yönetmeni olarak A.Hüseynzade ortak bir Türk dili yaratılması, bu dilin Osman Türkçesi üzerinden geliştirilmesinden yanaydı. Her Türk grubunun kendi dilinde konuşabileceğini, ancak tek bir edebi dilde yazması gerektiği düşüncesini savunuyordu. Bu fikrin muhalifleri, bunun Güney Azerbaycanlılar için zorluklar yaratacağını söylüyorlardı. Azerbaycan maarifçileri arasında bir

çatışma vardı. Firudin Bey Köçerli Azerbaycan dilinin yerini Osmanlıcanın almasına kaşığı ve şöyle yazıyordu: “*Her ulusun temel özelliği: kendi varlığını, hükümetini, hatta toprağını kaybetse de bunlara rağmen yaşayabilmesidir. Fakat millet dilini kaybederse, o milletin eser kalmayacaktır.*” (СВЕНТОХОВСКИЙ 2001, 25) Köçerli Azerbaycan diline Osmanlı söz ve ifadelerinin getirilmesini Ruslaştırma ile karşılaştırarak bu olayı milli ihanet olarak değerlendiriyordu.

Gaspıralı, Akçura ve Resulzade ortak Türk dilinin etrafında Türk Dünyasının birleşmesinin mümkün olduğunu savunuyorlardı. Onlar edebi skolastik ve halk dillerini geliştirerek bütün Türk halkları tarafından anlaşılabilen ortak Türk dilinin oluşturulmasını öneriyorlardı (“Lisan-i umumi”). Rusya’da Türkçüler sesli yöntemlerle Türkçeyi öğretmeyi, modern bilimlerin medrese müfredatına, açık milli okullara, mevcut camilerdeki okullarda Farsçanın yerine Türkçe’nin okutulması ve devlet okullarında Türkçenin öğretilmesini öneriyordu (Расулзаде 2010, 34). 25 Nisan 1917’de Bakü’deki Müslüman Kurultayında E. Efendizade tarafından hazırlanan rapora dayanarak Türkçenin genel, zorunlu ve özgür çalışmasının gerekliliği konusunda bir karar kabul edildi (АДР 1998, 17-18).

1910’daki Kafkasya’daki Müslüman okullarının teftişi sonucunda Revan, Kutaisi, Tiflis, Yelizavetpol ve Bakü guberniyalarında Türk okullarında tedrisin Rus ve Türk dillerinde yapıldığı görülmüştür. Kafkasya ve Türk halklarının Kafkasya’nın Dağıstan vilayetinde Türkçe konuşan halklarda benzeri durum söz konusuydu. Halk genellikle Müslüman okullarda anadilinin ortadan kaldırılmasından rahatsızdı. Bu rahatsızlık, Rusya ve dünya Müslümanları ile kendi haklarını savunmak için birleşmek düşüncesini doğurdu. İktidar, Osmanlı’nın etkisinden endişe ederek Türkçenin tedrisine sıcak bakmıyordu. Dağıstan ahalisine her topluluğun kendi dilinde konuşması, aralarındaki ortak iletişim dili olarak Rusçanın kullanılması fikri aşılarmıştı (ACDTA). f. 524. 1.1. d. 29, 1.36; ACDT, f. 524, s.1, d. 29, 1. 36-37; ACDT, f. 524, s.1, d. 29, 1.36-37; ACDTA, f. 524, 1.1, d. 29, 1.40-42; ACDT, f.524, s.1, d. 35, 1.32-33).

Çarlık döneminde Türkçülük ve İslamcılık bir fanatik akım ve Ruslara karşı nefret düşüncesi olarak takdim ediliyordu. (ACDTA. f. 524. 1. 1. d. 27. 1.29- 34; ACDT, f. 524, s.1, d. 36, 1. 57-59; ACDTA, f. 524, 1.1, d. 36, 1. 59; ACDT, f. 524, s.1, d. 26, 1. 3). 27 Haziran 1918’de Türk dili, Azerbaycan Cumhuriyeti’nin devlet dili olarak ilan edildi. Tüm okullarda Türkçe öğretimi zorunlu hale geldi. Geçiş dönemi için Rus dilinin öğretilmesine izin veriliyordu (Расулзаде 2010, 65). Azerbaycan Halk Cumhuriyeti döneminde Türkçenin pozisyonu Kuzey Kafkasya’da, özellikle de Dağıstan’ın sınır bölgesinde daha kuvvetli idi. Bu süreç, Sovyet Rusya politikası politikasının bir sonucu olarak yeniden durduruldu.

2. Türk Dilinin Lingua-Franka Olarak Ortadan Kaldırılması ve Rus Dilinin Zorunlu Tedrisi

Sovyet döneminde, ülkenin çok uluslu halklarının dilinde orta ve yüksek öğretim kurumları sistemi oluşturuldu ve alfabesi olmayan halklar için yeni olan alfabe ve bu alfabelere dayanarak yazı dili oluşturuldu. Kademeli olarak milli diller din, yargı, eğitim ve yayıncılıkta kullanıldı. Milli azınlıkların çalışmalarına büyük önem verildi. Bu süreçte sosyal-kültürel kurumların oluşturulması ve bu bağlamda gerçekleştirilen etkinlikler kendini bariz şekilde gösteriyordu.

Diğer dil ve kültürlerle karşı hoşgörülü tutum sergileniyordu. Kısa bir sürede milli kadrolar hazırlanmış, yeni bir personel eğitim mekanizması oluşturulmuş ve ortak Sovyet kamu yönetimi sistemine geçilmiştir. Böylece genç Sovyet aydınları oluşmaya başlamıştı. Ekim Devrimine kadar imkânsız olan birçok konular, yeni milli politikanın bir sonucu olarak gerçeğe dönüşmüştür. Böylece, Sovyet cumhuriyetlerinde, devlet kurumlarında milli dil, tarih ve coğrafyanın zorunlu okutulması, milli dilin devlet kurumlarındaki günlük çalışmalarda kullanılmasına ortam hazırlanmıştır.

Bolşevikler Müslüman halkların çoğunu tüm milletlere özgürlük ve milli devlet olma vaadiyle (“Rus Halklarının Haklar Bildirgesi”, “Rusya ve Doğu’nun Tüm Müslüman Emekçilerine”) onları kendi safına çekti. SSCB’de, yalnızca üç Transkafkasya cumhuriyetinde, ayrıca Azerbaycan SSC’nin 1956 tarihli Anayasasında Azerbaycan dili devlet dili olarak belirlenmiştir.

Şunu da belirtelim ki, Azerbaycan Sovyet hâkimiyeti kurulduktan sonra Azerbaycan diline karşı baskılar da artmaya başladı. Azerbaycan dili üzerinde hükümet dairelerinde giderek baskı altına alınıyordu. Bu gelişmeler Kuzey Kafkasya’yı da etkiledi. Kuzey Kafkasya’da Türkçe konuşan dört kalabalık topluluk bulunuyordu: Kumuklar, Nogaylar, Karaçaylar ve Balkarlar. Kumuklar ve Nogaylar aynı zamanda Dağıstan’da yaşıyorlar. Çar dönemine kadar bu coğrafyada Türk dilinin konumu çok güçlüydü ve işgal sonrasında da bu gücünü tam olarak kaybetmemiştir.

Sovyet hakimiyetinin ilk yıllarında, Dağıstan’daki ve Kuzey Kafkasya’nın diğer bölgelerinde Kafkasya’nın Müslüman halkların yazışmalarında Arapçanın değiştirilmesi meselesi ciddi şekilde müzakere edilmiştir. Vilayet Parti Komitesinin 1 Kasım 1923 tarihli Genel Kurulunda (Plenum) Dağıstan halklarının dilleri hakkında karar kabul etti: Ortak devlet dili Türkçe olacaktı. Dönemin Dağıstan yönetiminde bulunan N.Samurski, C.Korkmasov, K.Mammedbekov ve diğerleri olumlu görüş bildirerek en yaygın olarak kullanılan dili, yani

Türkçeyi tercih ettiler. Hatta Samurski ve Korkmasov kendi ş aralarında Kumukça (Türkçe) konuşuyorlardı (Нансен 2003, s. 478). 26 Haziran 1926’da Dağıstan Vilayet Parti Komitesinde dil ve alfabe konulu toplantısında C.Korkmasov ve K.Mamedbekov Dağıstan’da Türkçenin kullanımını istediler. S Kabiyev ve Y. Mamayev buna karşı gelerek Avar ve Darginlerin Türkçeyi anlamadıklarını ve Rus dilinin devlet dili olarak kabul edilmesini istediler. Toplantıda Dağıstan’da Türk dilinin devlet dili olarak ilan edilmesine dair karar alındı (Ханбабаев 2007, s. 89-91). Samurski’ye göre Rus dili Dağıstan halklarının kültürel dili olamaz. Zira dağlı toplumunda Çar politikasının zulüm ve ş iddeti ile Ruslaştırmak politikasını simgeleyen Rusçadan nefret ediliyor. Ayrıca bu uygulama Müslüman din adamlarının ş iddetli itirazına neden olabilirdi. Dağıstan’da onların tutumunu dikkatte almak gerekiyordu. Samurski şöyle devam ediyordu: “Türk dili Müslüman toplumların dili olarak hiçbir engelle karşılaşmaz. Türk dili dağlarda seküler eğitim açısından güvenli silah olarak Arap dilini ve fanatizmini sarsabilir. Türkçe bilgileri bünyesinde taşıyan Sovyet öğretmeni halkı “kâfirleşme” kâbusu ile korkutan molla ve kadılar büyük tehlikedir.” (Самурский 2007, s. 134-135) Samurski’ye göre Türkçe eğitim bir Doğu ülkesi olan Dağıstan’ı Türkçe konuşan veya onu anlayan Doğu halklarına yakınlaştırarak devrim düşüncelerinin yayılmasına olanak sunacaktır.

N. Samurski Dağıstan’da dil sorunun çözümü için şöyle bir öneride bulunuyordu:

- İlk öğretimin ana dilinde verilmesi,
- Okulda eğitimin ikinci yılının Türkçe veya ahalinin seçimine uygun olarak Rus dilinde verilmesi (1. aşama).
- Okullarda Rusçanın zorunlu öğretilmesi (2. aşama)

Her bir durumda resmi dairelerdeki yazışmalarda, Türkçe ve Rusça resmi dil olarak kullanılacaktı (Самурский 2007, 134-135). Samurski’ye göre Dağıstan çokuluslu değil, çok kabileli cumhuriyetti. Çok sayıda kabile sadece tek bir devlet dili tesis edildikten sonra bir ulus olarak şekillenebilir (Самурский 2007, 241-243). Samurski’ye göre Türk ve Rus dilleri zamanla Dağıstan’daki diğer dillerin yerini alarak çok sayılı Dağıstan halklarını bir araya getirecektir.

Vilayet parti komitesi 1928 Şubat Genel Kurulunda “Dil ve Alfabe Hakkında” karar aldı. Karara göre aynı zamanda üç dilin, ana dili, Türkçe ve Rusçanın kullanılması öngörülmüştür. Latin alfabesine dayalı Avar, Lezgi, Kumuk, Azerbaycan, Lak, Tat, sonra Tabasaran (1931) dilleri için yeni Dağıstan alfabesi kabul edildi. 1930 yıllarında Türk dili ile ilgili yürütülen politikanın yanlış olduğu bildirildi. Rus dilinin geniş kullanımı kampanyası başlatıldı. Rusya Komünist (Bolşevik) Partisi Dağıstan Bölge Komitesi bürosu 15 Ağustos 1937 yılında “Dağıstan Özerk Cumhuriyeti’nde Milli Orta Okul ve Liselerde Dil Eğitimi

Hakkında” kararda artık Rus dilinin ortaokullarda, 5. sınıftan başlayarak öğretilmesi öngörülmüştür. Samurski 1937 yılında milliyetçilik ve Pantürkçülükle suçlanarak, “yıkıcı” faaliyetler nedeniyle görevinden alındı ve partiden ihraç edildi (Самурский 2007, 446, 449).

3. Latin Alfabesine Geçiş

20 Temmuz 1920 tarihinde Azerbaycan Cumhuriyetinde yeni yazı kuralları hakkında kararname kabul edildi) (ACDA, f.57, l.5, d.1, l.13). 11 Kasım 1920 tarihinde Azerbaycan SSC Halk Eğitim Komiserliğinin kararıyla Türk alfabesinin reformuna ilişkin tasarı hazırlanmasına dair komisyon oluşturuldu. Komisyon üyeleri Sultan Mecid Ganiyev, Hamit Şahtahtinski, Prof.Tomaşevski, Hüseyin Cavid idi. Başkan ise Prof. Juze idi (ACDA, f.57, l.5, d.1, l.48).

Prof.Juze'nin “Eski Müslüman Alfabesinin Yeni Alfabe ile Değiştirilmesi” hakkında raporu 5 Ocak 1921 tarihinde Azerbaycan SSC Halk Eğitim Komiserliğinin yönetim kurulu eski Müslüman alfabesinin yeni gelişmiş Latin alfabesiyle değiştirilmesi hakkında karar aldı (ACDA, f.57, l.1, d.151, l.192). 1922 yılında Azerbaycan KP ve hükümet Latin sistemi temelinde oluşturulmuş ve kolay benimsenen, halk için anlaşılır olan yeni alfabeğe geçmenin zaruri olduğuna dair karar aldı. Yeni alfabede 33 harf bulunuyordu (ACDA, f.379, l.3, d.58, l.94).

V.İ.Lenin diğer Sovyet halklarının Latin alfabesine geçmesini bu halkların aydınlanması yolunda önemli bir adım olarak değerlendiriyordu. Dil ile bağlı bu reforma, Türkler arasında kültürel inkılabın bir başlangıcı, Şark'taki bir devrim olarak görülüyordu («Бакинский рабочий», 21 октября 1932).

27 Haziran 1924 yılında Azerbaycan Merkezi Yürütme komitesinin kararıyla yeni alfabenin zorunlu kullanımına geçildi (ACDA, f.379, l.3, d.156, v.1). Azerbaycan'ın ardından yeni alfabeyle ilgili çalışmalar Türklerin yaşadıkları tüm cumhuriyet ve bölgelere de yayıldı: Gürcistan, Ermenistan, Özbekistan, Türkmenistan, Başkordistan, Karaçay, Balkar, Dağıstan, Nogay, Kırım, Oyrat, Karakalpak. 1924-1925 yıllarında yeni Latin alfabesiyle ilgili komitenin Groznı. (ACDA. f.103. l.1 d.55. v.12) Nalçik (ACDA, f.103, l.1, d.15, l.211), Mahaçkale (ACDA, f.103, l.1, d.17, l.132) vd. şehirlerde şube ve cemiyetleri kuruldu (ACDA, f.103, l.1, d.1, l.41-42; ACDA, f.103, l.1, d. 1, l.44).

Bakü'de yapılan I. Türkoloji Kurultayı Türk halkları açısından önemli bir olaydı (26 Şubat 1926) («Труд» 1926, s.5.) Kurultayda Kafkasya'dan ve Orta Asya'dan, Sibirya'dan, Volgaboyundan, ayrıca Türkoloji ve Şarkiyat konularında araştırma yapan kurumları temsil eden 120'den fazla delege katılmıştı. Onlar Arap alfabesinin reformu ve Latin alfabesine geçişle ilgili milli terminolojinin oluşturulması ve Türk-Tatar halkları için edebi dil oluşturmak

meselelerini müzakere ettiler (Труд 1926, s.5). Kurultay aynı zamanda tüm Türk-Tatar halklarına ve SSCB’deki diğer vilayet ve cumhuriyetlere, ayrıca Rusya Federasyonu’nu bazı bölgelerinde (Yakutistan, Kabarda-Balkar, Osetya, İnguşetya) Azerbaycan’da elde edilmiş tecrübenin uygulanmasını tavsiye ediyordu (Труд 1926, s.5). Sovyetler Birliğinin 68 halkı Latin alfabesini kabul etmişti («Бакинский рабочий» 21.10.1932). 1930’larda” Büyük terör” başladı. Türk-Müslüman halklarının temsilcileri “Pantürkçülük” ve “Panislamcılık”la itham edildiler. Bu suçlamalara dayanarak istenilen kişiyi kolayca tasfiye etmek mümkündü. Türk âlimleri ve düşünce adamları öncelikli hedef halinde idiler. Bunun temel nedenlerden biri Türk dilinin Türkiye Türkçesi ile ilgili olmasıydı. Bir ilginç ve aynı zamanda acı gerçeği belirtmek gerekir ki, Bakü’de düzenlenen Türkoloji Kurultayı delegelerinin önemli kısmı tasfiye politikalarının mağduru ve kurbanı oldular. Böylelikle eski SSCB’nin kasıtlı politikası sonucunda Türk dilinin uluslararası iletişim aracı olarak taşıdığı işlev sınırlandırıldı. Stalin politikası sonucunda halkların idari birimlerine bölünmesi Türk halklarının dayanışmasına yıkıcı etki gösterdi. Tarihin uydurulması, orada Türk halkları için ortak olan sayfaların hafızalardan silinmesi, Türk dilleri arasında engel olan onlarca farklı alfabelerin kurulması, etnik nüfus gruplarının tarihsel yerleşmesini dikkate almadan yapay şekilde devlet ve idari bölge sınırlarının belirlenmesi, halklara karşı ayırım yapılması, onlar arasında iletişimin kısıtlanması, Sovyet insanının “Pantürkçülük”le korkutulması - bütün bunlar Türk birliğinin parçalanmasına yol açan politikanın bir parçası idi.

4. Rusya’da Türk Dillilerinin Günümüzdeki Durumu

4.1. Dağıstan’da Azerbaycan Dili

Dağıstan Anayasasından (1994) önce çok sayıda Dağıstan halklarının dillerinden hiçbirisinin, aynı zamanda Azerbaycan dili resmi dil statüsü yoktu. Anayasa’ya göre, Dağıstan’ın tüm dilleri devlet statüsüne sahipler. Dağıstan’da, devlet dilinin statüsü Azerbaycan dâhil olmak üzere standart yazıya sahip dillere, aynı zamanda Azerbaycan diline verilmiştir. Nogay ve Kumuk dilleri de devlet dilleri arasındadır. Avar dili Dağıstan’ın dağlık bölgesinde yaşayan halklar arasında bir iletişim aracı ise, Azerbaycan dili Dağıstan’ın güneyinde, Kumukça ise ovalık ve dağ eteği bölgelerde kullanılıyor (Европейская Хартия региональных языков или языков меньшинств в Российской Федерации 2012, s. 63).

Azınlıklarla ilgili Çerçeve Sözleşme ve Avrupa Dil Şartının II. Bölümünün (zayıf korunan diller) talebine göre “Azerbaycan dilinin statüsü modelleme sürecinden ve onun sonuçlarından sonra belirlenebilir.” (Европейская Хартия региональных языков или языков

меньшинств в Российской Федерации 2012, 63) Genel olarak Azerbaycan dili “altyapısı itibariyle daha güçlü” dillere ait edilmiştir. (Европейская Хартия региональных языков или языков меньшинств в Российской Федерации 2012, 23) Azerbaycan dili RF federe birimlerinin seviyesinde devlet dili statüsü almıştır. Fakat aynı zamanda Azerbaycan dili Azerbaycan Cumhuriyetinde devlet dili statüsüne sahiptir ve Rusya sınırları içinde yaşayan Azerbaycanlılar arasında kullanılır. Avrupa eksperlerine göre Azerbaycan dili (aynı zamanda Dağıstan Cumhuriyetinde devlet dillerinden biri olarak) RF'nin devlet dili statüsüne sahiptir. Azerbaycan dili (Dağıstan'da) Azınlıklarla ilgili Çerçeve Sözleşme ve Avrupa Dil Şartının III. Bölümünün etki dairesine ait edilmiştir. (Европейская Хартия региональных языков или языков меньшинств в Российской Федерации, 3-4, 7, 15)

Nüfus sayımı sırasında Azerbaycanlıların sayısının doğru kayda alınmaması tuhaf sonuçlar doğurmuştur. Şöyle ki ne Rusya resmi makamları, ne de yabancı kuruluşlar Azerbaycan dilinin taşıyıcıları olan Kuzey Kafkasya'daki Azerbaycanlılar konusunda reel verileri yayımlayamıyorlar. 2009 yılında Moskova Devlet Lingistik Üniversitesinde Azerbaycan dili ve Medeniyeti Merkezi açılmıştı. Moskova şehir 157 numaralı okul Azerbaycan etno-kültürünün bir bileşenidir. 2004 yılından M.V. Lomonosov Moskova Devlet Üniversitesi'nin Tarih Fakültesinde, 2006 yılından itibaren ise Rusya Devlet Sosyal Üniversitesi'nde Azerbaycan dili, tarihi ve kültürü okutulmaktadır. Belirtmek gerekir ki, 2009 yılında Asya ve Afrika Ülkeleri Enstitüsünde, 2010 yılında ise Rusya Devlet Sosyal Üniversitesi'nde Azerbaycan dili ders kitabı (A.Əsgərov. Rus Öğrencileri İçin Azerbaycan Dili Ders Kitabı. M, 2010) yayınlanmıştır. Uluslararası hukuk kurallarına göre, demokratik ülke statüsüne iddialı olan bir devlet, Avrupa Konseyi'nin Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşmesi'ni (1995) rehber edinmelidir. Azınlıkların hakkı: zor asimilasyondan korunma hakkı, ana dilinde konuşmak ve yazmak, yani dili siyasi, idari ve hukuki faaliyetlerde kullanmak; Ana dilinde eğitim hakkı, Toplumsal hayata etkin katılım hakkı; Ulusal azınlıkların sivil sınır ötesi işbirliği olasılığı ve özgür gelişimi hakkı. (Хоперская 2009, s. 29-30)

4.2. Tatar Dili

Tataristan Cumhuriyetinde Tatar dili ile ilgili durum son zamanlarda Rusya topraklarının yeniden yapılanması konusu bağlamında bakılıyor. Tatar dilinin öğrenilmesine “cedit” okulları olarak adlandırılan ve 19. yüzyılın sonlarında meydana gelen ilk eğitim kurumlarında başlanmıştır. Ekim devrimi Tatar dilini yakından etkilemiştir. Bir yandan Ruslaşma ve Tatarların asimilasyon süreci başlamıştır. Savaşa kadar milli eğitim Sovyet Tatarlarının isteği doğrultusunda şekillenmişti. Ondan sonra Tatar okullarını kapatılmaya

başlandı. 1980’li yılların sonlarında Kazan şehrinde sadece bir milli mektep kalmıştı. Dahası, Sovyet yönetiminin ilk 20 yılında Tatar alfabesi iki kez değiştirildi. Önce Arap harfleri Latin alfabesi lehine terk edildi ve daha sonra Latin alfabesi Kiril alfabesiyle değiştirildi. Bu gelişme, Sovyet Tatar gençliğini Arap harfleriyle yazılan edebiyatı okumaktan mahrum bıraktı. Böylece, Sovyet iktidarı nesiller arasındaki bağları kopardı. Sovyet yetkilileri milli azınlıklara ana dilde eğitim hakkını tanıyarak devlet kategorisine soktular. Rusça okullarda okuyan Tatarlar anadil derslerine başladılar. SSCB’nin dağılmasından sonra durum dramatik bir şekilde değişti ve Tatar eğitimi kısa sürse de mükemmel bir Rönesans yaşadı. 1992’de Tataristan Cumhuriyeti Anayasası kabul edildi. Temel Kanun, Rus dili ile birlikte devlet dili statüsüne sahipti. Aynı yıl, Tataristan Cumhuriyeti tarafından “Diller Hakkında” Kanunu kabul edildi ve ülkenin genel eğitim okullarında zorunlu okutulması için gereken şartları belirlendi. Tataristan’da yeniden Tatar okulları açılmaya başladı.

Tatar dili cumhuriyetin özel statüsünün başlıca sembollerinden birine dönüştü. Milli dil mücadelesi özerkliğin sınırları konusunda Moskova ile Kazan arasında tartışmanın en bariz örneği oldu. İlk önce Tatar dilini Latin alfabesine geçirmek için başarısız bir girişimde bulunuldu. 2002 yılında Rusya Devlet Duması bu tür hareketleri yasaklayan yasa kabul etti, Rusya Federasyonu Anayasa mahkemesi ise bu yasanın hükümlerini savundu. Federal hükümet 2009 yılında milli bölgelerin ahalisine Tek Devlet İmtihanının milli dillerde verilmesini yasakladı. Belirtmek gerekir ki, Rusya Federasyonu Anayasası’nın 68. maddesinin 2. bendine göre “Cumhuriyetlerin kendi devlet dillerini belirlemek hakkı vardır. Devlet organlarında, yerel yönetim organlarında, cumhuriyetlerin devlet kurumlarında bu diller, Rusya Federasyonu’nun devlet dili ile birlikte kullanılır”. Ayrıca, “Rusya Federasyonu’nun Halklarının Dilleri Hakkında” Rusya Federasyonu Kanununun 3. maddesine göre cumhuriyetlerin, RF Anayasası’na uygun olarak kendi devlet dillerini belirlemek hakları vardır; RF federe birimleri bu kanuna uygun olarak vatandaşların iletişim dili, eğitim, talim, yaratıcılığının özgür seçiminin korunması hakkında kanun ve diğer hukuksal düzenlemeleri kabul edebilir; Devlet Rusya halklarının tüm dillerinin korunması ve geliştirilmesi ile ilgili eşit haklarını tanıyor; RF halklarının dilleri devletin himayesindedir. Ayrıca “Rusya Federasyonu’nda Eğitim Hakkında” federal kanununun 14. maddesinin 3. bendinde belirtildiği gibi RF cumhuriyetlerinin topraklarında bulunan devlet ve belediye eğitim kurumlarında RF cumhuriyetlerinin mevzuatına uygun olarak cumhuriyetlerin devlet dillerinin eğitimi ve öğrenilmesi dâhil edilebilir. Tataristan Cumhuriyeti Anayasası’nın 8. maddesinin 1. bendine göre Tataristan Cumhuriyetinde devlet dilleri aynı haklara sahip olan Tatar ve Rus dilleridir. Tataristan Cumhuriyeti “Eğitim Hakkında” Kanununun 8. maddesinin 2.3. bendine göre Tataristan Cumhuriyeti topraklarında

bulunan devlet ve belediye eğitim kurumlarında Tataristan Cumhuriyeti “Devlet Dilleri Hakkında” Kanun uyarınca Tatar dili okutulur ve öğretiliyor.

4.3. Başkort Dili

Başkortistan’da 2006 yılından başlayarak tüm okullarda Başkortça genel mecburi dil olarak okutulmaya başlanmıştır. Ülkedeki okullarda Başkortça hem devlet dili hem de ana dili olarak öğretilmektedir. Devlet Başkanı V.V. Putin’in 20 Temmuz 2017 tarihinde Yoşkar-Ola’da düzenlenen Milletlerarası Konseyin toplantısında söylediği “kişiyi ana dilinde olamayan başka bir dili öğrenmeye zorlamaya, ayrıca Rusçanın eğitim düzeyini düşürmeye müsaade edilmemelidir” sözlerinden sonra savcılık incelemelere başlamıştır.

Başkort dilinin öğrenilmesi ana dili olarak Başkort milletinden olanlara, ebeveynlerinin yazılı dilekçesi doğrultusunda mümkündür. Savcılığın tespit ettiği ihlallerle ilgili Başkortistan yönetimi 1 Eylül’e kadar durumu düzelterekleri sözünü vermiştir. Ülkede ebeveynlerin onayı olmadan Başkort dilinin öğrenilmesine izin verilmiyor. “RF’de Eğitim Hakkında” federal kanununun 14. maddesine göre “Kanunla Rusya Federasyonu’nun birimlerinde ana dilinin ve devlet dillerinin öğrenilmesi görev olarak değil, hukuk olarak belirtilmiştir.” Ana dilinin, ayrıca Başkort dilinin öğretilmesine öğrencilerin (yasal temsilcilerinin) onayı olmadan müsaade edilmiyor. Liselilerin eğitim hakkında mevzuatla öngörülen hak ve özgürlüklerinin yasaya aykırı olarak sınırlandırılmasına göre idari sorumluluk öngörülmüştür.

Başkortistan Başkanı Rüstem Hamitov ülkede Başkort dilinin zorunlu öğrenilmesini iptal ederek, gönüllü öğrenilmesi, özellikle okullarda seçmeli ders ve yükseköğretim kurumlarında ilave kurslar verilerek öğretilmesi konusunda karar vermiştir.

4.4. Nogay dili

Astrahan vilayetinin Karakaş, Lapas, Rastapulovka köylerinde ve Astrahan şehrinin Babaevsk kasabasında Nogay dili okullarda seçmeli ders olarak okutuluyor. Yurt Nogay aullarında Tatar dili haftada birkaç saat geçiriliyor. Karaçay-Çerkez’deki Nogay ilçesinde ve Adıl-Halk köyünde Nogay dili haftada 3 saat ve 1 saat Nogay edebiyatı dersi okutuluyor. Çerkessk şehrinde her iki derse 3 saat ayrılmıştır. Nogay dilinin eğitimi zorunludur. Nogay dili 11. sınıf da dâhil olmak kaydıyla okutulur. Fakat isteğe bağlı olarak dersleri almamak mümkündür. Ebeveynler feragati yazılı şekilde bildiriyorlar. Nogay dili üzere puanlar lise diplomasına kaydediliyor. Dağıstan Cumhuriyeti’nin Nogay ilçesinde 5-8’inci sınıflara her iki derse (dil ve edebiyata) 3 saat, 9-11. sınıflara her derse 2 saat ayrılıyor. Sulak şehrinde (Mahaçkale’ye dâhildir) her iki derse 3 saat ayrılıyor. Aynı zamanda okulda ayrıca Kumuk dili

öğretiliyor. Tarumovsk ilçesinde her iki derse 3 saat, Kızılyar ilçesinde ise Nogay diline haftada her iki derse 1 saat ayrılıyor. Nogay dili neredeyse okutulmuyor ve Nogaylar Kumuk dilini öğreniyorlar. Stavropol bölgesinin Neftekumısk ve Stepnovsk ilçelerinde Nogay nüfusunun yaşamasına rağmen, onlara ana dilinde eğitim verilmiyor. Sadece birkaç aulda seçmeli dersler yapılıyor. Nogay dili Koçubeyev bölgesinin Karamurza aulunda tedris ediliyor. Karaçay Çerkez Cumhuriyeti hariç hemen hemen her yerde, nerede Nogay yaşıyorsa, ders kitabı yetersizliği sorunu vardır. Çeçenistan’da Nogay dili Şelkovsk ilçesinin 3 aulunda, Karşıka aul, Oraz aul ve Sarı-su’da 3 saat dil ve 2 saat edebiyat olarak okutuluyor. Öğrenciler ilkel usulle basılmış kitapları okumak zorundadırlar, asıl kitaplar o kadar eskimiş ki içinde bir sağlam yaprak bile bulmak imkânsızdır.

Babayurt ilçesinde, Sulak’ta ve Astrahan vilayetinde yaşayan Nogaylar mecburen Kumuk ve Tatar dillerini öğreniyorlar. İhtiyarlar Nogayca biliyorlar, fakat gençler ve ebeveynleri ise kendi dillerini bilmiyorlar. Ders kitapları kaynak yetersizliği yüzünden basılamıyor ev sadece Moskova’da sipariş etmekle mümkündür, ayrıca bu kitaplar son derece pahalıdır (Abdul-Alim Makhsutov ile yapılan görüşmeden).

4.5. Karaçay Dili

1957 yılında Karaçaylıları Orta Asya cumhuriyetlerinde bulunan özel kasabalardan geri dönmesi ve özerkliğe kavuşmasından sonra milli eğitim alanında ciddi bir yanılğı yaşandı. Karaçaylar ile anlaşmaya göre, sürgünden önce milli dildeki okullar henüz tam onarılmamıştı. Bu yüzden ana dili ve edebiyat köy yerleşim birimlerinde ders olarak kaldı, oysa tüm eğitim sistemi birinci sınıftan itibaren Rusça oluşturulmuştur. Bu sırada genel olarak şehirlerde ana dili ve edebiyat dersleri yoktu. (Onlar sadece 1990’li yılların başında oluştu). Bu dönüşüm Karaçay ortamında tepki uyandırmadı, çünkü “biz Karaçay dilini çocuklara evde öğretiriz, okulda ise Rusça okusunlar, çünkü bu zamanı üniversitelere, işe kabul olmak için, kariyer yükselişine vb. yardım edecek” fikri avantaj sağlıyordu. Sonuçta Karaçay dili, başka alanlarda ortadan kaldırılmış olarak, sadece “günlük yaşam” dili olarak yer aldı. Öz, dolgun, canlı konuşmanın taşıyıcısı (hem de Karaçay dilinde eğitim almış) olan yaşlı kuşak hayatta idi. Ama savaştan sonraki dönemde doğmuş kuşağın dilinde, çeşitli Rus kelimeleri ve ifadeleri daha çok işlenmeye başladı. Aynı zamanda, ana dilini hiç bilmeyen çocukların sayısı bu dönemde oranla azdı. Bu, öncelikle, Karaçay dışında veya şehirde karışık ailelerde doğanlara aitti.

Fakat 1990’li yılların sonu 2000’li yılların başlarında ana dili alanında hızlı şekilde “gerileme” başladı. Rüstem Begeulov’a göre, bunun birçok nedeni vardır. Birincisi, Karaçay dilini sadece ev dili sayan kuşak aile kurmaya başlamış ve bu kuşak de-facto Rusçayı öz

dilinden daha iyi biliyordu. Bütün bunlar Karaçay ve Rus sözlerinin bir tür “çavdarla buğday” karışımına dönen konuşmanın kalitesini etkilemiştir. İkincisi, Karaçay toplumunun önemli bir bölümünde, öncelikle Rus dilini öğrenilmesi gerektiğine dair bir klişehâkimdi. Bir kural olarak köy toplumunun monoetnik dil ortamında yaşayan bu kuşağı, Karaçay dilini kendisi için fark edilmeyen bir şekilde benimsedi ve durumun köklü değiştiğini gözden kaçırarak, bu stereotipi çocuklarına ve torunlarına devretti. Üçüncüsü, eski Sovyet döneminde Karaçay’da büyük ölçekli şehirleşme başladı. Aynı zamanda, Karaçay-Çerkez şehirlerinin çoğu Rus dilli idi ve bugün de böyledir. Ülkenin başkenti Çerkessk’de ise Ruslar hala nüfusun yaklaşık % 65’ini teşkil etmektedir. Kente göç edenler çocuklarını Rusça konuşan kreşlere verirken, ayrı ayrı, yabancı etnik komşularla, küçük ailelerle, çoğu zaman yaşlı kuşağın temsilcileri olmadan, her iki ebeveyn çalıştığından çocukları ile yeterince vakit geçiremedikleri ortamda yaşayan Karaçaylar dönemin yeni şartlarına hazır değildirler. Dördüncüsü, Karaçay dilinin pratik olarak temsil edilmediği modern iletişim ortamı (çizgi filmleri, filmler, medya, sosyal ağlar, internet ortamı, sosyal, devlet alanı vs.) de bu süreci olumsuz etkiliyor. Beşinci, ana dilinde eğitimin kapsayıcı olmaması Karaçay dilinin korunmasında ve gelişmesinde en tehlikeli unsur olarak yer alıyor. Ülkede çocuklar birinci sınıftan sadece Rusça eğitim alıyorlar. Ana dili ve edebiyatı ikinci sınıftan ayrı ayrı dersler olarak okutulmaktadır. Bunlardan haftada 4 ders geçilir ve çoğunlukla, ana dilinin öğrenim kalitesi çok düşüktür. Ne öğretmenler ne babalar ne de öğrenciler kendileri bu dersleri pek önemsemiyorlar. Bazı Karaçaylı ebeveynler, çocuklarının ana dili derslerine katılmasını istemiyorlar, çünkü Karaçay dilini sadece ilave ve hiç kimseye gerek olmayan yük olarak görüyorlar. Bir yandan bir kısmı metodik şekilde kötü hazırlanan ve öğrenciler için dersleri ve eğitim-metodik malzemeleri düzgün şekilde oluşturmayan öğretmenler suçludurlar. Bu ders kitabı ve eğitim materyallerinin yazarları yeni neslin ana dilinde bilgi düzeyinin hatta 30-50 yıl önceki dönemle aynı olmadığını ve farklı gruplar arasında çok değiştiğini dikkate almıyorlar. Çocuklar, ana dilinin asıl bilgi düzeyleri dikkate alınmadan, aynı sınıfta toplanıyor. (Bir grupta, Karaçay dilini iyi bilenler ve onu genellikle bilmeyenler eğitim alıyorlar). Buna göre, öğrenciler metinlerin önemli bir bölümünü algılamıyor ve hatta anlamıyorlar. Bunun sonucu olarak, konuya olan ilgi kayboluyor. Altıncısı, ana dilini öğrenilmesi ve kullanımını zorlaştıran bir diğer faktör de Karaçayların fiilen tam devlet oluşumuna sahip olmamalarıdır. Çeçenistan, İnguşetya, Kuzey Osetya ve Rusya Federasyonu’nun diğer ulusal cumhuriyetlerinden farklı olarak, Karaçay-Çerkez’de (ayrıca Kabarda-Balkar ve Dağıstan’da) tüm etnik hak ve çıkarlarının tam olarak sağlanmadığı, sürekli sağlıksız rekabetin yaşandığı bir ortam söz konusudur.

Böylece, Karaçay dili, Karaçay-Çerkez’in diğer halklarının dilleri gibi dejenerasyon ve

kaybolma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Son 10-15 yılda şehir ortamında doğan ve büyüyen çocuklar genellikle ana dilini bilmiyorlar. Bilseler bile Rus dilinden çok daha az biliyorlar. Karaçay dili kırsal kesimde yaşamaktadır. Fakat giderek kullanım alanı daralmaktadır. Bugün bu bölgelerdeki dil Rus ve Karaçay sözlerinin karışımından oluşan “yeni dile” dönüşüyor. Karaçay dili neredeyse sosyal hayatın birçok alanından, eğitim ve bilimden tamamen silinmiş olup sadece aile içinde ve kısmen dini yaşamda kullanılıyor. Neredeyse, hatta haftada bir kez birkaç saat yayınlanan yerel televizyon bile yoktur. Bu dilin görece dolgun, canlı taşıyıcısı ve çevirmenleri imamlardır. Maalesef, kararlılıkla ana dilini bildiğini söyleyenahalinin önemli kısmı siyaset, bilim, eğitim, sosyal hayat vb. konularında Karaçay dilinde normal konuşmıyor. Bunu görmek için, farklı sosyal grupların kendi ana dilindeki röportajların yer aldığı yerel televizyon haberlerine bakmak yeterlidir. Ayrıca, son zamanlarda ülkede ana dili okullarda sadece öğrencilerin ebeveynlerinin başvurusu doğrultusunda gönüllü olarak öğrenileceği söylenmektedir. Bu söylenti gerçeğe dönüşürse, resmi organların Karaçay diline olumsuz tavır takınma ihtimali daha da artacaktır.

Kısa sürede sorunlara çözüm bulunmazsa Karaçay dili, daha fazla kaybolma tehlikesiyle karşı karşıya kalacaktır. Bu anlamda Karaçay-Çerkez Cumhuriyetinin birçok aydın ve önde gelenleri Karaçay dilinin korunması ve geliştirilmesi için bir program hazırlanmasını programını işleyip hazırlamışlardır. Fakat bir dilin korunmasında en öncelikli adım, o dilde eğitim vermektir. Günümüzde, dünyada kendi ana dilinde belli ölçüde tam eğitim sistemi kurulmadan, dilin korunması imkânsızdır (Rüstem Bequeulov ile söyleşi).

4.6. Çuvaş Dili

Çuvaş Cumhuriyeti’nde devlet dilleri Rusça ve Çuvaş’tır. Fakat okullarda Çuvaşça eğitim Putin’in talimatı üzerine savcılık incelenmesi sonrası durdurulmuştur.

4.7. Balkar dili

Balkar dilinde de durum aynıdır. Vurgulamak gerekir ki Karaçaylar ve Balkarlar parçalanmış millet konumundadırlar. Balkanların yaşadıkları Kabarda-Balkar Cumhuriyetinde ana dili dersi okullarda haftada 2 defa okutulur. Metodik literatür ve öğretmen yetersizliği açık şekilde hissedilmektedir. Köy okullarında Balkarca zorunlu derstir. Şehirlerde ise Balkar dilinin öğretilmesi öğretmen ve velilerin tercihiyle bağlıdır. Bazı veliler Balkarcanın okutulmasını istememektedirler. Fakat bu gibi durumlar yaygın değildir.

4.8. Kumuk Dili

İş alanında, ayrıca okullarda, köylerde Kumuklar Arapça kullanıyorlardı, ancak şifahi etnik diyalog dili yerel Türk dilleri - Kumuk ve Azerbaycan dilleri idi. Kumuk dilinin iletişimsel ve diğer özellikleri Kafkasya savaşı döneminin Rus araştırmacılar tarafından çok yüksek düzeyde karakterize ediyordu. Böylece, “Kafkasya Lehçesinin Tatar Grameri” adlı Kumuk dilinin ilk gramer yazarı Timofey Makarov 1848 yılında yazıyordu: “Tatar (Türk) diline konuşan kabilelerden hem dilin titizliğine ve doğruluğuna, hem de Avrupa uygarlığına yakınlığına göre, benim en çok beğendiğim Kumuklardır, fakat en önemlisi ise, benim düşünceme göre onlar, bütün aşiretlerin kendi dilleri dışında Kumuk dilinde de konuştuıkları Kafkas hattının sol kanadında yaşıyorlar”.(Макаров 1848) Ünlü Rus yazar Lev Tolstoy’un “Hacı Murad” eserinde “Dağ Sözlere Lügati”ne yazdığı notlarda da belirttiği gibi “Hacı Murad” tasvir edilen olayların yaşandığı dönemde Kafkasya’da yaşayan çok sayıda küçük kabilelerin ortak dilleri yoktu ve her kabile kendi diyalektini konuşuyordu. O dönemde yaklaşık altmış diyalekt kullanılıyordu. Fakat kabilelerin alakası açısından Tatar dilinin iki tür istikamette vardır: 1) Kafkasya’nın güneydoğusunda Azerbaycan 2) Kuzeydoğusunda Kumuk. Neredeyse her bir dağlı ya ortak iletişim dilinde ya da komşu kabilenin dilinde anlayabilecek kadar biliyordu (Толстой, 1950: 644).

1802 yılında Leipzig’de İncil’in Kumuk diline tercümesini dikkate alırsak, henüz 19. yüzyılın başlarında, elbette ki Arapça olmayan bir alfabe temelinde, düzenlemek ve belki de Kumuk dilinin yapısını normalleştirmek için sistematik girişimler yapılmıştır. 1829 yılında I. Nikolay tarafından imzalanan “Kafkasya Okulları Hakkında Kurallar”a göre Novoçerkassk lisesinin, Stavropol şehir Lisesinin, Stavropol Teolojik Okulunun (Seminarya), Stavropol, Mozdok, Georgiyevsk ve Kızılyar Kaza Okullarının (son 1826 yılında açılmıştır) doğu dilleri bölümünde Kumuk dili öğretilmeye başlanmıştır (Алиев 1982; Алиев 1990).

Aynı zamanda, Timofei Makarov’un “Kafkasya Diyalektinin Tatar Grameri” adlı yayınında 1848 yılında yaptığı Kumuk dilinin gramer yapısının ilk sistemli açıklamasında Y. Klaprot tarafından sözlü ve yazılı versiyonlarının, sonuncunun karma karakteri olmasıyla farklılaştığına dikkat çekilmiştir. Böylece, artık 19. yüzyılın birinci yarısında Kumuk dilinin okullarda okutulması gelenek haline gelmiş, gramer yapısını iyileştirmek için o dönemin gramer düşüncesinin gelişim düzeyine uygun ilk bilimsel çabalarda bulunulmuştur. Fakat 1864 yılında “Milli İlkokullar Hakkında Kurallar”ın onaylanması ile ilgili Kafkasya’daki askeri operasyonlar sona erdiğinde, Rusya okullarında eğitime sadece Rusça izin verilmiş ve Dağıstan’da Rus okullarının şebekesi açılmıştır (Гусейнов, 2008).

Kumuk dilinin bölgede yaygın oluşu 1893 yılından itibaren Kafkasya eğitim okulunun halk kolejleri müfettişi L.G. Lopatinski’nin yazdığına göre, Kumuk dili hala “milletler arası iletişim diline hizmet etmesi” ile ilişkilendirir. Fakat “son dönemlerde Rus dilinin bu rolü üstlenmek için Kafkas dağlarının derilerine dâhil olmaya başlamıştır.” Aynı dönemde bölgenin toplam nüfusunun% 14,6’sini oluşturan Azerbaycanlılar ve Kumuklar, ayrıca, bölge nüfusunun %15’i doğma, ikili, Kumuk ve Azerbaycan dillerine hâkimdi. Sonraları ana dili (Türk dili) genellikle Kumuk nüfusun üstünlük teşkil ettiği Temirhan Şura bölgesinde, ayrıca Rus, Arap ve Türk dillerinin okutulduğu Ahtı köyünde ve Derbent kentinde sadece 20. yüzyılın ilk on yılında açılan cedit okullarında öğreniliyordu. Bununla birlikte, 1915 yılına kadar ana dilinin (Kumuk) dilinin öğrenilmesi sadece yukarıda gösterilen ilçelerle sınırlandırmış, buna rağmen aynı dönemde Dağıstan’ın okul sisteminde kullanılmaya devam etmiştir. 1917 yılında Temirhan Şura da eğitimin Türkçe yapıldığı bir pedagoji enstitü açılmıştır.1918’li yılında Kuzey Kafkas Demokratik Cumhuriyeti kurulduğu zaman Kuzey Kafkasya halklarının ulusal kongrelerinde Kumuk dili ortak dil olmuştur. Daha sonra, 1937 yılında Varşova’da Kuzey Kafkasyalı muhacir liderlerinin toplantısında, Kumuk dilinin gelecekte yeniden kurulacak Kuzey Kafkasya Demokratik Cumhuriyeti’nin devlet dili olarak tanınması kararı alınmıştı, 1928 yılında Dağıstan’ın yeni Latin alfabesine geçmesinden sonra 1929-1939 yılında ünlü Kumuk aydınlarına karşı Pantürkçülüğe karşı mücadele adı altında baskı ve şiddet uygulanmıştır (Гусейнов, 2008).

Kiril alfabesine aynı anda geçişle 22 Şubat 1938 yılında “ekonominin başarılı gelişmesi amacıyla” Açıkulaksk, Kayasulinsk, Kızılyar ve Şelkovsk ilçelerinin Dağıstan Özerk Cumhuriyeti’nden alınarak Orcanikidze (şimdiki Stavropol vilayetinin) diyarına verilmesi bir rastlantı değildir. Dağıstan Cumhuriyeti 1921 yılındaki idari bölge sınırlarına geri döndü. Hasavyurt’un Dağıstan’a devredilmesi Kumukların önemli bir kısmının bir arada yaşamasına fırsat verdi. Şunu da unutmamak gerekir ki SSCB Anayasasında devlet diliyle ilgili herhangi bir hüküm yer almamıştır.

1920-1923 yıllarında Dağıstan’daki idari yapılanma sonucunda bazı ilçelerin bir araya getirilmesi Türkçe konuşan halkların önemli kısmına bir arada yaşama fırsatı verdi. 1923 yılında Dağıstan ÖSSC’de devlet dili olarak “Türk-Kumuk dili” ilan edildi. Bu karar ona göre “Dağıstan nüfusunun büyük çoğunluğu Türk-Kumuk dilinde konuşuyor ve anlıyor. Dağlık Dağıstan okullarında Türk dilinin öğretilmesi tecrübesi parlak sonuçlar verdi”. Nihayet, bu kararda (Kuzey Kafkasya’nın diğer bölgelerinde bu tarihten itibaren yayılmış olan yeni Türk (Latin) alfabesinin kullanımı ile birlikte) bir kez daha “Türk-Kumuk dilinin yerli Dağıstan vatandaşlarının tek iletişim dili olduğu vurgulandı. Böylece, Türk (Azerbaycan) dili ile birlikte,

Kumuk dili de ülkenin diğer dillerine oranla yüksek statüye, yani devlet dili statüsüne sahip oldu (Tüm-Birlik K(B)P...2000, 18). Sekiz yıldan fazla Dağıstan Sosyal Demokratik Cumhuriyeti'nin Halk Eğitim Şubesine başkanlık eden A. Taho-Godi'nin sözlerine göre: “Rus dili hala ahalinin sempatisini kazanmayı başaramadı. Halk ona karşı düşmanca davranıyorlardı, çünkü eski rejime tüm nefret eden bir dağlının algısında Rus dili Ruslaştırma politikasını temsil ediyordu.”

Dağıstan Merkezi Yürütme Komitesinin 1930 tarihli kararında Dağıstan Merkezi Yürütme Komitesini 1930'da kararında “ana dilinde mektep ve kurslara geçiş ve onların oluşturulmasıyla ilgili kesin önlemlerin alınmasının gerekliliği” konusunda, ayrıca “Dağlı hükümeti” zamanı Dağıstan'ın milli burjuvazisinin Türkçülük düşüncelerin etkisiyle Dağıstan halklarının çoğuna yabancı olan Türk diline üstünlük verilmesi” konusunda, ayrıca “Sovyetleşmeye kadar... İslam'ın egemenliği döneminde dil konusu Arapça lehine çözülmüş, neticede ana dilleri baskı altında tutulmuştur. Bunun dışında yerel dillerin geliştirilmesi Rus mutlakiyeti politikasına zıt idi.” (Тахо-Годи 1930, s. 69) Rusya Federasyonu kanununun 2. maddesinin 2-3. bendinin 1-2. paragrafına, RF Anayasasının 68. maddesinin 7. bendine göre Rusya Federasyonu tüm halkların kendi dillerini korumak, onların korunması ve gelişmesi için ortam oluşturmak hakkını sağlar.” Ayrıca, Rusya Federasyonu tüm milletlere onların sayısına bakılmaksızın doğma dillerini koruma ve geliştirmeyi, dil seçmek özgürlüğü ve iletişim dilinin kullanımı için eşit hakları güvence altına alır. Rusya Federasyonu her kese doğma dilini kullanma, onların kökeni, sosyal zenginliği, ırk, milliyet, cinsiyet, eğitim, dini inanç ve yaşadığı yere bakılmaksızın iletişim dilini, eğitim, öğretim ve yaratıcılık dilini serbest şekilde seçme hakkını sağlar. Aynı şekilde, Dağıstan Cumhuriyeti Anayasasında (2003) resmi dil Rus dilidir ve Dağıstan halklarının dilleri ve “Dağıstan Cumhuriyeti'nde tüm halklar için temin edilir (madde 11), kendi sınırları içinde yaşayan halkların ana dillerinin korunması ve öğretilmesi için ortam oluşturur (11. md). Söz konusu haklar tüm topluluklar için, aynı zamanda Kumuklar için de tanınmıştır. Bunun dışında söz konusu kanunun 9. maddesinin 2. bendine göre “Rusya Federasyonu vatandaşı kendi ana dilinde temel eğitim almak, ayrıca eğitim sisteminde öngörülen sınırlamalar çerçevesinde eğitim dili seçmek hakkına sahiptir. Fakat ülkede savaş öncesi geleneğe uygun olarak dağlık bölgelerde, tek milletli ilkokullarda ana dili öğretilir. Dağıstan Cumhuriyetinde ahalinin %57,2'si, Kumukların ise %53,9'u kırsal alanda yaşamaktadır. Özellikle kentlerde yaşayan genç nesiller arasında ana dilini bilme oranı son derece düşüktür. Çünkü Rusya Federasyonu'nun diğer bölgelerinde olduğu gibi, Rus dili, prensip olarak diğer dillerin, özellikle de Kumuk Türkçesinin potansiyelini azaltmaktadır.

Günümüzde Dağıstan Cumhuriyetinde dil durumunun özelliklerini dikkate alarak,

“Rusya Federasyonu’nun Halkları Hakkında” Kanununun 7. maddesinde öngörülen Dağıstan Cumhuriyeti halklarının ana dillerinin korunması ve geliştirilmesine yönelik Devlet Programının hazırlanması çok önemlidir (Rusya Federasyonu halklarının dillerinin korunması, araştırılması ve geliştirilmesi için federal amaçlı programlar hazırlar ve bu tür programları uygulamak için gereken önlemleri alır). Rusya Federasyonu’nun ilgili devlet kurumları bu tür bölgesel programlar geliştirebilir. Rusya Federasyonu halklarının dilinin korunması, araştırılması ve geliştirilmesi programlarında Rus dilinin RF’nin devlet dili olarak, cumhuriyetlerin devlet dillerinin ve RF’nin diğer halklarının dillerinin faaliyet göstermesinin sağlanması, RF halklarının dillerinde edebiyat yayımlanmasına katkıda bulunulması, RF halklarının dillerinin korunması, araştırılması ve geliştirilmesi alanında bilimsel araştırmaların finansmanı, kitle iletişim araçları ile RF halklarının dillerinde haber ve bilgi yayını için gereken ortamın oluşturulması, RF halkları dillerinin geliştirilmesi amacıyla söz konusu alanlarda uzmanların hazırlanması, eğitim sisteminin geliştirilmesi ve diğer önlemler öngörülmüştür.

Çeçenistan hariç, Dağıstan; dil hakkında kanunun kabul edilmediği tek cumhuriyettir. Bununla birlikte, Rusya Federasyonu’nun yukarıda belirtilen kanununun bu alanda uluslararası ve Avrupa normlarına uygunluğu açısından incelenmesi gerekir. Dolayısıyla Kumuk toplumuna göre, ülkede dil hakkında kanunu kabul etmek zaruridir. Bu sadece yasal boşluğu doldurmak açısından değil, aynı zamanda Kumuk ve diğer Türk halklarının ana dili ile ilgili kritik durumun iyileştirilmesi açısından önemlidir. Kumuk seçkinlerine göre, bu konu ile ilgili tüm yasalar, öncelikle, dil mevzuatının Avrupa standartlarına göre uyumlu olması gerekir. Bugün Dağıstan’ın tüm köy ve şehir okullarında ana dilinde eğitim zorunludur. Hafta içerisinde ilkokullarda 1. sınıftan 8. sınıfa kadar ana dili ve edebiyatına iki saat ayrılıyor. 9. sınıftan ve 11. sınıftan başlayarak ana diline iki saat, yerli edebiyata ise 1 saat ayrılıyor. Ana dili ve edebiyatı ders kitaplarının yetersizliği sadece ilkokullarda hissedilmektedir. Metodik ders kitapları yayınlanmıyor. Bazı okullarda, mesela Mahaçkale’deki No:50, No:13, No: 56, No: 59 vs. okullarda öğretmen veya öğrenci yetersizliği yüzünden ana dili dersleri geçilmemektedir (Kamil Aliyev ile yapılan görüşmeden).

Sonuç

Bugün Türk halkları ortak edebi dile sahip değildirlen. İstenmeyen bir durum da Türk dillerinin gelişim seyrinin Türk topluluklarını birleştirmeye değil, ayrışmaya yönelik olmasıdır. Eğer Türk halkları ortak edebi dil oluşturmuş olsalardı, bugün o Türkçe bölgesel dil olma özelliğine sahip olmuş olurdu. Günümüzde, tek bir standart dil olmadığı için Türk devletleri arasındaki ortak iletişim dili olarak Rusça, İngilizce, Farsça ve Çince kullanılmaktadır. Örneğin,

BDT'nin Türkçe konuşan ülkeleri arasındaki ortak iletişim dili Rusça, Türkiye ve BDT Türk devletleri arasındaki ortak iletişim dili İngilizce, İranlı Türkler Afganistan'daki Türk arasındaki ortak iletişim dili ise muhtemelen Farsçadır. Dolayısıyla, Rusya'daki Türk halklarının çoğu şu anda fiziksel ve dil asimilasyonu sürecindedirler. Hatta Tatar ve Başkort gibi kalabalık Türk halkları açısından da ana dillerini koruma sorunu vardır. Türkçenin diğer dillerle rekabet etmesi zordu. Bu durum, Türkçe konuşanların sayısı, uluslararası önemi, resmi oranı derecesi ve devlet desteğine bağlıdır.

Dilin asimilasyonu ve Türkçenin kaybolmasını önlemek için, Türkçenin önemini idrak etmek, ortak Türkçe oluşturmak ve uygulamak gerekir. Ortak dil, diğer Türk dillerine daha yakın olmalı ve dil ve kültürde Türk halkları arasındaki işbirliğini güçlendirmelidir. Orta dil sadece tek bir millet değil, aynı zamanda tüm Türk milletlerinin sosyal hafızasını koruyarak Türkler arasındaki iletişimi güçlendirebilir. Genel Türk dilinin oluşumu, Türk halkının özgür iletişimi yoluyla da mümkün, giderek yaygın konuşmak mümkündür, çünkü birbirlerini anlamama sorunu yoktur.

Türk diline belli statü verilmeyene kadar, hiçbir öneri etkili olmayacaktır. Esas önemli adımlardan biri de Türk dillerini Türkiye Türkçesine bağlayan Latin alfabesine geçiştir. Azerbaycan dili Latin alfabesine geçmiş ilk eski Sovyet ülkesidir. (1992 yılından Azerbaycan Cumhuriyetinde Latin alfabesine geçiş başlanmış ve 2001 yılında bu süreç tamamlanmıştır). Rusya Federasyonu'nda hatta Türkoloji bilimi Rusça geliyor. Rusya'da akademisyenler ortak Türk dilinin oluşturulması ve Türk-Slavistika konusunda görüş belirtiyorlar. Eski Sovyet coğrafyasındaki Türk halkları Rus dili ve kendi milli dillerini biliyorlar. Arap alfabesinden Latin alfabesine geçişin, milli alfabelerin, yazıların meydana gelmesinin Türk dünyasında, genel olarak Türk-Müslüman dünyasında parçalanmaya yol açtığına dair çarpık fikirler sık sık seslenmektedir (Алиева 2016, s. 409-420).

Türk dili için belirli bir statü belirtilmedikçe hiçbir öneri gerçeğe dönüşmeyecektir. En önemli adımlardan biri Latin alfabesine geçmektir. Azerbaycan dili, Sovyet sonrası dönemde Latin alfabesine geçen tek Türk dillerinden biridir. (1992'den beri Latin alfabesine kademe kademe geçiş Azerbaycan Cumhuriyeti'nde başlamış olup, bu süreç 2001'de tamamlanmıştır).

Sovyet sonrası dönemde tüm Türk halkları, Rusçayı ve ulusal dillerini biliyorlar. Türk devletlerinin ve teşkilatların entegrasyon sürecinde en önemli mesele sadece ortak dil değil, aynı zamanda ortak tarih çalışmalarınıdır. Dil ve tarih alanında oluşturulacak ortak değerler dil, tarih ve kültürün zenginleşmesine hizmet edecektir. Rusya'nın kalabalık Türk halkları, ayrıca milyonlarca nüfusu olan Azerbaycan ve Orta Asya halkları, kendi topraklarında Türk dilini miras olarak koruyorlar ve Türk dilinin pozisyonunun zayıflamasına müsaade etmeyeceklerdir.

İnsanları milliyetine ve diline göre parçalamak toplumsal huzursuzluklara yol açıyor. Dilin gelişmesi ona verilecek devlet statüsü sayesinde mümkündür. Nitekim bir milletin varlığı onun dilinin yaşaması ile mümkündür. Ölümsüz şair Bahtiyar Vahapzade’nin ana dili hakkında yazdığı ve her zaman güncel olan bu şiiri dil ile ilgili birçok sorunun anahtarıdır:

“Bu dil bizim ruhumuz, aşkımız, canımızdır,
Bu dil birbirimizleahit-peymanımızdır.
Bu dil tanıtmış bize bu dünyada her şeyi,
Bu dil ecdadımızın bize miras verdiği
Kıymetli hazinedir...onu gözlerimiz tek
Koruyup, nesillere biz de hediye vererek”.

Kaynakça:

ACDA. f.103. 1.1 d.15.

ACDA. f.103. 1.1 d.17.

ACDA. f.103. 1.1 d.55.

ACDA. f.379. 1.3. d.156.

ACDA. f.379. 1.3. d.58.

ACDA. f.57. 1.1. d.151.

ACDA. f.57. 1.5. d.1.

Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi (ACDA). f.103. 1.1 d.1.

Gazetesinin Genel yayın Yönetmeni K. Aliyev'le söyleşi

Rusya'nın Federal Milli Kültürel Merkezi temsilcisi Abdul-Alim Mahsutov'la mülakaat.

Tüm-Birlik K(B)P Dağıstan Vilayet Komitesinin dil ve alfabeye ilgili toplantısının Tutanağı,

Вести Кумыкского научно-культурного общества (КНКО) (2000). Махачкала.

Вып. 1.

Ülken, H. Z. (1981). Türkiye'de çağdaş düşünce tarihi. İş bankası. İstanbul.

Агамалиева, Н. (1998). Азербайджанская Демократическая Республика. Баку: "Елм.

Алиев, К. (1982). Интересная находка в Ставрополе. *Дагестанская правда*, 8.

Алиева, С. (2016). Роль тюркского (азербайджанского) языка на Северном Кавказе// *Основные проблемы тюркологии: язык-литература-культура. Материалы Международной научно-практической конференции*. Москва, РУДН, 17-18 ноября.

Арапов, Д. Ю., & Васильев, А. Д. (2014). Профессор ХЗ Габидуллин-первый руководитель Московского университетского исторического востоковедения. *Вестник Московского университета. Серия 13. Востоковедение*, (2), 79-92.

Баскаков, А. Тюркские языки: судьбы и прихоти, <http://www.tatmir.ru/article.shtml?article>
Военный Губернатор Дагестанской Области Помощнику начальника Бакинского Губернского жандармского управления в Дагестанской области от 21 января 1913 г., № 113, г. Темир-Хан-Шура. Секретно // АСДТ, f.524, s.1, d. 35.

Воронцов-Дашков, И. И. (1913). Всеподданнейший отчет за 8 лет управления Кавказом.

Газ. "Бакинский рабочий", 21.10.1932.

Газ. "Труд". 28.02.1926.

Гусейнов, Г.-Р. А.-К., Ибрагимов М.-Р. А., Оразаев, Г. М.-Р. (2008) Кумыки в истории языковой ситуации Дагестана XX века коллизии, паллиативы и перспективы// "Ёлдаш" на все времена. Материалы Республиканской научно-практической конференции. Махачкала.

- Документы и материалы. Из книги Нажмутдин Самурский (Эфендиев). (2003)/ Книги, статьи, документы, исследования. Махачкала: ГУП «Даг.кн.из-во».
- Европейская Хартия региональных языков или языков меньшинств в Российской Федерации (2012). Москва.
- И.д.Начальника Бакинского Губернского Жандармского Управления по розыску подполковник Леонтьев Директору Департамента Полиции по Особому Отделу от 22 марта 1914 г., № 153, г. Баку. Секретно// *Azerbaican Cumhuriyeti Devlet Tarih Arşivi (ACDTA)*. f. 524. 1.1. d. 36.
- Макаров, Т. Н. (1848). Татарская грамматика кавказского наречия. *Тифлис: Типография Канцелярии Наместника Кавказского*.
- Начальник Тифлисского Губернского Жандармского Управления «по району» от 18 декабря 1910 г., № 17988, г. Тифлис. Совершенно секретно// (ACDTA). f. 524. 1.1. d. 29.
- Рапорт МВД. Арешский уездный начальник Елисаветпольскому Губернатору от 30 октября 1910 г., г.Агдаш, Елисаветпольская губерния// *ACDT*, f. 524, 1.1, d. 26.
- Расулхаде М.Э. (2010). Сборник произведений и писем/Сост., предисл. и примеч. С. Исхаков. М.: *Флинта*, 59.
- Ротмистр Матегорин Начальнику Бакинского Губернского Жандармского Управления в Дагестанской Области от 6 декабря 1912 г., № 128. Лично. Совершенно секретно// *ACDTA*. f. 524. 1. 1. d. 27.
- Свентоховский, Т. (2001). Русское правление, модернизаторские элиты и становление национальной идентичности в Азербайджане. *Азербайджан и Россия: общества и государства, Москва*.
- Тахо-Годи, А. (1930). Проблема языка в Дагестане. *Революция и национальности*, 5(2), 43.
- Толстой, А. К. (1893). *Полное собрание сочинений* (Vol. 2). Тип. ММ Стасюлевича.
- Ханбабаев, К. М. (2007). Нажмутдин Самурский (Эфендиев)-видный общественно-политический и государственный деятель Дагестана. Изд. дом «Народы Дагестана», Махачкала.
- Хоперская, Л. (2009). Демократия или этнократия: уроки кавказского конфликта. Признанные и непризнанные республики. Война на Кавказе//*Этнополитическая ситуация в России и сопредельных государствах в 2008 году*. Ежегодный доклад Сети этнологического мониторинга и раннего предупреждения конфликтов/ Под ред. В.А.Тишкова и В.В.Степанова. М.: ИЭА РАН.

Dünya İnsan Bilimleri Dergisi

World Journal of Human Sciences

ISSN: 2717-6665

Ocak 2024

Cilt/Volume: 2024

Sayı/Issue: 1

Aile Tutumları ve Medya Faktörünün, Ergenlik Dönemindeki Kadın Bireylerin Yeme Tutumları ve Beden İmaj Kaygısına Etkisinin Yeme Bozuklukları ile İlişkisinin İncelenmesi

Examining the Effect of Family Attitudes and Media Factors on the Eating Attitudes and Body Image Concerns of Female Adolescents and their Relationship with Eating Disorders

*Sudenaz Erkul**

Özet

Bu araştırmada medyanın ve aile tutumunun ergenlik dönemindeki kadın bireylerin yeme tutumlarını, beden imajına etkisini ve yeme bozukluklarıyla ilişkisinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Beslenme, insanın büyümesi, gelişmesi, uzun vadeli sağlık ve üretkenlik için önemlidir. Beslenme alışkanlığı takıntı haline geldiğinde fiziksel ve ruhsal sorunlar ortaya çıkmaktadır. Bu çalışma, yeme bozuklukları ve belirtilerinin ergenlik dönemindeki kadın bireyler üstündeki etkisi için yapılmıştır. Ergen birey bu dönemde beğenilmek ve onaylanmak için dış görünümünü önemser. İdeal bedene ulaşmak için gösterdiği yeme tutumu incelenmiştir. Ergenlikte birey, beslenme, beden memnuniyetsizliği gibi birçok faktörden etkilenebilmektedir. Aileden gelen zayıf olma baskıları ve medyanın zayıf ve inceliği çekici olarak algılanmasının ergenlik dönemindeki kadın bireyi nasıl etkilediğinin üzerinde durulmuştur. Bu derleme çalışmanın kadınların ergenlik dönemindeki yeme tutumu, yeme bozuklukları ve olumsuz

* Sorumlu Yazar/Corresponding author: sudenazerkul0@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-7503-7970.

Atf/Citation: Erkul, S. (2024). Aile Tutumları ve Medya Faktörünün, Ergenlik Dönemindeki Kadın Bireylerin Yeme Tutumları ve Beden İmaj Kaygısına Etkisinin Yeme Bozuklukları ile İlişkisinin İncelenmesi. *Dünya İnsan Bilimleri Dergisi*. 2024 (1), 152-166.

Geliş/Received: 15.12.2022

Kabul/Accepted: 25.12.2023

beden imajı konusunda önleyici çalışmalar ve farkındalık için bir kaynak niteliğinde olması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ergenlik, yeme bozukluğu, medya, beden imajı, aile, yeme tutumları, beslenme.

Abstract

This study aims to examine the effects of media and family attitudes on the eating attitudes of female adolescents during adolescence, their effects on body image, and their relationship with eating disorders. Nutrition is important for human growth, development, long-term health, and productivity. When eating habits become obsessions, physical and psychological problems arise. This study was conducted to examine the effects of eating disorders and their symptoms on female individuals during adolescence. During this period, the adolescent individual cares about his appearance to be liked and approved. Her eating attitude to achieve the ideal body has been examined. During adolescence, the individual can be affected by nutrition and body dissatisfaction. It emphasizes how the pressure from the family to be thin and the media's perception of thinness and thinness as attractive affect the female individual during adolescence. This review study aims to be a resource for preventive studies and awareness about women's eating attitudes during adolescence, eating disorders, and negative body image.

Keywords: Adolescence, Eating Disorders, Media, Body İmaj, Family, Eating Attitudes, Nutrition.

Giriş

Literatürde iyi bir kaynak olabilecek bu derleme makalede aile tutumunun ve medyanın ergenlik dönemindeki kadın bireylerin yeme tutumlarını nasıl ve ne kadar etkilediğini, beden imaj kaygısını nasıl etkilediğini ve yeme bozuklukları ile arasındaki ilişkisini, yeme bozuklukları ve belirtilerinin ergenlik dönemindeki kadın bireyler üstündeki etkisi, ergen kadın bireyin ideal bedene ulaşmak için gösterdiği yeme tutumu incelenmiştir.

Turan; beslenmenin, bir kişinin büyümesi, gelişmesi ve uzun, sağlıklı, üretken bir yaşam sürmesi için ihtiyaç duyduğu besin maddelerinin uygun şekilde alması olarak tanımlamıştır. Doğru ve dengeli beslenme, vücut gelişimi ve vücudun sağlıklı çalışması için gerekli olan tüm besinlerin doğru şekilde alınmasıdır. Beslenme; gelişme, yaşamın devam etmesi ve insan sağlığı için zorunludur (Turan ve ark., 2009).

Erbay ve Seçkin (2016) yeme alışkanlıklarıyla ilgili takıntıların, fiziksel ve zihinsel sorunlara yol açabileceğini söylemiştir. Yeme bozukluklarını, yeme davranışının önemli bir boyutta bozulması olarak tanımlamışlardır. Bu derleme makalede alanla ilgili yapılan örneklem çalışmaları incelendiğinden ergenlik dönemindeki kadın bireylerde anoreksiya nervoza, bulimia nervoza ve kontrolsüzce yemek yeme bozukluklarına sahip olduğu sık bir şekilde rastlanılmıştır. Ergenlik, yemekle ilgili tutumlar söz konusu olduğunda özellikle tehlikeli olan bir dönemdir. Araştırmalar, kadınların yeme bozukluklarına erkeklerden daha yatkın olduğunu göstermiştir. Güney ve arkadaşları, yeme bozukluğu gelişiminin özellikle ergenlik döneminde geliştiği ve bu dönemde vücut gelişiminin hızlı olduğu ve yeme bozukluğunun en yüksek seviyede olduğu tespit etmişlerdir.

Beden imajı, bireyin kendi görünüşüne göre düşünmesini, hissetmesini ve hareket etmesini içeren çok yönlü bir kavramdır. (Muth ve Cash, 1997). Schwartz ve arkadaşları medyanın özellikle gençler arasında yaygın kullanımının, yeme bozukluklarının ve olumsuz beden imajının sebeplerinden biri olduğu düşünülmektedirler. Kilosu nedeniyle annesinin ve babasının alaycı tutumuna maruz kalan kızın beden imajı bu durumdan etkilenir ve özellikle annesinin eleştirileri kızın kilo kaygılarını etkileyebilir ve kilo vermeye çalışabilir. Yeme bozukluğu olan hastaların annelerinin de kilolarını fazla buldukları ve daha zayıf olmak istediklerini saptamışlardır (Schwartz ve ark., 1999).

Schwartz; dış görünüşlerini takıntı derecesinde önemseyen ailelerde yetişen kızların, görünüşlerinin bulunduğu toplumda ve ailede onaylanmaları konusunda kaygılı olabildiklerini saptamıştır. Bu ailelerin ebeveynleri dış görünüşlerine daha fazla odaklanıp kızlarına vücutlarının imajından memnun olmadıkları için zayıf olmaya değer vermeleri gerektiğiyle

ilgili mesajlar verdiklerini tespit etmiştir.

Yeme bozukluklarının tedavisi ekip çalışmasıdır. Psikiyatrist, gastroenterolog, psikolog, diyetisyen, aile terapisti bu çalışmanın içinde olmalıdır. Erbay ve Seçkin'e göre hastalar tıbbi, beslenme, psikolojik ve sosyal açıdan değerlendirilmeli ve tedavinin ayaktan mı yoksa yatarak mı verilmesi gerektiği belirlenmelidir. (Erbay ve Seçkin, 2016).

1. Yeme Bozuklukları

DSM-5'e göre, AN için tanı kriterleri, vücut ağırlığının belirgin bir şekilde düşük olmasıdır. (DSM-5, 2013) Polivy ve Herman; birçok AN hastası kompulsif davranışlarda bulunsada, bazı AN hastaları, yemek yemeyi çok net bir şekilde reddetmeleriyle ayırt edilebileceğini, bulimik tip AN hastaları düzenli olarak tıkanırmasına yeme ve yediklerinden arınmakla uğraştıklarını tespit etmişlerdir. (Polivy ve Herman, 2002)

Erbay ve Seçkin, AN hastalarının kalori hesaplamak, sık sık tartılmak, yemekleri küçük parçalara ayırmak gibi obsesif davranışlarda bulduklarını ve AN tanısına sahip hastalar aşırı zayıf ve çocuksu bir görünüme sahip olduklarını çünkü cinsiyet karakterlerinin gelişimi durduğu için hastanın çocuksu bir görünüme sahip olduklarını saptamışlardır. AN hastalarının yüzü solgundur, saçları azdır ve kurudur. Kılınma olabilir. Nabız, kan ve vücut ısısı düşük olabileceğinden bu tablonun kişiyi ölüme götürebileceğini ortaya koymuşlardır (Erbay ve Seçkin, 2016). Polivy'e göre BN'yi AN'den ayıran bir özellik dürtüselliştir. Rastgele cinsel ilişki, intihar girişimleri, uyuşturucu kullanımı ve hırsızlık sıklıkla BN hastalarında görülmektedir. (Polivy ve Herman, 2002)

Blumia nervoza (BN), AN gibi beden ağırlığını kontrol etmeyi amaçlayan davranış biçimlerine sahiptir ancak AN'ya göre hastanın beden ağırlığı, görünümü normaldir veya normalin üstüdür. Hastalar kendini durduramadıkları yemek atakları yaşarlar ve kısa süre içerisinde yüksek kalorili yiyecekler tüketirler. Bu atak sonrasında önce bir kısa süreli rahatlama yaşarlar, daha sonra şişmanlama korkusu ve yediklerinin yarattığı suçluluk duygusundan dolayı uyararak veya uyarmayarak kendilerini kusturma girişiminde bulunabilirler. (Erbay ve Seçkin, 2016)

DSM'ye göre geri çıkarma bozukluğu, en az bir ay süreyle, kişinin yediklerini sık sık gerçi çıkartmasıdır. Kişi çıkardığı yiyeceği tekrar yiyip yutabilir veya dışarı çıkartabilir. Kaçıngan/ kısıtlayıcı yiyecek alımı bozukluğunda birey yeterli beslenemez. Belirgin bir beslenme eksikliği vardır. Tıkanırmasına yeme bozukluğunda kişi, çoğu kişinin belli bir zaman diliminde yiyebileceğinden daha çok yemesidir. Kişi yemek yemeyi durdurmadığı bir duygu durumundadır. Pika ise en az bir aylık sürede sürekli olarak besin değeri olmayan maddeleri

yemedir (DSM-5, 2013)

Kurt ve Örün (2016); yetersiz beslenmenin yeme bozukluğu olan çocukların tedavi aramasının en yaygın nedeni olduğunu tespit etmiştir. Yetersiz yeme davranışı, belirli yiyecek gruplarının reddedilmesi ve yeni yiyecek deneyimlerine karşı dirençtir. Yetersiz yeme davranışları hem normal gelişim gösteren çocuklarda hem de tıbbi ve gelişimsel engelli çocuklarda bulunur.

1.1. Ergenlik, Ergenlik Dönemindeki Kadınlarda Yeme Tutumu ve Yeme Bozukları:

Ergenlik, biyolojik, psikolojik, entelektüel ve sosyal gelişim ve olgunlaşma süreçlerinin gerçekleştiği çocukluktan yetişkinliğe geçiş dönemidir. Yavuzer'e göre genç kişinin, çevresinin onu nasıl algıladığı çok önemlidir. Bu süre zarfında birey sevildiğini ve önemli olduğunu hissetmek ister. (Yavuzer, 2014).

İnanç ve arkadaşlarına göre bireyin fiziksel, bilişsel ve psikolojik olarak değiştiği ergenlik dönemindeki bireyler kimlik arayışındadırlar. Onaylanmak için ergen bireyler, dış görünüşlerini fazlasıyla önemsemektedirler. Ergenler ideal beden imajına ulaşmak için yeme tutumlarını da değiştirirler (İnanç ve ark., 2013).

Dünya Sağlık Örgütü, adolesan (ergenlik) dönemini 10-19 yaş aralığını kapsayan dönem olarak tanımlamıştır. Ergenlik dünya nüfusunun %20'sini kapsamaktadır. Ergenlik döneminde, fiziksel ve psikolojik değişikliklerin hızlı olduğu bir dönemdir. Aksoydan ve Çakır; ergenlerde enerji gereksinimi, iştah artışı ve öğün aralarında ekstra besin tüketme ihtiyacı görüldüğünü saptamıştır (Aksoydan ve Çakır, 2011). Erkan'a göre 11-18 yaş arasındaki erkeklerin günde yaklaşık 2500-2800 kalori, kızların da 2200 kalori almaları gerekmektedir. Bu dönemdeki enerji ve besin eksikliğinden dolayı gelişim geri kalabilir (Erkan, 2011).

Yeme bozuklukları genellikle ergenlik veya erken yetişkinlik döneminde gelişir, ancak bazı veriler yeme bozukluklarının çocuklukta veya geç yetişkinlikte de ortaya çıkabileceğini düşündürmektedir. Kohn ve Golden'a göre yeme bozuklukları genellikle ergenlik ya da erken erişkinlik dönemlerinde gelişir, fakat bazı veriler çocuklukta veya erişkinliğin ileri dönemlerinde de ortaya çıkabildiğini göstermektedir. Genel olarak AN en çok erken-orta ergenlikte, BN ise en çok geç ergenlik veya erken erişkinlik döneminde görünmeye başlar. (Kohn ve Golden, 2001).

Ergenlik döneminde bireysel beslenme tercihleri değişir, yaşlılarının beslenmesinden ya da kendileri için idealleştirdikleri kişilerin beslenme düzeninden etkilenebilirler. Bu süre zarfında, fast food beslenme, bulimia nervoza gibi hastalıklara yol açabilir. (Tam, Cherry ve Chak, 2007; Farahani, Chin, Nasir ve Amiri, 2014). Arslan'a göre kişinin yeme tutumlarını

değiştirmesinin nedenleri, kişinin kendini şişman olarak hissetmesi, duygusal yoğunluklarından dolayı aşırı yemek yeme isteği, kilo almaktan korkma, şişman olmaktan korkma ve zayıflamayı istemesidir (Arslan, 2020).

Aksoydan ve Çakır'ın araştırmasına göre kızlar daha fazla fast food tüketiyor, ancak erkekler kızlara göre daha kiloludur ve obezite olma ihtimalleri yüksek çıkmıştır. Kızlar ise daha zayıftır ve normal kiloda olma olasılıkları daha yüksektir. Bu durumda bu araştırma kızların beden imajına daha çok önem verdiğini ortaya koymuştur. (Aksoydan ve Çakır, 2011)

Özmen ve arkadaşları (2007); ilkokulda düzenli kahvaltı yapma alışkanlığı oranı üniversite dönemine doğru gittikçe azaldığını tespit etmiştir. Kahvaltı, yaş ve eğitim düzeyi arttıkça yoğunluğunda artmasıyla atlanılan bir öğün olabilmektedir. Kızların kahvaltısı daha düzensiz yapmaları ve atlamalarının nedeni, kızların sabah evden çıkmadan yaptıkları hazırlığa fazla zaman harcamalarından dolayı olabileceğini saptamışlardır.

Uskun ve Şaraplı'nın yaptıkları çalışmada lise son sınıf öğrencilerinin, üniversite hayatına yakınlıkları nedeniyle fiziksel görünümüne daha fazla dikkat etmeleri ve buna ek olarak beslenmelerine de dikkat ettiklerini ve öğrencilerin daha fazla uyumak için sabah öğünü atladıklarını tespit etmişlerdir (Uskun ve Şaraplı, 2013).

Aksoydan ve Çakır; araştırmasını, Kocaeli şehrindeki iki ilköğretim okulu ve bir lisenin öğrencileri arasından seçtiği 319 öğrenciyle yapmıştır. Ergenlerin en çok kahvaltısı atladıklarını (%16,3) ve özellikle kızlarda kahvaltısı atlamalarının daha fazla olduğunu tespit etmişlerdir. Aksoydan ve Çakır'a göre yeterli ve sağlıklı beslenme için günde 3 öğün düzenli olarak tüketilmelidir. Ana öğünlerin özellikle de kahvaltının atlanması büyüme ve gelişme sürecinde sıkıntı olabilir ve okul başarısını da olumsuz etkiler (Aksoydan ve Çakır, 2011).

Arslan'nın çalışmasında, beden algısı en düşük olan öğrencilerin 12.sınıf öğrencileri olduğu saptanmıştır. Bu durumun nedenini lise son sınıf öğrencisi olup üniversite sınavına hazırlanmalarına bağlı olarak yeme tutumlarının bozuk olmasıyla kendi kilolarından memnun olmamaları ve fiziksel görünümünü beğenmemeleridir. Sonuç olarak Arslan'a göre araştırmasındaki lise öğrencilerinin çoğunluğunun beden algısı zayıftır ve yeme tutumları bozulmuştur (Arslan, 2020).

Turan ve arkadaşlarının meslek lisesine devam eden öğrencilerin konu edindiği bir araştırmasında, ergenlerin obezite sıklıkları ve beslenme alışkanlıkları konu olmuştur. Araştırmada gelişme çağındaki çocuklarda öğün atlama durumunun sık görüldüğünü tespit etmişlerdir. Öğün atlatıldığında kişi açlığını bastırabilmek için okul kantinlerinde satılan fast food tarzı yiyecekleri tüketebiliyor. Örnekteki öğrencilerin öğün atlama durumları incelendiğinde; öğrencilerin %30,7'sinin öğün atladıklarını ve öğün atlayan öğrencilerde

obesite sıklığının daha yüksek olduğunu ortaya koymuşlardır (Turan ve ark., 2009).

Yeme bozukluğu dünyada ve ülkemizde de sürekli olarak artmaktadır. Bu artış özellikle ergen kızlarda görülmektedir. Büyükkal' ın 15-18 yaş arası 800 öğrencide yaptığı çalışmada %3 oranında yeme bozukluğu tespit edilmiştir. Yeşilbursa'nın yaptığı çalışmada ise 15-19 yaş arası 1978 öğrencilerin Bulumik oranı kızlarda %4,3, erkeklerde %0.6 oranında olduğunu tespit etmişlerdir (Hantaş, 2002).

1.2. Beden İmajı, Sosyal Medyanın Beden İmajına ve Yeme Tutumuna Etkisi

Olumsuz beden imajı kadınlarda yaygın olarak görülen çeşitli sağlık sorunlarının depresyon, obezite ve düzensiz yeme gibi, değişen kombinasyonlar için önemli bir etkidir. Levinia ve Piran'a göre; anoreksiya nervoza, bulimia nervoza ve tıkanırcasına yeme bozukluğu gibi hastalıkların tedavisi çok zordur. Negatif beden imajının bağımsız bir etkeni de düzensiz yemedir. Aileden gelen zayıf olma baskıları, arkadaşların ve medyanın ince ve zayıf beden imajını içselleştirilmesi, güzellik ideali ve görünümün aşırı değerlendirilmesi gibi bileşenler, olumsuz beden imajını etkiler. Birbirine bağlı bu üç bileşenin birleşmesiyle Anoreksiya nervoza, bulimia sendromları ve tıkanırcasına yeme bozukluğu, tıkanırcasına yeme bozuklukları ortaya çıkar. Sonuç olarak, olumsuz beden imajının önlenmesi çok önemlidir. (Levinia ve Piran, 2004)

Zayıflık ve inceliğin çekicilik olarak sayılması ve estetik kaygıların değişmesiyle yeme bozuklukları artmıştır. Obez insanlar daha yaşlı görüldüğü ve özellikle genç kızlar, inceliğin ve zarafetin daha çekici olduğu anlayışından ve düşüncesinden dolayı zayıf kalmak isterler. (Toker ve Hocaoglu, 2009). Ergenlerde de yaygın olan yeme bozukluğu Ulaş ve arkadaşlarına göre zayıflığın güzellik ölçütü olarak görülmesinden dolayı yanlış beden algısı, yanlış yeme tutum ve davranışlarından oluşmaktadır. (Ulaş ve ark., 2013)

Alagül'e göre ergenlik döneminde vücut ilgi odağıdır ve bu dönemdeki kusurlar kişisel utanç ve mutsuzluğa neden olabilir. (Alagül, 2004). Ergenlik döneminde hızlı bir büyüme ve beden değişikliği olur. Bu dönem beslenme, beden memnuniyetsizliği, beden algısı endişesi gibi birçok etkenden etkilenmektedir (Arslan, 2020). Koptagel'e göre ergenler vücutlarının orantısız büyümesi ve ilgilerinin vücutlarının üstünde olmasından dolayı utanıp çekinebilmektedir. (Koptagel, 1991).

Gül ve Yılmaz Akyüz; yeme bozuklukları sayısının 2010-2013 yılları arasında artmasında sosyal medyanın etkisi olduğu saptamıştır. Medya, yeme bozukluklarının sebeplerinden biri olarak düşünülmektedir. Psikolojik araştırmalar, insanların benlik saygısının medya tarafından manipüle edildiğini bulmuştur. Kadınların medya tarafından erkeklere göre

daha kolay manipüle edildiği düşünülüyor ancak erkeklerin benlik saygısının da sosyal medya üzerinden manipüle edildiğini saptamışlardır. (Gül ve Yılmaz Akyüz, 2019).

Erdoğan ve arkadaşlarına göre (2019); günümüzde medya baskısı, insanları iyi bir sosyal yaşam ve iyi kişilerarası ilişkiler için güzel bir vücuda sahip olmaya zorlamaktadır. Kişisel memnuniyetsizlik, benlik saygısında azalma, beden imajı, iletişimde bozulma ve özgüven eksikliği gibi psikolojik sorunlara yol açar.

Constructed'ın yaptığı (2008) Yeme bozukluklarıyla ilgili bir çalışmada hastaneye yatışların %119 arttığını tespit etmiştir. 1999 ve 2006 yılları arasında, küçük çocuklar için medya özellikle kızlar için gençlerin vücut benlik imajının oluşumunda önemli bir etkidir. Belki gerçekçi olmayan beklentiler, vücut memnuniyetsizliği yaratmakta ve böylece yeme bozukluklarının gelişimine katkı sağladığını saptamıştır. Başka bir çalışmada, 9 ila 14 yaşındaki yaklaşık 7000'den fazlası, TV veya film yıldızları gibi görünmek isteyen kızların kiloları hakkında endişelenmeleri, sürekli diyet yapma ihtimalleri iki kat daha fazlaydı. Genç kızlar için moda ve güzellik dergileri, televizyona maruz kalmanın yeme bozukluğu riskini ortaya çıkardığını tespit etmiştir (Constructed, 2008).

Sosyal medya kullanımı gençler arasında yaygındır. Amerika Birleşik Devletleri'nde genç ve yetişkinlerin %90'ı Facebook, %50'den fazlası Instagram ve %33'ü de Twitter kullanmaktadır. Sağlıkla ilgili bilgi kaynakları sosyal medyada yaygın hale gelmiştir ve gençlere açık kaynak olarak sunulmaktadır (Gül ve Yılmaz Akyüz, 2019). Gül ve Yılmaz Akyüz'e göre ergen kızlar genellikle sosyal medyada ince ve zayıf insanları takip eder. Gerçekçi olmayan zayıf insanları idealize ettiklerinde olumsuz beden imajı kaygısı yaşayabilirler. Sosyal medya kullanıcıları, köprücük kemiği, kalça kemiği, kaburga veya uyluk boşlukları aşırı derecede belirgin olan çok zayıf kadınları "ince ve zarif" olarak nitelendirdiklerini ortaya koymuşlardır. (Gül ve Yılmaz Akyüz, 2019).

Özmen ve arkadaşlarının Manisa şehrinin merkezinde bulunan liselerin (6 devlet, 3 özel) onuncu sınıf öğrencileriyle yaptıkları kesitsel bir araştırmada ise öğrencilerin %36,7'si şişmanlamaktan korktuğunu söylemiştir. Özellikle kızlar erkeklere göre daha çok şişmanlamaktan korkmakta olduğu tespit edilmiştir (Özmen ve ark, 2007).

2. Aile Tutumunun Ergenlik Dönemindeki Kadın Bireylerin Beden İmajına ve Yeme Tutumuna Etkisi

Tozzi ve arkadaşlarına göre; anneleri yeme bozukluğu olan çocukların yeme alışkanlıklarını ve tutumlarının bozulup yeme bozukluğu geliştirme riski altında olabilir. Yeme bozukluğu olan çocuk ve ergenlerin ailelerinde aile içi problemler, depresyon, anksiyete, alkol

ve madde bağımlılığı, psikiyatrik bozukluklar ve yeme bozuklukları görülebilmektedir. (Tozzi ve ark., 2003).

Toker ve Hoccoğlu'na göre (2009); çocuğuyla aşırı korumacı veya mesafeli bir ilişki içinde olan ebeveynler, çocuklarının yeme davranışlarını çeşitli şekillerde etkileyebilir. Bazı ailelerde çocuklar kendilerini yalnız hissedebilir, reddedilebilir, ailenin onları anlamadığını hissedebilir, olumlu mekanizmaları tanıyabilir ve diyet davranışı yoluyla onay alabilir. Bunun nedeni, yemeğin ebeveyn-çocuk ilişkisini ve duygusal bir durumu göstermesidir.

Okon ve arkadaşları; (2003) BN tanılı ergenlerde ailelerinde büyük bir tartışma veya kavga olduğu günlerde bulimik belirtilerinin daha fazla olduğunu tespit etmişlerdir. Bulimiklerin aile baskılarından sonra da diyet başladıklarını saptamışlardır. Örneğin, Toker ve Hoccoğlu'nun (2009) bir çalışmasında aile baskısı sonrası diyet başlama oranının %55 oranında olduğu tespit edilmiştir.

Dış görünüşüne önem veren ailelerde yetişen kızlar, nasıl göründükleri, sosyal ve aile standartlarını uygun şekilde karşılayıp karşılamadıkları konusunda endişe duyabilirler. Bu ailelerin ebeveynleri dış görünüşlerine daha fazla odaklanıp kızlarına vücutlarının imajından memnun olmadıkları için zayıf olmaya değer vermeleri gerektiği mesajını verebilirler. Kichler ve Crowther'ın araştırması (2001); annenin beden imajıyla ilgili memnuniyetsizliğinin ve yeme bozukluklarının kızının beden imajıyla ilgili memnuniyetsizliği arttırdığını göstermektedir.

Sherry B 'nin araştırmasında annelerin yemek yiyen çocukların yanında olmak istediklerini ortaya koymuştur. Anneler, yemek yiyen çocuğa müdahale edilmezse olması gerekenden daha az ya da daha fazla yiyebileceklerini düşünmektedirler. Ancak çocuk yemek yeme davranışı gösterdiğinde müdahale edilmemeli ve baskı yapılmamalıdır. Baskı yapıldığı zaman çocuklar doygunluk seviyesine ulaşip ulaşamadıklarını algılamayabilirler (Sherry B., 2004).

Anne ve babaların yemek yeme konusunda çocuklarına ısrarcı olmamaları ve anlayış göstermeleri gerekmektedir. Özdoğan'a göre (2018); beslenme tutumu her çocuk için özeldir, sadece çocukların doğru besinleri tercih etmeleri konusunda yardımcı olunmalıdır.

Sonuç

Genetik ve kimyasal dengesizlikler, kültürel baskılar, aile dinamikleri, sosyal, fiziksel ve duygusal faktörler yeme bozukluklarının gelişimini etkiler. Yeme bozukluklarının tedavisinde ilaçla tedaviden çok bireysel psikoterapi daha işlevseldir. Yeme bozukluğu olan hastaların tedavisinde en zor durum hasta ve ailesinin kilo odaklı yaklaşımıdır. Bu hastalar için terapinin amacı; yeme bozukluğunun semptomlarını tamamen ortadan kaldırmak değil,

hastanın yakın ilişkilerden zevk almasını sağlamaktır.

Medyanun zayıflık ve inceliği çekici bulması, estetik kaygıların değişmesi genç kızlarda zayıf kalma, ince olma isteği oluşturmuştur (Toker ve Hocaoğlu, 2009). Medyanın baskısı altında olan insanlar, güzel bir vücuda sahip olmaları için zorlanır. Gençlerin medyadaki gerçekçi olmayan kişileri ve bedenleri idealize etmesi, gençlerin özgüvenini düşürmelerine, düşük benlik saygısına, beden imajı kaygısına ve kişilerarası iletişimin bozulmasına sebep olabilir. Dolayısıyla sosyal medya kullanımına sınırlılık getirilebilir. İnsanlar hiçbir zaman hayalindeki benliğe tamamıyla ulaşamayacaktır. Bu durumda birey idealleştirdiği bedenlerle kendi bedeni karşılaştırırsa mutsuzluktan başka bir şey elde edemez ve bu durum yeme bozukluklarına yol açabilir.

Ailedeki ebeveynler kendi beden imajlarından memnun değilse görünümüne daha fazla odaklanabilmektedirler ve kızlarına da zayıf olmaları gerektiğiyle ilgili baskı yapabilmektedirler (Kichler ve Crowther, 2001). Ergen bireylerin aile ilişkileri sorunluysa, evde tartışma ve şiddet varsa birey yeme ataklarında bulunabilmektedir. Bu durumda tedavi sırasında aile danışmanı ile iş birliği içerisinde olmak önemlidir.

Annelerin kızlarına karşı yaptığı zayıflık baskısı ve beden imajı memnuniyetsizlikleri, kızları bedenleri konusunda daha çok kaygılandırmaktadır. (Toker ve Hocaoğlu, 2009) Bu durumda sağlıklı diyet programları uygulayarak uygunsuz kilo verme riski mevcuttur ve kendi bedenleri hakkında gerçekçi olmayan yanlış bir algı oluşturabilirler. Lise öğrencilerinin çoğunluğunun beden algısı zayıf ve yeme tutumları bozuk olduğu için okullarda rehberlik servisi, öğrencilere ve öğretmenlere eğitimler düzenleyebilir.

Annelerin kız çocuklarını başkalarıyla veya kişinin kendi vücudunu başkalarıyla kıyaslamaması gerekir. Çünkü gelişim kişisel bir süreçtir ve herkes için farklılık gösterir. Beslenme tutumu herkes için özeldir. Çocuğa yemek yeme konusunda müdahale edilmemeli ve baskı yapılmamalıdır.

Yeme bozukluğu olan çocuğun ailesinde başka kişilerde de yeme bozukluğu görülebilir. Dolayısıyla ailenin patolojisi incelenmeli ve ona göre bir tedavi yolu çizilmelidir. Hasta ile ilgilenen sağlıkçılar, aileyi ve hastayı tedaviye dahil etmeli ve destek alabileceği yerlerden profesyonel yardım almalarını sağlamalıdır.

Aksoydan ve Çakır'ın araştırmasında ergenlik döneminde, özellikle kızlarda öğün atlamanın fazla olduğu tespit edilmiştir. Doğru ve sağlıklı bir beslenme için günde üç öğün düzenli olarak yemek yenmelidir. Özellikle kahvaltının atlanması büyüme ve gelişmede sorunlara neden olabilir ve okul başarısını olumsuz etkileyebilir.

Ergenlik dönemindeki bireylerin yiyecek tercihleri değişir, akranlarının beslenme

tarzından ya da kendileri için idealleştirdikleri kişilerin beslenme şekillerinden etkilenebilirler. Bu dönem de fast-food beslenme tarzına yönelebilirler (Tam, Cherry ve Chak, 2007). Dolayısıyla ergenlik döneminde fast food tarzı yiyeceklerin tüketimi fazla olduğundan okul kantinleri ve okul çevresindeki işletmeler denetlenmelidir.

Medyanın sağlıklı beslenmeyle ilgili kaynaklara önem vermesiyle sağlıklı beslenmeye verilen önem artmaktadır (Oran ve ark., 2017). İnsanlar sosyal medya sayesinde sağlık ve sporla ilgili doğru olduğu kadar yanlış bilgilere de çok kolay bir şekilde ulaşabilmektedir. Dolayısıyla sosyal medya içerikleri için denetleme yapılabilir. Kadınların aile ve medyanın dayattığı zayıf ince bedenleri çekici bulmasından dolayı kızlarda zayıf ve normal olanların sıklığı daha yüksektir. Kızların beden imajına önem göstermesinde cinsiyet rollerinin etkisi de incelenebilir.

Çalışmalar daha çok bulimia, anoreksiya ve tıkanırçasına yeme bozuklukları üzerine yapılmıştır. Tanımlanmış diğer beslenme yeme bozuklukları hakkında çalışmalar yetersizdir. Diğer yeme bozuklukları üzerine de çalışmalar yapılması literatüere katkı sağlayacaktır. Ergenlikte yeme bozuklukları ve olumsuz beden imajı bir problem olarak ele alınsada psikoloji alan yazımı incelendiğinde aile tutumunun ve sosyal medya kullanımının bireyin gelişimi, kişiliği ve sağlığı üzerindeki etkisi üzerine kapsamlı araştırmalar yapılmadığı görülmektedir. Son yıllarda kitle iletişim araçlarının yükselişi ile giderek gündem olan yeme bozuklukları, ruh sağlığı profesyonellerinin, hekimlerin ve beslenme uzmanlarının mutlaka tartışması gereken bir konu haline gelmiştir. Ancak bilimsel veriler sınırlı kalmıştır. Bu sebeple aile faktörünün ve aileden gelen zayıf olma baskılarının ve medyanın zayıf ve inceliği çekici olarak algılamasının, beslenme, sağlıkla ilgili doğru veya yanlış bilgilere kolay erişiminin ve sosyal medyadaki gerçekçi olmayan yüzlere, bedenlere ve beslenmelere sahip kullanıcılarla olan etkileşimin ve ergenin yeri geldiğinde o kullanıcıyı idealleştirmesinin ergenlik dönemindeki kadın bireyin yeme tutumunu ve beden imaj kaygısını nasıl etkilediğinin üzerinde durulmuştur.

Bu derleme çalışmanın kadınların ergenlik dönemindeki yeme tutumu, yeme bozuklukları ve olumsuz beden imajı konusunda önleyici çalışmalar ve farkındalık için bir kaynak niteliğinde olması hedeflenmiştir.

Kaynakça

- Aksoydan, E., ve Çakır, N. (2011). Adölesanların beslenme alışkanlıkları, fiziksel aktivite düzeyleri ve vücut kitle indekslerinin değerlendirilmesi. *Gülhane Tıp Dergisi*, 53(4), 268-269.
- Alagül, Ö. (2004). Farklı spor branşlarındaki sporcuların atılganlık ile beden algısı ilişkisi. Yüksek Lisans Tezi, *Ege Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü*, İzmir.
- Alantar, Z., & Maner, F. (2008). Bağlanma kuramı açısından yeme bozuklukları. *Psychiatry*, 9, 97-104.
- American Psychiatric Association* (2013). Diagnostic and statistical manual of mental disorders. 5th edition. Washington, DC.
- Arslan, M. (2020). Lise öğrencilerinin beden algısı ve yeme tutumunun incelenmesi ve bunların beden kitle indeksi ile ilişkisinin değerlendirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 11 (26), 107-117. DOI: 10.21076/vizyoner.651699.
- Constructed, H. (2008). Body image, eating disorders, and the media. *Adolesc Med*, 19, 521-546.
- Erbay, L. ve Seçkin, Y. (2016). *Yeme bozuklukları*. *Güncel Gastroenteroloji*, 20/4, 473-476. DOI: guncel.tgv.org.tr
- Erdoğan, İ., Eryürek, S. & Ünübol, H. (2019). Üniversite öğrencilerinde sosyal görünüş kaygısı ve yeme tutumu arasındaki ilişkinin incelenmesi. *International Journal of Social Science*, 2 (2), 85-94. DOI: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/injoss/issue/47539/600497>
- Erkan, T. (2011). Ergenlerde beslenme. *Türk Pediatri Arşivi*, 46(11), 49-53.
- Farahani, S. J, Chin, Y. S., Nasir, M. T. M. ve Amiri, P. (2014). Disordered eating and its association with overweight and health-related quality of life among adolescents in selected high schools of Tehran. *Child Psychiatry Hum Dev*, 1, 1-8.
- Gül, A. & Yılmaz Akyüz, E. (2019). Sosyal Medya Kullanımı: Yeme Bozukluğu Nedeni Olabilir Mi. *Sağlık Profesyonelleri Araştırma Dergisi*, 1 (1), 28-32. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jhpr/issue/49226/623813>.
- Hantaş Y: Alkol ve madde kullanım bozukluğu olan kadınlarda yeme özellikleri ve yeme bozuklukları taraması. Uzmanlık Tezi, *İstanbul, Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastanesi*, 2002.
- İnanç, B., Y., Bilgin, M., ve Atıcı, M., K. (2013). Gelişim psikolojisi. (9. Baskı), Ankara: *Pegem Kitabevi*.

- Kichler JC, Crowther JH. (2001). The Effects Of Maternal Modeling And Negative Family Communication On Women's Eating Attitudes And Body Image. *Behavior Therapy* 32:443-457.
- Kohn M, Golden NH. (2001). Eating disorders in children and adolescents: epidemiology, diagnosis and treatment. *Pediatric Drugs* 3(2):91-99.
- Koptagel, İ.G. (1991). Tıpsal psikoloji, tıpta davranış bilimleri. Güneş Kitabevi: Ankara
- Kurt, E. & Örün, E. (2016). *Yeme bozukluğu olan çocuğa yaklaşım. Güncel Pediatri*, 14(3), 129-135. DOI: <https://doi.org/10.4274/jcp.82474>.
- Levine, M. P., & Piran, N. (2004). The role of body image in the prevention of eating disorders. *Body Image*, 1(1), 57–70. doi: [https://doi.org/10.1016/S1740-1445\(03\)00006-8](https://doi.org/10.1016/S1740-1445(03)00006-8).
- Muth JL, Cash TF. (1997). Body-image attitudes: what difference does gender make. *Journal of Applied Social Psychology* 27: 1438-1452.
- Okon DM, Greene AL, Smith JE. (2003): Family Interactions Predict Intraindividual Symptom Variation For Adolescents With Bulimia. *International Journal of Eating Disorders* 34(4):450-457.
- Özdoğan, Y. (2018). Annelerin Çocuk Besleme Uygulamaları ve Çocukların Yemek Yeme Davranışları. *Nevşehir Bilim ve Teknoloji Dergisi*.
- Özmen, D., Çetinkaya, A. Ç., Ergin, D., Şen, N., & Erbay, P. D. (2007). Lise Öğrencilerinin Yeme Alışkanlıkları ve Beden Ağırlığını Denetleme Davranışları. *TSK koruyucu hekimlik bülteni*, 6(2), 98-105
- Polivy, J., & Herman, C. P. (2002). *Causes of eating disorders. Annual review of psychology*, 53(1),187-213.DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.53.100901.135103>
- Schwartz DJ, Phares V, Tantleff-Dunn S, Thompson JK. (1999): Body image: psychological functioning, and parental feed back regarding physical appearance. *International Journal of Eating Disorders*, 25: 339-343.
- Sherry B., M. D. (2004). *Journal of the American Dietetic Association*.
- Sztainer, N. D., Paxton, S. J. ve Hannan, P. J. (2006). Does body satisfaction matter? five-year longitudinal associations between body satisfaction and health behaviors in adolescent females and males. *Journal of Adolescent Health*, 39, 244-251.
- Tam, C., Cherry, F. N. ve Chak, M. Y. (2007). Disordered Eating Attitudes And Behaviours Among Adolescent In Hong Ong: Prevalence And Correlates. *Journal of Pediatrics Child Health*, 47, 811-817.

- Toker, D. E., & Hoccoğlu, Ç. (2009). Yeme bozuklukları ve aile yapısı: Bir gözden geçirme. *Düşünen Adam*, 22(1-4), 36-42.
- Tozzi F, Sullivan PF, Fear JL, McKenzie J, Bulik CM. (2003): Causes and recovery in anorexia nervosa: the patient's perspective. *International Journal of Eating Disorders* 34: 143-154.
- Turan, T., Ceylan, S. S., Çetinkaya, B., & Altundağ, S. (2009). Meslek lisesi öğrencilerinin obezite sıklığının ve beslenme alışkanlıklarının incelenmesi. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 8(1).
- Ulaş, B., Uncu, F. ve Üner, S. (2013). Sağlık Yüksekokul Öğrencilerinde Olası Yeme Bozukluğu Sıklığı ve Etkileyen Faktörler. *İnönü Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 2, 15-22.
- Uskun, E. ve Şaraplı, A. (2013). Lise Öğrencilerinin Beden Algıları ile Yeme Tutumları Arasındaki İlişki. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 12(5), 519-528.
- Yavuzer, H. (2014). Çocuk Psikolojisi. İstanbul: *Remzi Kitapevi*.

Dünya İnsan Bilimleri Dergisi

World Journal of Human Sciences

ISSN: 2717-6665

Ocak 2024

Cilt/Volume: 2024

Sayı/Issue: 1

Minimalizm Kapitalizme Karşı mı?

*Is Minimalism Against Capitalism?**Sibel Taşkın**

Özet

Tüketim karşıtı bir akım olarak minimalizmi tartışmak bu makalenin amacını oluşturmaktadır. Tüketim kapitalist ekonomi düzeninin motorudur. Kapitalizmin çarklarının dönmesi için bireylerin tüketimine ihtiyacı vardır. Bu çalışmanın önemi tüketim hakkında düşünme çabasındaki her türlü yazının literatüre ve dolaylı olarak da yaşamlarımıza katkı sunması fikridir. Bu kapsamda çalışmada, minimalizm ve gönüllü sadelik gibi kavramların ortaya çıkışına değinilmektedir. Minimalizm ve gönüllü sadelik kavramlarının ortak çıkış noktaları tüketim karşıtlığı iken, kapitalizme ne kadar karşı çıkabildikleri üzerine düşünmek gerekmektedir. Çalışma kapsamında tüketim, minimalizm ve aşırı tüketime karşı minimalizm tartışılmaktadır. Minimalist bloglara ve kitaplara analiz amaçlı yer verilmektedir. Daha sonra bir tüketim tarzı olarak minimalizm ve kapitalizme karşı minimalizm sorgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Minimalizm, Tüketim, Kapitalizm, Gönüllü Sadelik, Sosyal-Politik

* **Sorumlu Yazar/Corresponding author:** Trakya Üniversitesi, sibeltaskin@trakya.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-3308-0417.

Atıf/Citation: Taşkın, S. (2024). Minimalizm Kapitalizme Karşı mı? *Dünya İnsan Bilimleri Dergisi*. 2024 (1), 167-179.

Geliş/Received: 20.05.2023

Kabul/Accepted: 12.01.2024

Abstract

It is the purpose of this article to discuss minimalism as an anti-consumption movement. The concept of consumption is a concept that capitalism loves, and one of the things that makes those famous wheels of capitalism turn is to create consumer individuals. The importance of this study is the idea that all kinds of writings that try to think about consumption contribute to the literature and indirectly to our lives. In this context, the emergence of concepts such as minimalism and voluntary simplicity is mentioned in the study. While the common starting points of the concepts of minimalism and voluntary simplicity are anti-consumption, it is necessary to think about how much they can oppose capitalism. Within the scope of the study, consumption, minimalism and minimalism against excessive consumption are discussed. Minimalist blogs and books are included for analysis purposes. Then, minimalism as a consumption style and minimalism against capitalism are questioned.

Keywords: Minimalism, consumption, capitalism, voluntary simplicity, social-political

Giriş

Üretimin kitleselleşmesiyle tüketim de kitlesel hale gelmiştir. Aşırı tüketimin “tüketim karşıtı” değerleri yükseltmesiyle birlikte de çeşitli yönelimler oluşmuştur. Diğer bir deyişle aşırı tüketimin günümüz toplumunda bireylerin sırtında adeta kambur haline gelmesi bazıları için alternatif yaşam tarzı arayışına sokmuştur. Bu yönelimlerden en popülerleri de minimalizmdir. Materyalist tüketimden vazgeçilmesi gerektiğini düşünen minimalistler “yaşam tarzı”nın yeniden yapılanması yoluyla fazla olan tüketimin baskılanması gerektiğini ileri sürmektedirler. Günümüzde popülerleşen minimalist yaşam tarzları birçok kişi tarafından tercih edilmektedir.

Bu çalışmada çeşitli minimalizm perspektiflerine atıfta bulunmaktadır. İkinci olarak, minimalizmin tüketim karşıtı yöneliminin bir yorumu bulunmaktadır. Bu açıdan egemen tüketicilik değerleri ve minimalizm arasındaki ilişkiyi de göz önünde bulundurmamak önemlidir. Üçüncü olarak, kapitalist sistemdeki değişikliklerle minimalizmin sosyal ve politik potansiyeli tartışılmaktadır. Bu şekilde özetlenen düşüncelerin çerçevesi bir tüketim toplumu kavramıdır (Baudrillard, 2021). Analiz, minimalistler tarafından oluşturulan metinlere ve bilimsel tartışmalara dayanmaktadır.

1. Tüketim

Tüketim, mal ve hizmetlerin insan ihtiyaçlarını gidermesi amacıyla kullanımınıdır. Tüketme kavramı harcama anlamına gelmektedir. Ekonomik anlamıyla da tüketim insanların bedel ödeyerek ihtiyaçlarını karşılamalarıdır. Tüketim, kapitalist ekonomi düzeninin motorudur. Bireyler kapitalist sistemde tüketici kimlikleriyle değerlidirler. Kapitalizmin çarklarının dönmesi için bireylerin tüketimine ihtiyacı vardır (Kaban Kadioğlu, 2014:15-23).

Bocock ise (2009) tüketimi kapitalizm öncesi ve sonrası dönemlerde farklı karakteristiklere sahip olan bir yapı olarak ele almaktadır. Modernleştikçe ihtiyaçlara cevap verme amacının önüne arzuların doyurulmasının geçtiği yeni tip tüketim biçimlerinden bahsetmektedir. Sombart da (2008) benzer şekilde kapitalizm öncesini türlü ekonomik etkinliğin başlangıç noktasını insani ve doğal maddi gereksinimlerin oluşturduğu, harcama ekonomisi olarak adlandırmaktadır. Buna dayalı olarak da her maddi tüketim kendi üretme potansiyelini gerektirmekte ve bu noktada kazanılan miktarla harcanan miktarlar arasında bir denge bulunmaktadır. Bauman (1999) ilk modern toplumun bir üretici toplum günümüz modern toplumunun ise tüketici toplum olduğunu belirtmekte bu nedenle post modern toplumları tüketim toplumu olarak adlandırmaktadır (Acar, 2018).

Tüketim konusu tarih boyunca tartışmalı bir alan olmuştur. Tüketimin serbest piyasa mantığında rasyonelliğini savunanlar olduğu gibi dini, politik ve felsefi açıdan tüketime

karşıtlığı savunanlar da olmuştur. Antik Çağ Filozofu Sokrates'in bile, "gerek duymadığım ne çok şey var, gümüş sofraya takımları ve erguvan giysiler yaşamda değil, tragedyada işe yarar" dizeleriyle satışa sunulmuş malların çokluğundan yakındığı ileri sürülmektedir (Bakır ve Çelik, 2013:47-48). Tüketim üzerine düşünceleriyle ünlü sosyolog Baudrillard (2015:40) "Bana fırlatıp attığın şeyi söyle sana kim olduğunu söyleyeyim" ifadesiyle zengin toplumların bolluğunun savurganlığa bağlı olduğunu vurgulamıştır (Dal, 2017:17). İnsanların tüm zaman, enerji, kaynak ve düşüncesini tüketime kanalize ettiği toplum tipi tüketim toplumdur ve temel felsefesi, "tüketmek iyidir ve daha çok tüketmek daha da iyidir" şeklindedir (Buskirk ve Rothe, 1970).

Materyalist tüketim aşırılığa kaçtıkça modern toplumlarda daha sade ve basit bir yaşam tarzını temsil eden sürdürülebilir tüketime geçiş yaşanmaktadır. Bu geçiş aşamasında tüketim karşıtı davranışların ve yaşam tarzlarının ön plana çıktığı görülmektedir (Richins ve Dawson, 1992: 304'den akt.; Taş, 2020:42).

2. Minimalizm

Minimalizm, takipçilerince "bir yaşam tarzı" olarak savunulmaktadır. Hem minimalistlerin kendileri tarafından yazılan metinlerde hem de literatürde: fikir, ideoloji, yaşam biçimi, felsefe, düşünme biçimi, doktrin, tutum, moda ve yol gibi kavramları içermektedir. Tüketim odaklı tutumlar dışındaki yollarla yaşamda anlam aramak talebiyle birleşen anti-tüketimci bir yaklaşımı içermektedir. Temel ilkesi, "az çoktur" olarak açıklanmaktadır. Yaşam değişiklikleri için aşırı tüketiciliğin eleştirisiyle; maddesel olmayan başarıların, gerçek değerlerin keşfi ve kişinin eski yaşam tarzını yeniden yapılandırması gibi araçları olduğunu savunmaktadır.

Minimalizmin önerdiği yaşam dönüşümü, hayattaki fazlalıkları ve onlara olan güveni ortadan kaldırmak, sınırlamak veya azaltmaktır. Bir sonraki adım, neyin önemli olduğunu belirlemektir ki bu herkes için farklı olacaktır. Maddi anlamda "fazla" olanın keşfi (fazlalık mallar, nesnelere), psikolojik açıdan "eksik" olanın aksine en önemli faktör olarak görünmektedir. Makul boyutta olan ile aşırı tüketim arasındaki farkı kesin olarak belirlemek zordur. Bu daha çok göreceli bir meseledir ve her bir birey onun görüşüne göre "aşırı" olan şey için son kararı vermektedir. "Fazlalık" kategorisi, tüketim toplumu kavramında belirleyicidir. Bu anlamda aşırı tüketimin "fazlalık"a benzer çağrışımları vardır. Minimalizmin özü de bu nedenle, gösterişçi, kompulsif, akılsız satın alma ve onlara atfedilen toplumsal anlamla birlikte sahip olunan nesnelere niceliğidir.

Minimalist olmak ve kendi öz tanımını inşa etmek ve sürdürmek bir süreçtir. Burada

önemli olan ölçülülük ve denge arayışıdır. Makul ölçü her birimiz tarafından ayrı ayrı bulunacaktır. Minimalizm öncelikle birey tarafından belirlenen hedeflere ulaşmak için gerekli bir araç olarak kabul edilmektedir. Minimalistlerin bloglarda ve kitaplarda yayınladıkları yazılarda da vurgulandığı gibi, herkes minimalizmi farklı şekilde anlamakta ve seçmektedir. Minimalistler seçim yaptığı unsurları kendi ihtiyaçlarına göre uyarlamaktadırlar. Minimalizm çoğu zaman vejetaryenlik, ekoloji, dini ve manevi uygulamalar ile anılmaktadır ancak her minimalist tarafından hepsinin uygulanması gerekmemektedir. Örneğin, minimalizm, “sıfır atık” tutumuna da karşılık gelebilmektedir. Minimalistler sahip olunan kaynakları sınırlamak adına, daha az atık üreterek üretilen israfı azaltmaya çalışmaktadırlar.

Joshua Fields Millburn ve Ryan Nikodemus bu aracın kullanımını “minimalizm, önemli olana odaklanmaktan yana kendinizi hayatın fazlalıklarından kurtarmanın bir aracıdır.” olarak vurgulamaktadırlar. Böylece aynı zamanda “mutluluğu, tatmini ve özgürlüğü” de vurgulamaktadırlar (www.theminimalist.com/minimalism). Minimalistler buna ek olarak eylemlerin gönüllülüğünü belirtmektedirler.

3. Gönüllü Sadelik

Richard Gregg tarafından isimlendirilen ve bir yaşam biçimi akımı olan “gönüllü sadelik”, II. Dünya Savaşı sırasında unutulmuş bir kavram olmasının ardından 1970’lerde tekrar gündeme gelmiştir (Özgül, 2011). Sade yaşam arayışında ilkin 1992’de ABD’de “sadelik çemberi” kurulmuştur. Türkiye’de ise ilk kez 2002 yılında sanal ortamda “sade yaşam” isimli grup bunun örneğidir (Odabaşı, 2019:265).

Birleşik Devletler ’deki Gönüllü Sadelik Hareketi’ nin destekleyicileri Duan Elgin ve Arnold Mitchell, basit bir yaşamı “maddi olarak mütevazı ama duygusal, entelektüel ve ruhsal olarak zengin” olarak vurgulamaktadır (Elgin ve Mitchell, 1977: 5). Elgin ve Mitchell’in oluşturdukları değerler setine göre, basit bir varoluşun özü; kendi kaderini tayin etme, kişisel gelişim, ekolojik farkındalık ve maddi sadeliktir (Elgin ve Mitchell 1977: 4). Gönüllü sadeliği tercih eden insanların mümkün olabildiği kadar doğal yaşamaya çalıştıklarını belirtmektedirler (Elgin ve Mitchell,1977:13). Gönüllü basitliğin popüleritesine ulaştığı 1970’lere uzanan daha uzun bir geçmişi vardır. Minimalizm ise özellikle 2008 sonrası kapitalist ülkelerde yaşanan ekonomik gerilemenin bir sonucu olarak yaygın hale gelmiştir.

Samuel Alexander’a göre “Gönüllü sadelik, yaşamı reddeden muhalif bir yaşam stratejisidir”. Tüketim kültürlerinin yüksek tüketimli, materyalist yaşam tarzları olduğunu doğrulamaktadır. Genellikle “basit yaşam” veya “vites küçültme” olarak adlandırılmaktadır. Bazen “sessiz devrim” anlamını içermektedir. Basit yaşam, tüketim mallarına yapılan

harcamaları mümkün olduğunca en aza indirmek ve hizmetleri takip etmek ve maddi olmayan tatmin ve giderek daha fazla zaman ve enerjiyi maddi olmayan tatmin ve anlam kaynaklarını takip etmeye yönlendirmek amacındadır (Alexander, 2011: 6).

4. Aşırı Tüketime Karşı Minimalizm

Minimalizmi oluşturan temel boyut, tüketime yönelik tutumdur. Bu tutumların her biri, minimalizm ve tüketim arasındaki ilişkinin farklı varyantlarını göstermektedir. Bir minimaliste göre: “*Minimalist olmak demek kendini bir zorlama içine sokmak değil. Sadece sahip olduğun eşyalara daha gerçekçi bir gözle bakarak onlarla ilişkini gözden geçirmek ve “birinin hatırı için, bir gün lazım olur diye ya da çok para vermişim şimdi bundan vazgeçemem” gibi düşüncelerle kullanmadığınız, daha da fenası bakınca size sıkıntı veren şeylerden ayrılmak. Yani eşyanın durumuna ve tabiatına göre onu ihtiyacı olan birine vermek, geri dönüştürmek, başka şeye dönüştürmek (upcycle) ya da en son ihtimal olarak çöpe atmak.*” anlamına gelmektedir (<https://www.turkisiminimalizm.com/minimalizm-nedir>). Bu minimalist ona tamamen bir tüketim karşıtı muamelesi yapmayı sorgulamaktadır, bu yaklaşım da konunun belirleyicilerine işaret etmektedir.

Tüketim ve şeylere yönelik yaklaşımı yeniden tanımlamak ve onlara yeni anlamlar kazandırmak esastır. James Wallman şöyle bir mini manifesto formüle etmektedir: “Geleceğin tarihçileri bunu bir devrim olarak nitelendirecek olsa da, biz değişimi günden güne yaşadığımız için daha çok evrim gibi hissedeceğiz o zaman bile tüm eşyalarımızı atacağımızı ve bir grup mülksüz dervişe dönüşeceğimizi iddia etmiyorum. Dağlara koşup mağaralarda çıplak yaşamaya başlayacağımızı düşünmüyorum. Fakat inanıyorum ki eşyada boğulmaya verdiğimiz tepki arttıkça ve daha fazla insan deneyimcilik devrimine katıldıkça çok daha az biriktireceğiz ve çok daha fazla hissedecek, görecek, işitecek, dokunacak, tadına bakacak, koklayacak ve deneyimleyeceğiz.” (Wallman, 2018:34).

Maddi malların, başkaları tarafından tanımlanma ve algılanmanın belirleyicisi olduklarını düşünmek de yanlıştır. Tüketim, sosyal konum, saygı ve prestij ihtiyacını karşılamamanın bir yolu gibi algılanmaktadır. Oysa tüketim, mutlulukla ve kişisel tatminle eş tutulmamalıdır. Egemen tüketimci ideolojinin aksine, minimalistler maddi nesnelere üzerinde yoğunlaşmadıklarını beyan etmektedirler. Şeylere sahip olma, toplama ve biriktirme şeklindeki yaşam biçimini maddi tutumlu bir yaşam tarzı ile eşleştirmektedirler. Neden şeylerin fazlalığı bireysel kimlik ve yaşam için olumsuz olsun ki diye sorulabilir. Her şeyden önce, israf söz konusudur. Temizlik, güvenceye alma, bakma gibi öğelerle bağlantılı faaliyetlerde zaman harcamak ve sonra onlarla ilgilenmek ve bir şeyler satın almak için para harcamak, zamanın

çoğunu para kazanmak için çabalamaya ve tükenmişliğe yol açabilmektedir. İş-aile hayatı ve bunlar arasındaki dengeyi bozabilmektedir. Ayrıca daha fazlasını isteyenler, borç tehdidi altındadırlar. Tüm bunlar maddi güvenliğin minimalistler için bir anlamı olmadığı anlamına da gelmemektedir.

5. Bir Tüketim Tarzı Olarak Minimalizm

Minimalizm ile ilgili olarak, maneviyat, bireysel büyüme, içsel kendini geliştirme ve bilinç yükseltme söz konusudur. “Minimalist maneviyatın özü anti-tüketimciliktir ve şüphesiz ki tüketici kapitalizmin bir direği olarak ele alınmamalıdır. Tam tersine, minimalist bir yaşam tarzının popülerleşmesi, tüketim toplumunda dünyayı yöneten zorunlulukların sorgulanmasına yol açacaktır.” (Kasperek 2016: 79).

Minimalistlerin, vurguladıkları şey aşırılığa karşı olmalarıdır. Başka bir fikre göre, “Yaşamak tüketmektir”. Hepimizin yiyecek, barınma ve giyeceğe ihtiyacı ve ayrıca hepimizin yerine getirmeyi arzuladığı tutkuları ve amaçları bulunmaktadır. Bu ihtiyaçlar ve amaçlar maddi malları gerektirmektedir. Minimalizm tüm materyalleri reddetmez, ancak daha yüksek kaliteyi fırsat olarak görmektedir. Minimalist bir ekonomide, iyi tasarlanmış, çok amaçlı, kaliteli hazırlanmış öğeler istenmekte ve satın alınmaktadır (www.becomingminimalist.com/minimalisteconomy). Bu nedenle seri üretilen, ucuz ve kalitesiz malları satın almanın karşıtı olan bir tüketici stratejisi mevcuttur. Marta Skowrońska'nın belirttiği gibi: “Pek çok durumda öğelerin azaltılması ve seçilmesi, en etkili, fonksiyonel, estetik, yerden tasarruf sağlayan ve en hafif ürünler, genellikle tanınmış markaların yüksek fiyatlı ürünlerini ifade etmektedir” (Skowrońska 2013: 91).

Wallman, içinde yaşadığımız kapitalist sistemin maddeci tüketicilere dayandığını belirtmektedir. Mülkiyet ve mülkiyet peşinde koşma bize statü, kimlik, anlam ve mutluluk vermekteyken bu inancın yavaş yavaş değişimi söz konusudur. Daha fazlanın daha çok mutluluk anlamına geldiğine olan eski inancımızı bırakıp deneyimciliğe yönelmemiz gerektiğini savunmaktadır (Wallman, 2018:32).

Buradan hareketle yorumlandığında, minimalizm vites küçültme olgusuna uyan bireysel seçimleri tasvir etmektedir. Para hala harcanmakta ancak kesinlikle başka mal türleri için tahsis edilmektedir. Maddi olan seyahat, turizm, sanat kendini gerçekleştirme perspektifinden yüksek kaliteli ve değerli deneyimlerdir. Bu açıdan bakıldığında, minimalizm tarafından önerilen “karşıtlık” türü de aynı derecede ticarileştirilmiştir.

Bu noktada Jean Baudrillard tarafından değinilen kavramlara bakmakta fayda var, ona göre “underconsumption” yani “gereğinden az tüketim” ve “inconspicuous consumption” yani

“gösterişsiz tüketim” arasındaki paradoksta “gösteriş” (Veblen'in “gösterişçi tüketimi”) yoluyla kendilerini göstermeyenler, daha ziyade takdir, kısıtlama ve gönüllü fedakârlık yoluyla, daha yüksek bir düzlemde bir lüksün ifadesidir. Bu nedenle farklılaşma, öğelerden vazgeçme ve “tüketim” biçimini alabilir, yine de en saf haliyle tüketimden başka bir şey değildir. Diğer bir ifadeyle farklılaşma, nesneyi reddetme, “tüketim” in reddedilişine dönüşmekte ve bu tüketimin en üstün niteliklisi haline gelmektedir (Baudrillard 2021: 108).

Reklamcı Chelsea Fagan başka bir yönü işaret etmektedir. Minimalizm geç kapitalizmin hiper-tüketimciliğine bir tepkidir (Fagan, 2017). Yazar daha bilinçli ve etik satın alma çağrısını şüpheli karşılamakta ve Minimalizmin neo-liberal vizyona uyumlanmakta olduğunu da eklemektedir. Minimalistler nesnelerin üretimi, manipülatif pazarlama ve reklam faaliyetleri, aşırı tüketimin zararlı etkilerinin farkındalığı, doğal kaynakların kullanımı ve çevre kirliliği, küreselleşme, işbirliği yerine rekabet ve özel mülkiyete verilen öncelik ve bireysel faydalar ile aşırı ilgilenmektedirler. Bununla birlikte belirgin bir eksiklik bulunmaktadır ki bu görüşünü de şu sözlerle desteklemektedir: “Çok az minimalist işleri gerçekten kişisel aydınlanma ve gösteriş için azaltmakla ilgilidir. Çoğu, ekonomik veya sınıf temelli bir argüman kullanmaktadır. Bunun örneği, ultra zenginlerin küratörlüğünde” basitliğin” fetişleştirilmesine bakmak olacaktır. Onların temiz çatı katları, tasarımcı kapsül gardıropları, özenle azaltılmış diyetleri bulunmaktadır. Bu insanlar halen dikkat çekici bir şekilde tüketmektedirler. Onlar sadece tüketimlerini basitliğin uygun prizmasından filtrelemektedirler ve bu onların milyon dolarlık gardıroplarını bir şekilde savunan biri için ilham verici “minimalizm” gibi algılanmaktadır (Fagan, 2017). Baudrillard’ a göre, yüksek statü ve mesafenin bir işareti “göze çarpmayan tüketim” tasvirleridir (Baudrillard, 2021).

Wallman bu konuya şöyle yaklaşmaktadır: deneyimcilere sorarsanız gösterişçi tüketim yapmadıklarını söyleyeceklerdir. Çoğunun, statü bilinci en yüksek maddeciler kadar gösterişçi tüketim yapması söz konusudur. Yazar bu konuda sosyal medyayı suçlamaktadır. Wallman’a göre, geçmişe kıyasla günümüzde sosyal medya sayesinde insanlar eşyalarının yerine deneyimlerinin hakkında bilgi sahibi olur ve sonuç olarak deneyimler artık daha gözle görülür, daha somut, daha değerlidirler ve statüye katkıda bulunma ihtimalleri maddi ürünlere oranla daha yüksektir (Wallman, 2018:181-183).

6. Bilinçli Tüketim Biçimi Olarak Minimalizm

Daha önce de belirtildiği gibi, “minimalizm, tüketimcilikten tam bir geri çekilme veya tüketim karşıtı bir davranış değil, daha çok bilinçli bir seçim biçimidir. Bireyin günlük yaşamda denge ve daha iyi kaliteye ulaşmasına yardımcı olmaktadır” (Kramarczyk, 2015: 283).

Minimalizm, ağırlıklı olarak aşırı miktarda toplanan ürünlerin kısıtlanması ve azaltılması esasına dayanmaktadır. Örneğin, bireylerin kendilerine şu soruyu sormasını gerektirmektedir: “Buna gerçekten ihtiyacım var mı?” Kullanılmayan, faydasız olan eşyaların atılması gerekmektedir. Bunu elde etmeye ve sürdürmeye yönelik çeşitli stratejiler vardır. Bu stratejilerden biri kontroldür. Gereksiz eşyaları ihtiyacı olan kişi veya kurumlara bağışlamak, bunları satmak, başkalarıyla değiş tokuş yapmak, eskisinden vazgeçerek yenisini yerine koymak, kullanışlılıklarını değerlendirmek, kullanılmış eşyaları kullanmak (ikinci el), bir şeyleri düzeltmek (elden geçirmek), bir şeyleri boşa harcamamak ve kendini şeylere, nesnelere duygusal olarak bağlamamak.

Bu açıdan bakıldığında minimalizm, ürünlerin organizasyon ve dağıtım süreçlerini değiştiren bireyler ve topluluklar ağlarının yaratılmasını da sağlamaktadır. Karşılıklı hizmetler ve birlikte yaratma ve malları paylaşma gibi öğeler içermektedir. Minimalistler için önemi vurgulanan başkalarına yardım etmek ve bir materyal için karşılıklı olarak verilebilecek zamanı ve kaynakları paylaşmak gibi değerlere ve motivasyonlara dayanmaktadır. Bu ekonomik modelde, üreticiler arasındaki rekabet üretici-tüketiciler ve tüketiciler arasındaki işbirliğinin yerini almaktadır. Yeni teknolojiler sayesinde de tüketiciler arasında bağlantı kurmayı mümkün kılan çok sayıda platformun gelişimine imkân sunmaktadır.

Tüketime karşıt bir yaklaşım, zamandan ve paradan tasarruf etmeyi, gereksiz harcamaların kısıtlanmasını vurgulamaktadır. Planlı satın almaya ve satın alınan ürünlerin dayanıklılık ve güvenilirliğine önem atfedilmektedir. Böyle faaliyetler sadece minimalistlerin özelliği de değildir, aynı zamanda zenginlik ve sosyal düzeyi yüksek olan toplumlarda refah ölçeğinde daha yüksek fiyat tüketici seçimlerini belirlemektedir.

7. Kapitalizme Karşıtlık ve Minimalizmin Sosyal-Politik Potansiyeli

Kasperek (2016), Minimalizmi “iç huzurun maneviyatı” olarak tanımlarken “iç denge arayışının” yanı sıra bir sosyal yaşam tarzının da olduğunu belirtmektedir. Ayrıca “işbirliği, şefkat ve nezaketin yayıldığı ve tüketicinin itici gücü olan rekabete yer bulunmadığını savunmaktadır (Kasperek 2016: 79). Bu da bizi minimalizmi, sosyal organizasyona alternatif bir vizyon sunup sunmadığı noktasına götürmektedir. Post-materyalist tutumlar üzerine yeni bir düzen olabilir mi ya da topluluk oluşturmaya ve güçlü sosyal bağlar kurmaya elverişli midir? Bu bağlamda, gönüllü basitlik kavramına atıfta bulunulmalıdır. Minimalizm ile bazı ortak noktaları paylaşmaktadırlar. Bazı araştırmacılarca “Gönüllü Sadelik Hareketi”, başkalarıyla ilişkilere, siyasi meselelere dahil olmaya ve toplumsal sorunlara karşı daha duyarlıdır. Eleştirmenler, gönüllü basitliğin bireye çok fazla vurgu yaptığını savunarak aslında bireyleri

toplumdan ayırdığına dikkat çekmektedir. “Sadece tecrit edici ama aynı zamanda apolitik”. Minimalizm sınırlı kaynaklarımızı isteklerimizden uzaklaştırmak ve onları diğer insanların ihtiyaçlarını karşılamanın pratik yollarını bulmak için bize izin vermektedir, yetimi barındırmak, çevreyi kurtarmak, hayvanları korumak veya haklarından mahrum bırakılmışlar için konuşmak, kaynaklarımız bu dünyayı onlar için daha iyi bir yer haline getirebilir (www.becomingminimalist.com/minimalist-economy).

Kendini gerçekleştirme alanı aynı zamanda bireysel ve toplumsal kimliği de inşa etmektedir. Minimalist eylemler, sosyal sistemde gerçek bir değişikliğe yol açabilecektir. Piyasadan ve şirketlerden bağımsızlık kazanmak, çevreye ve sürdürülebilir kalkınmaya özen göstermek gibi Neoliberalizm ve küreselleşmeye karşı geliştirilen alternatifler olarak ortaya çıkabilecektir.

Sonuç

Minimalizm bir yandan, aşırı tüketimin tam tersidir. Öte yandan, tüketimin yüksek kaliteli mallara, deneyimlere doğru kaymasıyla tüketici kendini aynı zamanda aşırılıklar dünyasında bir ayırmda hissetmektedir.

Minimalizm çok yönlüdür. Bazıları için yüzeysel, geçici bir hevesken, diğerleri için ayırt edici bir tüketici davranışıdır. Çoğunlukla gönüllülük değerlerine bağlı, içselleştirilmiş bir inançlar sistemidir. Minimalizm, fazlalıkların atılmasının yanı sıra mutluluk, tatmin ve özgürlüğü vadetmektedir. Gönüllü sadelik, basit yaşamı ön plana çıkarmaktadır. Aşırı tüketime karşı minimalizm perspektifinden bakıldığında, tüketime yönelik tutumda konunun belirleyicilerine odaklanılmaktadır. Bir tüketim tarzı olarak minimalizm perspektifinden bakıldığında minimalist bir ekonominin kaliteyi ön plana aldığı görülmektedir. Minimalistlere göre faydalı olan, maddeci tüketici eğilimlerden deneyimci tüketici eğilimlere yönelmektir. Bu yönelimde de bir ticarileşme olabilmektedir. Bilinçli tüketim biçimi olarak minimalizm perspektifinden bakıldığında ise bireysel tercihlerin toplumsal refaha katkısı olabileceği görülmektedir.

Minimalizm yoluyla kapitalizme karşıtlık, sosyal politik potansiyel olarak da açığa çıkmaktadır. Deneyimcilik yoluyla bireyler toplumsal yaşamda kendini daha fazla göstermektedir. Minimalizmin sosyal topluluklar oluşturmaya elverişliliği ve gönüllü sadelik ile toplumsal sorunlara duyarlılık geliştirebileceğimiz tartışılmaktadır. Minimalist eylemlerin çevre, sürdürülebilirlik, kalkınma gibi sosyal sistemde değişiklik yaratacak sosyal-politik potansiyeli tartışılmaktadır. Anti tüketimci manifestolar birer “zincir kırma” girişimi ya da “tüketimciliğe meydan okuma” şeklinde değerlendirilebilmektedir. Bu gelişmeler önceki

bağımlılıklarımızdan kurtulmak için geleceğe atılmış birer adım niteliğindedir.

Karşısında dururken farkında olmadan o şeyi yeniden üreten formlar çokça gözlemlenmektedir. Bu paradoksal durumu minimalizm ve kapitalizm arasında da yaşanmaktadır. Tüketimcilik tuzaklarından kaçarken onu yeniden inşa etmeyen eylemlere yönelmek minimalizmi bir kapitalizm pazarlamasından çıkarmaya yardımcı olacaktır.

Sonuç olarak, sosyal statümüzden bağımsız olarak modern toplumda hepimiz birer tüketiciyiz. Malları, hizmetleri, düşünceleri ve mekânları tüketir haldeyiz. Tüketimin çerçevesi belirlenirken karşıtlıklarına bakmak da faydalı olacaktır. Minimalizm ve gönüllü sadeliğin ortaya çıkış noktası tüketim karşıtlığıdır. Fakat kapitalizme karşı çıkışındaki başarısı sorgulanmaya değerdir.

Kaynakça

- Acar, S. (2018). Tüketim Toplumu Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 5, Sayı 7, 91-102.
- Alexander, S. (2011). The voluntary simplicity movement: Reimagining the good life beyond consumer culture. *The International Journal of Environmental, Cultural, Economic and Social Sustainability*, 7, 4-21.
- Aydın Acun, H. *Erişim Tarihi: 06.07.2021*, https://www.turkisiminimalizm.com/minimalizm-nedir_
- Bakır, U. – Çelik, M. (2013), Tüketim Toplumuna Eleştirel Bir Yaklaşım: Kültür Bozumu ve Yıkıcı Reklamlar, *Selçuk İletişim Dergisi*, 7, 4, (46-63).
- Baudrillard, J. (2021). *Tüketim Toplumu*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Buskirk R. H., and Rothe, J. T. (1970). Consumerism—an interpretation. *Journal of Marketing*, 34(4), 61-65.
- Dal, E., (2017). Tüketim Toplumu ve Tüketim Toplumu Yöneltilen Eleştiriler Üzerine Bir Tartışma, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 9, Sayı 19, 1-21.
- Elgin D.& Mitchell A. (1977). Voluntary Simplicity. *The Co-Evolution Quarterly (Summer)*.
- Fagan C. (2017). Minimalism. Another boring product wealthy people can buy. *The Guardian*, 3 March.
- Kaban Kadioğlu Z. (2014). *Tüketim İletişimi Süreçler, Algılar ve Tüketici*, İstanbul:Pales Yayıncılık.
- Kasperek, A. (2016). Minimalistyczna duchowość jako przykład antykonsumpcjonistycznej duchowości. *Perspektywa socjologiczna. Zeszyty Naukowe KUL* 4, 71–88.
- Kramarczyk J (2015). Mieć czy być? Minimalizm jako przykład świadomej konsumpcji w świetle badań własnych. *Prace naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu* Konsumpcja jako forma komunikacji społecznej. Nowe paradygmaty i konteksty badawcze 414: 270–285.
- Millburn J.& Nicedemus R., *Erişim Tarihi: 06.07.2021*, Minimalism. www.theminimalist.com.
- Odabaşı, Y. (2019). *Tüketim Kültürü-Yetinen Toplumdan Tüketen Topluma*. Aura Yayınları.
- Özgül, E. (2011). Tüketicilerin sosyo-demografik özelliklerinin hedonik tüketim ve gönüllü sade yaşam tarzları açısından değerlendirilmesi. *Ege Akademik Bakış*, 11(1), 25-38.
- Skowronska M. (2013). Minimalizm i chomikowanie: jak radzić sobie z nadmiarem przedmiotów??. *Kultura Współczesna*, 1, 89–104.

-
- Taş, S. (2020). Tüketim Karşıtı Yaşam Tarzları: Freeganizm, Gönüllü Sadelik ve Minimalizm, Toplum ve Kültür Araştırmaları Dergisi, Sayı 6, 38-64.
- Wallman J., (2018), *İstif Çağı*, (Çev.Senem Karagözoğlu ve Aytaç Özgören), Doğan Novus: İstanbul.

MAKALE YAZIM KURALLARI

Yazım Dili ve Sayfa Yapısı:

- Yazım dili Türkçe, İngilizce, Rusça ve Türk Dünyası kullanılan bütün dillerdir. Yazı karakteri olarak Times New Roman seçilmeli, sayfa yapısında tüm kenar boşlukları 2,5 cm olacak şekilde ayarlanmalıdır.
- MS Word dokümanı olarak ve 1,5 satır aralığında hazırlanmalıdır.

Metin Yapısı:

Başlıklar metin içinde Makale Başlığı, Yazar Adı, Özetler, Anahtar Kelimeler, Giriş, konu başlıkları ve alt başlıkları, Sonuç, Kaynakça şeklinde sıralanmalıdır.

- Makale başlığı (14 Punto/Koyu) sayfa ortalanarak yazılacaktır.
- Yazar adı, yazara ait kişisel bilgilere yer vermeksizin makalenin başlığı altına sağa yaslı olarak yazılacaktır.
- Yazara ait kişisel bilgiler, yazarın unvanı, bağlı bulunduğu kurum, elektronik posta adresi, ilk sayfada sayfa altı dipnotu (*) olarak verilecektir (Birden fazla yazar varsa birinci yazar için bir, diğerleri için artan miktarda yıldız kullanınız).
- Metin, Times New Roman ve 12 punto; dipnotlar ise aynı fontla fakat 10 punto ile yazılmalıdır (Açıklamalar dışında dipnot kullanılmamalıdır. Metin atıfları, metnin içinde ve APA yazım sistemine uygun olarak, aşağıda belirtildiği gibi yazılmalıdır).
- Makaleler, Giriş, Alt Başlıklar ve Sonuç bölümlerinden oluşmalıdır.
- Makalelerde sayfa sınırlaması bulunmamakla birlikte, sayfa sayısının makul ölçülerde olması beklenir.

Kaynakça Yazım Kuralları:

Makale tam metinleri APA sistemine uygun olarak hazırlanmalıdır. Kullanılacak APA sistemi sürümü en genel hatlarıyla:

- Yazarların soyadlarının alfabetik sıralaması esas alınır.
- Önce yazarın soyadı yazılır ve virgül konur. Yazarların soy isimleri Baş harf büyük harflerle kalın puntolarla yazılır.
- Yazarın isminin baş harfi (büyük harfle) yazılıp, nokta konur.
- Parantez içinde eserin yayınlandığı tarih yazılır, parantez kapatılır ve nokta konur.
- Eserin tam ismi yazılır ve nokta konur.
- Eser kitap ise eserin ismi italikle yazılır. Çalışma makale ise derginin adı italikle yazılır.
- Eserin yayınlandığı şehir yazılıp iki nokta üst üste konur.
- Yayınevinin adı yazılır.

Bu açıklamaların ışığında farklı türden akademik eserleri içeren APA (5) sürümüne uygun olarak hazırlanmış ayrıntılı bir örnek kaynakça:

Örnek Kaynakça

1. Arslan, D. A. (2018). Sosyal bilimlerde araştırma yöntem ve teknikleri. Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları.
2. Arslan, D. A. ve Arslan, G. (2017-a). Kültür, sanat, edebiyat, sosyolojisi. Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları.
3. Arslan, D. A. (2017-b). Samsun ve Orta Karadeniz bölgesinde göçün sosyolojik tahlili. VII. Uluslararası Canik Sempozyumu: "Geçmişten Günümüze Şehir Göç", 16-18 Şubat, Samsun, Türkiye, 2017.

4. Arslan, D.A. (2012-a). Yerel seçim sonuçları temelinde Mersin'in siyasi yapısı. *International Journal of Human Sciences*, 9-2, 916-968.
5. Arslan, D. A. (2012-b). Geçmişten geleceğe Kağızman'ın siyasi yapısı: Yerel seçim sonuçları temelinde Kağızman'ın siyasi yapısının sosyolojik analizi. *Sosyoloji içinde (587-606)*. Geçmişten Geleceğe Her Yönüyle Kağızman Sempozyumu Kars.
6. Arslan, D.A. (2012-c). Mersin Milletvekilleri'nin sosyolojik profilleri. *International Journal of Human Sciences*, 9-2, 587-622.
7. Arslan, D. A. (2011-a). Who rules Turkey: Turkish power elite. Berlin: LAP LAMBERT Academic Publishing.
8. Arslan, D. A. (2011-b). Uygulamalı köy sosyolojisi: Kırsal yapı ve kalkınma dinamikleri ile 17 öncesi ve sonrası Ankara Kavaközü. Mersin: Mersin Üniversitesi Yayınları.
9. Arslan, D. A. (2005). Educational bases of Turkish democracy: Educational backgrounds of Turkish elites. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi (Journal of Sociological Research)*, 8-1, 5-30.
10. Arslan, D. A. (2004-c). Türk medya elitleri: bir durum tespiti. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi (Journal of Sociological Research)*, 4-2, 135-164.
11. Bozkurt, Ö. (1972). Ayrımsal sosyoloji ve toplumsal yapı. Ankara: Sevinç Matbaası.
12. Buğra, A. (1995). Türkiye'de devlet ve iş adamları. İstanbul: İletişim Yayınları.
13. Bulmer, M. (1994). Sociological research methods. London: Macmillan.
14. Cüceloğlu, D. (200). İnsan ve davranışı. Ankara: Remzi Kitabevi.
15. Nirun, N. (1991). Sosyal dinamik bünye analizi. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
16. Ozankaya, Ö. (1971). Köyde toplumsal yapı ve siyasal kültür. Ankara: Sevinç Matbaası.

ARTICLE WRITING RULES

Writing Language and Page Layout:

- The language of writing is Turkish, English, Russian and all the languages used in the Turkish World. Times New Roman should be chosen as the font, and all margins in the page structure should be set to 2.5 cm.
- It should be prepared as an MS Word document and with 1.5 line spacing.

Text Structure:

Title, Abstract, Key Words, Introduction, Subject Headings and Subheadings, Result, References.

- The title of the paper (14 pt. / dark) will be written on the center of the page.
- The name of the author shall be written right under the heading of the article without any personal information of the author.
- Personal information belonging to the author, the title of the author, the institution to which it is affiliated, the e-mail address, and the footnote (*) on the first page (if there are multiple authors, use one for the first author and a star for the others).
- Text, Times New Roman and 12 pt.; Footnotes should be typed with the same font but with 10 points (Footnotes should not be used except for the descriptions.) Text citations should be written in the text and in accordance with the APA writing system, as follows.
- Your notification must consist of Entries, Subheadings and Conclusion sections.
- There are no page limitations

Sample References:

1. Arslan, D. A. (2018). Sosyal bilimlerde araştırma yöntem ve teknikleri. Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları.
2. Arslan, D. A. ve Arslan, G. (2017-a). Kültür, sanat, edebiyat, sosyolojisi. Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları.

3. Arslan, D. A. (2017-b). Samsun ve Orta Karadeniz bölgesinde göçün sosyolojik tahlili. VII. Uluslararası Canik Sempozyumu: “Geçmişten Günümüze Şehir Göç”, 16-18 Şubat, Samsun, Türkiye, 2017.
4. Arslan, D.A. (2012-a). Yerel seçim sonuçları temelinde Mersin’in siyasi yapısı. *International Journal of Human Sciences*, 9-2, 916-968.
5. Arslan, D. A. (2012-b). Geçmişten geleceğe Kağızman’ın siyasi yapısı: Yerel seçim sonuçları temelinde Kağızman’ın siyasi yapısının sosyolojik analizi. *Sosyoloji içinde* (587-606). Geçmişten Geleceğe Her Yönüyle Kağızman Sempozyumu Kars.
6. Arslan, D.A. (2012-c). Mersin Milletvekilleri’nin sosyolojik profilleri. *International Journal of Human Sciences*, 9-2, 587-622.
7. Arslan, D. A. (2011-a). Who rules Turkey: Turkish power elite. Berlin: LAP LAMBERT Academic Publishing.
8. Arslan, D. A. (2011-b). Uygulamalı köy sosyolojisi: Kırsal yapı ve kalkınma dinamikleri ile 17 öncesi ve sonrası Ankara Kavaközü. Mersin: Mersin Üniversitesi Yayınları.
9. Arslan, D. A. (2005). Educational bases of Turkish democracy: Educational backgrounds of Turkish elites. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi (Journal of Sociological Research)*, 8-1, 5-30.
10. Arslan, D. A. (2004-c). Türk medya elitleri: bir durum tespiti. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi (Journal of Sociological Research)*, 4-2, 135-164.
11. Bozkurt, Ö. (1972). Ayrımsal sosyoloji ve toplumsal yapı. Ankara: Sevinç Matbaası.
12. Buğra, A. (1995). Türkiye’de devlet ve işadamları. İstanbul: İletişim Yayınları.
13. Bulmer, M. (1994). Sociological research methods. London: Macmillan.
14. Cüceloğlu, D. (200). İnsan ve davranışı. Ankara: Remzi Kitabevi.
15. Nirun, N. (1991). Sosyal dinamik bünye analizi. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
16. Ozankaya, Ö. (1971). Köyde toplumsal yapı ve siyasal kültür. Ankara: Sevinç Matbaası.